

DR. TÓTH ZOLTÁN



**Magyar orvos
szovjet fogságban**

DR. TÓTH ZOLTÁN

**Magyar orvos
szovjet fogságban**

*Új Hídő Baráti Köre
San Francisco, 1989*

A szerző szenvedésekkel teli útja több, mint egy egyéni sors a kommunista érában. Több nemzedék lealjasítása 1917 óta, élénk színekkel ecsetelve. És még valami. Egy embertelen, istentagadó rendszer alapvető eleme, amelyet a Nyugat szándékosan nem akar ismerni, érthető lesz, különösen az ember és ember közötti bizalom teljes kiirtása minden szociális vonatkozásban.

Nemcsak számtalan szovjet ember az áldozata ennek a gyökeréig megmérgezett szociális légkörnek, hanem kényszerített, agymosott, akarat nélküli végrehajtója ennek a szisztematikus mérgezésnek.

Az olvasóra tartozik, hogy ne zárkózzék el a szovjet valóság megismerésétől, hanem józanul hagyja magát vezetni azoktól az eseményektől, amelyek világosan, az átéltekhez hűen vannak leírva a könyvben.

Bécs, 1974. április 23.

Mindszenty József bíboros

„Összegezve az általam elmondottakat, életem folyását, meg kell állapítanom, hogy az én egyéni történetem nem tűnik fel tragédiának, hanem sorozatos félreismerések, tévhitek természetszerű következményének. Minden hibája, minden terrorja ellenére negyven évig hittem ebben a rendszerben. Voltak néha kételyeim, de pártban való hitem erősebb volt ezeknél. Most már hitem sincs, s belátom: eddig buta voltam, mert *azt hittem*, hogy becsapnak; most már okosnak tartom magam, mert *tudom* ezt. Hatvanöt éves vagyok, s még húsz évet kell ülnöm azért, hogy újból becsukjanak? Nem, én már nem leszek ismét elítélve. Napjaimat itt a lágerben fogom befejezni, és higgye el, nem is bánkódom emiatt. Dacára a mostani nagyon zord helyzetnek, mégis azt gondolom, hogy ön még kijut a szabadba. Feltétele ennek, hogy higgyen benne! Az ész itt már csődöt mond, egy marad csupán: hinni a csodában, amelyre én már nem vagyok képes.

Ha az önnel közölt dolgokkal, magam és társaim sorsának ismertetésével valamennyire is meg tudtam mutatni a bolsevizmus igazi arculatát, úgy talán tettem valamit, és életem nem volt értelem nélkül.”

Sapirov rabtársam búcsúszavai 1950-ben

ELŐSZÓ

A SPANYOL KIADÁSHOZ

Az írói fantáziánál igen sok esetben az élet érdekesebbet, nagyobbat produkál. Így van ez volt fogolytársam, dr. Tóth könyvében is, ahol tizenegy nehéz lágerév eseményei a maguk meztelen valóságában, kronológiai sorrendben peregnek le szemünk előtt.

Szerzője fogságának elején elvetette a könnyebb megoldást jelentő öngyilkosságot; erős keresztényi akarattal határozta el büntetésének kitöltését, és megkezdte feljegyzéseit, amelyeket orvosi könyvekbe rejtve sikerült éveken keresztül megőriznie. A Szovjetunió külföldi származású politikai foglyainak 1955-ben kezdődött elbocsájtásakor ezek a feljegyzések a hazatérő német foglyok révén szabad földre kerültek. A szerzőt viszont a szovjet hatóságok a magyar kommunista kormány-nak adták át, és a szovjet lágerek után a magyar börtönök lakója lett. Onnan csak 1956 őszén szabadulhatott.

Az 1956 októberi magyar forradalom eltiprása után dr. Tóth Ausztriába volt kénytelen menekülni: a beözönlő szovjet csapatok a magyar politikai rendőrséggel karöltve újbóli le-tartóztatását határozták el.

Dr. Tóth könyvének nincsenek éveken keresztül futó állandó főhősei; szereplői a foglyok és kínzóik, színtere a szov-jet lágerrendszer. Ezeken keresztül kapunk mély bepillantást a bolsevista uralom kulisszatitkaiba, főleg a sztálini terror idejében. Adatai teljes mértékben pontosak, magyarázatai egyszerűek, könnyen érthetők.

Dr. Tóth az orvos józanságával regisztrálja az eseménye-
ket, és dacára az éhség, fagy, nyomorúság okozta lágerkö-
rülményeknek, úgyszólván minden fejezetben az *embert* keresi,
az *embert* igyekszik bemutatni. Azt az embert, aki ember
tudott maradni a vérben is.

Az olvasó joga eldönteni, hogy a történetekért kizárólag
csak Moszkva urait terheli-e felelősség, avagy kérdéseket intéz-
hetnénk néhány nyugati hatalom vezetőihez, amely kérdések
logikus válasza a komplotás tényének minden kétséget ki-
záró megállapítása lenne a kérdezettek részére.

S még valamit: jóllehet „errare humanum est”, mégis van egy óriási különbség a Szovjetunióval foglalkozó könyvek íróinak nagyrésze és dr. Tóth között: volt fogolytársam azért kapott büntetést a bolsevista rendszertől, mert *nem* tolta a kommunizmus szekerét, és nem azért, mert azt *rosszul* tolta... Sapienti sat.

Mind a szerzőnek, mind nekem a legnagyobb elégtétel volna tizenegy éves fogságunkért, ha sikerülne megértetnünk, hogy *nincs kompromisszum!* Lássunk tisztán, ne hagyjuk magunkat hazug jelszavaktól megfertőzni, és főleg utódainkat megfertőzve hagyni! Ez utóbbi a leglényegesebb, és szívből kívánom, hogy az utánunk következő nemzedék megtalálja a helyes utat!

Teodoro Palacios Cueto
vezérőrnagy,
a Szent Ferdinánd-rend lovagja

HADIFOGSÁG

— Százados úr, az oroszok már a szomszéd házat kutatják! Ha idejönnek, tüzet nyissunk?

A fiatal zászlós keze görcsösen markolta a géppisztolyt. Olasz fasor, 1945. február 14-e, reggel nyolc óra...

A tegnapelőtt kezdődött és sikertelenül végződött kitörési kísérlet után a bérház megtelt katonákkal. A földszintet és az első emeletet különböző fegyvernemhez tartozó magyar katonák szállták meg, a pincében mintegy harminc főnyi vegyes Wehrmacht- és SS-katona tartózkodott. Az alagsori fáskamrák a sebesülteket fogadták be. A katonák nagy része még tegnap délelőtt érkezett éhesen, fáradtan, elcsigázva a hét hétig tartó ostromtól.

A ház felső emeletei lebombázva, kiegészítve szemlélték a vörös hadsereg bevonulását a Széll Kálmán téren. Az alsó emeleteken lakó, de inkább a pincékbe bújó lakosság eldugdosott, fagyott krumplival kísérte meg csökkenteni a katonák éhségét, s nem éppen tiszta fehérneműt ajánlott fel a sebesültek kötözésére.

A magyar katonák rangidőse, Molnár zászlós még tegnap délelőtt felvette a kapcsolatot a pincében lévő németek parancsnokával, egy idősebb műszaki hadnaggyal. Közös szervezték meg az őrséget a kapuban s az emeleten. A légvédelmi pince fala keresztül volt törve; a szomszédos házakon átjutva a németek két járőrt küldtek felderítésre. Ezek délután tértek csak vissza. Jelentésük szerint a kitörés folytatása lehetetlen, a környező utcák szovjet megszállás alatt vannak, házról házra járva gyűjtik a foglyokat, s a legkisebb ellenállást is véresen torolják meg.

A német járőr távolléte alatt menekült be sebesülten Pintér vonatos százados, aki rögtön átvette a parancsnokságot mindkét egység felett. Február 13-án este a tisztek a légvédelmi parancsnokkal összeültek megtárgyalni a teendőket. Nyilvánvaló volt, hogy másnap reggelre az oroszok ideérnek. A ház lakói kérték, hogy ne fejtsenek ki semmiféle ellenállást, mert annak következményei a polgáriakra is kiterjedhetnek.

A németek határozott magatartást tanúsítottak, harcolni

akartak, de parancsnokuk jelezte, hogy mindenben alávetik magukat a rangidős magyar tiszt — Pintér százados — rendelkezéseinek.

— Én rájuk ereszték egy tárat a kapuban, aztán lesz, ami lesz — jegyezte meg Molnár zászlós.

— Ennek nem sok értelmét látom — mondotta Pintér. — Láthatod, civilek vannak velünk, meg sebesültek, ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Azonkívül — folytatta — hinne kell a németek jelentésének, miszerint a kitörés folytatása evvel az erővel a kész öngyilkosság lenne. A Szolgálati Szabályzat szerint ilyen esetekben a döntés a rangidős parancsnok joga. Én egyénileg a megadás mellett vagyok, s a németeknek ezt mindjárt megmagyarázom. Szervezd meg az őrséget, bár nem hiszem, hogy az éjjel jönnének Ivánék, de ha történik valami, azonnal jelentsd nekem!

A német hadnagyhoz fordulva még ismertette döntését. Az röviden tiszteltgett, s csak ennyit mondott:

— Einverstanden, Herr Hauptmann!

A légvédelmi parancsnok megkönnyebbülten tért vissza a lakókhoz...

Pintér lejött a sebesültekhez, csendesen leült egy hordóroncsra, s halkán kérdezte:

— Mit szólsz hozzá?

— Semmit — feleltem. — Te vagy a parancsnok. De azt hiszem, helyesen cseleksz.

Az éjszaka szó nélkül telt el, néha-néha hallatszott csak egypár sorozat, akna- s gránátrobbanás. Mindketten valószínűleg az elmúlt hetekre gondoltunk, a pesti harcokra, a budai ellenállásra, a fagyra, az éhezésre. Romok, sebesültek, halottak, pusztulás mindenfelé, s most itt a fogság küszöbén...

Hajnal felé kimentünk a kapuhoz. Molnár az őr mellett ült a lépcsőn két pokrócba burkolózva. Kinéztünk az utcára, de senkit nem lehetett látni. Messziről mintha nyöszörgést hozott volna felénk a fagyos szél. A Posta-palota egy része még égett, kísértetiesen világítva meg a környező csonka házakat.

— Nem... — szólalt meg vontatottan Pintér. — Én megyek eléjük...

A kapu előtt tíz méterre már egy csomó szovjet katona állott. Csak annyit láttam, hogy Pintér megáll egy óriási termetű őrnagy előtt, szabályszerűen tiszteleg, s valamit jelent. Az orosz értetlenül nézett rá, de viszonzotta a tisztelegést,

s türelmesen várt, aztán Pintérrel együtt megindult befele az udvarba, ahol összegyűlve vártuk sorsunkat.

A szovjet tiszt valamit visszakiáltott, s pillanatokon belül egy felvidéki civil tolmács szaladt hozzá. Oroszul beszéltek valamit, majd a tolmács eléggé tiszteletteljes hangon Pintérhez fordult.

— Állíttassa fel az embereket két sorba, százados úr; a tiszteket külön! Fegyverét mindenki tegye a lába elé, a gránátokat is.

— Az alagsorban sebesültek vannak — szóltam a tolmácshoz.

— Őket majd később elviszik — válaszolta röviden.

A tisztektől az őrnagy vette át a fegyvereket, a többiek a legénységet kutatták át, s élénk érdeklődést mutattak az órák és gyűrűk iránt.

Ekkor érkezett az udvarba honvédségi ruhában, vörös karszalaggal ellátva öt új „demokratikus” magyar katona. Sapkájukon is vörös rongy éktelenkedett. Vezetőjük negyven év körüli, alacsony, fekete bajuszos, valószínűleg tartalékos főhadnagy volt. Egyenesen a tiszti csoport felé tartottak. A szovjet őrnagy éppen az én elrontott Parabellumomat vizsgálgetta, s ügyet sem vetett a közeledőkre. Mellettem a német főhadnagy állt, aztán Pintér, egy német tiszthelyettes, s Molnár zászlós. A vörös karszalagos főhadnagy gúnyosan kérdezte:

— Nos, hogyan érzik magukat az elvtársak? — s csúnya káromkodásban tört ki.

Egyik bakája megpillantotta Pintér karján az órát, megragadta, s így kiáltott fel:

— Ez éppen jó lesz a főhadnagy elvtársnak!

Pintér szóhoz sem tudott jutni, megkövülten állt. Az alacsony főhadnagy rákiáltott:

— Adja ide az órát!

Ekkor lépett közbe Molnár zászlós.

— A főhadnagy úrnak ehhez nincs joga! — ordította.

— Kuss, a pofád mindenit! — üvöltött vissza a főhadnagy, s mellbe vágta a zászlóst. Molnár védekezésre emelte karját, ekkor dörült el három lövés a főhadnagy pisztolyából.

A zászlós hang nélkül esett össze.

Az egész jelenet olyan gyorsan játszódott le, hogy a szovjet őrnagy csak a lövések hallatára figyelt oda. A motozó oroszok hirtelen csapatba terelődtek, fegyverük lövésre készen. Én Molnárhoz ugrottam. Vége volt, szeme üresen meredt a semmi-be. Két golyó a szíven ment át, a harmadik torkát fúrta keresztül. Szájából lassan szivárgott a vér.

A szovjet őrnagy csak egy szót kiáltott a vörös magyar főhadnagyra, s ezt már akkor megjegyeztem:

— Szkatyina! Állat! — s hatalmas öklével oly erővel ütötte arcba, hogy jó három méterrel odább ért csak földet, s nyúlva maradt. Az őrnagy parancsára a tolmács élénk káromkodások közepette zavarta ki az udvarból a magyar vörös bakákat, akik magukkal cipelték bandájuk még mindig eszméletlen állapotban lévő vezetőjét.

Így kezdődött a hadifogság...

SZOVJET HADIFOGOLYTÁBOR MAGYARORSZÁGON

Kivezényeltek bennünket az utcára, ahol már több ezer fogságba esett volt összegyűjtve, vegyesen németek, magyarok, polgári személyek. Az őrség főleg közép-ázsiai katonákból állott, parancsnokuk — egy szakaszvezető — magyar tiszti köpenyt viselt, s minden előtte elvonuló hadifogolyra rávágott a kezében lévő ugyancsak magyar tiszti karddal. Különös formája a hadifoglyok üdvözlésének...

Az utolsó kivonulók között volt egy Árpád-sávós karszalaggal ellátott magas férfi, aki látva a szovjet „fogadtatást”, megállt a ház kapujában, s így kiáltott fel:

— Nem, én ebből nem kérek! Isten veletek, bajtársak! — s egy pisztolyt rántva elő, föbe lötte magát.

Az őrség válasza gyors, egyszerű volt. Több géppisztolyból sorozatokat engedtek a kapualjban tartózkodók felé. Nem tudni, hányan haltak meg, mert hangos vezényszavak mellett megkezdtek bennünket hajtani lefelé, a Vörmező irányába, nem feledkezve meg belerúgni minden elérhető hadifogolyba.

A piszkos hóval borított utcákon az ötven napos ellenállás eredménye: romba dőlt Budapest, kiégett házak, széttaposott emberi és állati testrészek, hullák, részeg szovjet katonák elől menekülő nők, sikolyok, elvétele puskalövések...

A vörös hadsereg hűen hajtotta végre Sztálinnak a magyar határ átlépésekor kiadott parancsát: Bosszút állni a magyarokon! Bosszút állni azért, mert egyedül tartott ki a szövetségi hűség mellett, bosszút állni azért, mert védte hazáját, mert fővárosát nem adta oda újévi ajándékként a vörös cárnak,

hanem több mint másfél hónapos hősi küzdelemben ellenállt a legalább hétszeres túlerőnek. Nem a hitlerizmusért, nem Berlinért, hanem a nyugati civilizációért, a keresztény kultúráért.

Ez ma már történelmi tény, továbbra is tagadni nem lehet, mint ahogy nem lehet elhallgatni ma már Franco tábornok mozgalmának jelentőségét, amellyel szintén Európáért harcolt. Különös csupán az, hogy vannak demokrata amerikaiak, akik ma is fennhéjázva hangoztatják a Lincoln-brigádban való részvételüket, elfelejtve, hogy azzal meg akarták nyitni az utat Nyugat-Európa bolsevizálása előtt...

A délután folyamán egyik helyről a másikra terelték a hadifoglyokat, minden egyes helyen megmotozva őket. Az összes értéktárgyat elvették: óra, gyűrű, cigarettatárca hadizsákmánynak számított, de a töltőtollakat sem vetették meg. Szovjet kézre került az én botom is, amelyet nem tudom, miért, egy katona kivett a kezemből. Mutattam, hogy bokasérülésem van, ezért használom a pálcát. Rögtön levétette velem a kötést; kíváncsi volt, nem rejtegetek-e valamit alatta. Amikor meglátta a sebet, valami csúnyát mondhatott, mert undorral kiköpött, s továbbállt, de a botot azért vitte magával.

Estefelé egy budai ház kertjében állítottak meg bennünket, s tudomásunkra hozták, hogy feküdjünk le, másnap visznek a hadifogolytáborba.

Lefeküdni? A kertben? Hogyan, mivel takarózzunk a februári hidegben? Erre vonatkozóan semmit sem mondtak, de egy óra múlva ismét útba indítottak bennünket egy onnan tizenkét kilométerre lévő tábor irányába.

Reggel nyolcra érkeztünk meg oda, miután az éjszaka legalább tízszer visszafordítottak, leültettek s főleg megmotoztak bennünket. Egy kis elsősegélytáska volt nálam, melyet addig sikerült megmentenem, most azonban ez is szovjet tulajdon lett.

A tábor színhelye a község szögesdróttal bekerített legelője volt. Közölték velünk, hogy itt fogunk maradni, s rövidesen reggelit kapunk. Újabb csoportok érkeztek, számunk már lehetett vagy tízezer, s egyre vártunk valami ennivalóra.

Dél felé hirtelen kiszámoltak háromezer hadifoglyot, s azt mondták, hogy „mindjárt” útba indítanak a nyolcvan kilométerre fekvő főtábor felé, s kapunk az útra eleséget.

Tényleg, *másnap* hajnalban adtak húsz ember részére egy üveg töklekvárt, egy kétkilós kenyeret, s elindultunk. Három

szekér is követte a menetet; gondoltuk: a sebesültek, fáradtak számára.

Tévedtünk. Rajtuk először az őrség egy része foglalt helyet, de hamarosan új beosztást kaptak e járművek. Az útmenti falvakból, tanyákból az őrség órák alatt lovasította magát, így a szekerekre az útközben meghaltak hullái kerültek, de mindig csak a legközelebbi faluig. Ott kihajtottak 8–10, ásóval, kapával felszerelt magyar parasztot, ásattak velük egy közös sírt, s abba dobáltatták a tetemeket.

Az öt napig tartó gyaloglás alatt hol éjjel, hol nappal meneteltünk minden rendszer s élelem nélkül. Az újabb motorozások mellett őrségünk a lábbelik megszerzésére specializálta magát. Bakancsok nem érdekelték őket, sőt: a fűzős tisztí csizmákat sem kedvelték. Azok felhúzása, levetése időt vett igénybe, így azok nem feleltek meg a praktikus szovjet katonáknak. Jaj volt viszont a magyar utászoknak s a köztünk lévő német katonáknak! Ezek közül vajmi kevesen érték el a főtábort. Az őrség egyszerűen kiállította őket a sorból, agyonlőtte őket, s lehúzta csizmájukat. Ezeket a hullákat nem tették fel a szekerekre, ott hagyták az útszélen. A szekerek száma már több volt tíznél, nagy részük arra szolgált, hogy az útközben rabolt értéktárgyakat szállítsák rajtuk.

Ahol csak átvonultunk, a községek lakói kiáltozva érdeklődtek hozzátartozóik felől. Egyesek élelmiszereket dobáltak be sorainkba, de az állandó alkohalmámorban lévő őrség ezek közül sokat agyonlőtt, sőt: a rémülten szétfutó lakosok után is tüzelt.

A velünk szemben jövő szovjet katonai oszlopok mindegyike megállította a menetet, s újabb kutatást hajtott végre. Egy éjszakai útnál hirtelen gépkocsis egységek fogtak körül bennünket élénk lövöldözés közepette. Azt hittem, tömegmészárlást fognak végrehajtani, de csak motorozás volt a szokásos durva körülmények között. Egy alacsony termetű Sztálin-fiú a köpenyemhez nyúlt, szitkok kíséretében emlegetve fajtámat, őseimet. (E szavakat kénytelenek voltunk hamar megérteni, olyan gyakran szerepeltek őrünk szótárában.) Nem volt időm semmire; éreztem, hogy a katona hasamba nyomta pisztolyát, s meghúzta a ravaszt. Csak egy kattanást hallottam: vagy nem volt megtöltve, vagy nem működött a fegyver. Villámgyorsan vetettem le a köpenyt, s a rabló eltűnt vele.

Fel sem ocsúdtam, megint ott állt előttem.

Most fog agyonlőni! — szaladt át agyamon a gondolat. E helyett egy polgári felöltőt dobott felém, s továbbállt. Ki érti ezeket?

A főtábor egy nagy falusi tanya területe volt, benne legalább húszezer hadifoglyot helyeztek el zömmel az udvarokon. Drótkerítés, őrtornyok, fényszórók, hevenyészett sátrak szerte-szét a kertekben és az épületek között.

Megkezdték leszámolásunkat. Az öt nap előtti háromezerből körülbelül kétezren maradtunk...

Kimerülten roskadtunk le a pocsolyás földre, várva a továbbiakat. Alig tíz perc múlva egy szovjet tiszt jött hozzánk tolmács kíséretében.

— Minden orvos azonnal jöjjön velünk! — adta ki a parancsot a tiszt.

Hatan voltunk, s követtük az utasítást. A parancsnokságra vezetett bennünket, ahol már több orvos tartózkodott, köztük két szovjet is. Hevesen vitatkoztak a táborparancsnok alezredessel, s rövidesen megtudtuk a nagy izgalom okát. Az érkezett hadifoglyok között volt Kalándy altábornagy, a Magyar Ökölvívó Szövetség elnöke. A nyugállományban lévő, hetven éven felüli katonát is gyalogmenetben hozták Budapestről, s állapota kritikus volt. A táborparancsnok valószínűleg tartott attól, hogy a tábornok meghal, s esetleg őt veszik elő, ezért az összegyűjtött orvosoknak a következőket mondta:

— Egy magyar tábornokról van szó, akit meg kell menteni. Most mutassák meg, hogy mit érnek a magyar orvosok! De ha meghal, valamennyiüket puskacső elé állítom!

Nos, ez jól indul — gondoltuk.

Követtük a két szovjet orvost a parancsnoksági épület egyik szobájába, ahol egy asztalon feküdt az eszméletlen altábornagy. Agonizált. A szovjet orvosok megmutatták gyógyszerkészletüket. Nagyon kevés kötszer, még kevesebb aszpirin, s valami fekete por, amelyről azt mondták, hogy nagyon hatásos hasmenés ellen. Végre hoztak egy kámforampullát, s vállukat vonogatva mutatták, hogy fecskendezzük be. Körülálltunk a haldoklót, nem tudtunk mit tenni. Az egyik szovjet orvos megkérdezte:

— Mire van szükségük?

Rövid szünet, majd egyik hadifogoly kollégám csendesen megszólalt:

— Papra...

A szovjet orvos nem értette, nem is felelt semmit. Jó félóra után bennünket visszaküldtek az udvarra, valószínűleg amiatt, hogy a parancsnoki épületben ne szórjuk el a testünkön mászkáló élősdieket...

Estefelé hallottuk, hogy Kalándy altábornagyot (vagy maradványait?) Budapestre szállították.

Huszadmagammal egy ablak nélküli kis szobába kerültem, ahol már tízen heverték a padlón. Valamennyien piszkosak, szakállasak, rongyosak voltunk, öltözékünk igen tarka, s bármelyik éjjeli menedékhelyre beillő volt. Biztos helyezést kaptunk volna egy jelmezbálon. Az idő nagy részét vakarózással töltöttük, várva, hogy valamit majd enni is adnak. Erre másnap reggel sor is került. Kukoricalevest osztottak volna ki, ha lett volna csajkánk. De mivel ilyen luxuscikkekkel nem rendelkezünk, az őrség tovább vitette a kondért, s újra éhen maradtunk. Egyeseknek sikerült sapkájukba öntetni az ízetlen löttyöt, s azt gyorsan lenyelni. Legnagyobb meglepetésünkre rögtön az ételosztók távozása után két szovjet katona jött a szobába, sorba állított bennünket, s mindenkinek adott öt darab bolgár cigarettát. Igen jó volt az éhség leküzdésére...

A táborviszonyok borzalmasak voltak. A fertőtlenítőnek s fűdőnek kinevezett istállóban naponta csak ötszáz ember tudott tisztálkodni, így mosdásra a havat használtuk. Elegendő ivóvíz sem volt, azt szintén hóval kellett helyettesíteni.

Vérhas ütötte fel a fejét; a betegek egymás után estek be a latrinarudakról a négy-öt méteres emésztőgödörökbe, s ott fulladtak meg. Kórház vagy hozzá hasonló nem létezett, gyógyszer szintén nem volt, így napi 20–25 halott volt a „norma”.

Az élelmiszer-ellátás nagyon rosszul működött. Az étel kása-levesből állott, amelyet öt benzineshordóban főztek éjjel-nappal, de a több ezres tömegnek állandóan várni kellett, míg sorra kerül, s a délután folyamán megkaphatja a tegnapi vacsoráját...

A tábor létszáma állandóan változott; rendszertelenül hozták és vitték a hadifoglyokat. Volt olyan csoport, amely már harmadjára került ide vissza, miután egyik helyről a másikra szállították. Hamarosán bizottságok kezdtek megjelenni a táborban, s fegyvernemek, foglalkozások szerint osztályozták a foglyokat. A bizottságok szovjet és magyar tisztekből, valamint civilekből állottak.

Egy nap hívták az orvosokat is. Egy volt munkaszolgálatos orvos sokáig méltatta „a nagy és dicsőséges Sztálin” érdemeit, ismertette az új magyar kommunista kormányzat célkitűzéseit, s felszólította a jelenlévőket a kommunista szemináriumba való belépésre, amely mentesíti őket a hadifogságtól, az iskola elvégzése után pedig vezető szerepet bizto-

sít az onnan kikerülőkhöz. A kilenc orvos közül csak kettő jelentkezett...

A vörös hadsereg propagandarészlege egyébként mindent megtett, hogy a hadifoglyok hangulatát pozitív irányba terelje a Szovjetunió felé. A rölapok ezreit osztogatták szét, megbízottaik minden csoport beszélgetését figyelték, s az esetleges, számukra kedvező véleményt nyilvánítóknak mahorkát osztottak ki, tábori levelezőlapokat adtak nekik, s rövidesen pártiskolára vitték őket.

Voltak közöttünk olyanok is, akiket megtévesztett ez a szemfényvesztő játék, s máról holnapra demokratáknak, sőt: kommunistáknak kezdték vallani magukat. Maguk előtt is ismeretlen módon jöttek rá, hogy ők már régen szimpatizáltak a marxi tanokkal, s lelkükben meggyőződéses bolsevisták.

Ilyen könnyen változik az ember felfogása a nyomorban, egy cigarettáért vagy egy csajka levesért...

Március első hetében észrevettük, hogy egyes hadifoglyokat a parancsnokságra hívatnak, s onnan nem térnek vissza. Megérkeztek az NKVD emberei, a fogdmegek. Amikor egy ízben ezt a témát tárgyaltuk, egy „új-demokrata” érzésű főhadnagy lelkesen jegyezte meg:

— Az NKVD-től nem kell félni; a világ legudvariasabb emberei! Engem is kihallgattak, s cigarettát meg bort adtak.

— Mondd, te voltál a háború alatt a Szovjetunióban? — kérdezte tőle egy őrnagy.

— Nem — felelte a gh-hoz beosztott főhadnagy.

— Nos, én igen — válaszolta az őrnagy —, és nem kívánom, hogy megismerd valódi arcukat.

A főhadnagy nem erősködött tovább.

Hozzá hasonlók nem sokan ugyan, de akadtak. Mindannyian *csak* a jót akarták látni a Szovjetunióban; egy-két megnyilvánulással az egész rendszert azonosították, s önkéntelen annak propagandistáivá váltak. Sajnálni lehet őket, mert nagyon csalódtak néhány hónap múlva már...

Március közepére sérülésem teljesen beforradt, mikor egy nap hívtak engem is a parancsnokságra. Vagy másfél óráig vártam a folyosón, míg végre beeresztettek az irodába, ahol szovjet tiszték és egy civil tolmács beszélgetett. Személyi adataim ellenőrzése után a tolmács feladta az első kérdést:

— Miért nem akar pártiskolára menni?

Minden habozás nélkül válaszoltam:

— Nem érzek hajlandóságot a kommunista ideológia elsajátítására.

Rövid szünet, majd így folytatta a tolmács:

— Ezt bővebben meg kell magyaráznia a központban.

— Milyen központban? — kérdeztem.

— Abban, ahová most elviszik — hangzott a felvilágosítás, s már tuszkoltak is kifelé az udvaron álló tehergépkocsiba.

AZ NKVD-NÁL

Tisztában voltam azzal, hogy az NKVD az a bizonyos központ. A kocsi belsejében vagy tízen lehettünk, és hat főnyi őrség, amely valamit magyarázott. Olyasvalamit, hogy nem szabad beszélni, felállni, s mindezek megsértése miatt lőni fognak.

Elindult a kocsi, s már sötét este volt, amikor egy kis magyar faluba érkeztünk. Átvettek bennünket, nadrágszíjat, csizmafűzőt, fémtárgyakat elszedtek, s egy ház pincéjébe irányítottak. Egy mécses égett a kemencén, a szalmával borított földön már vagy tizenöt ember feküdt. Piszkos, szakállas volt valamennyi, s rögtön dohány után kérdezősködtek. Volt közöttük tanár, mérnök, katonatiszt, gazdálkodó, újságíró.

— Nagyon tetvesek? — kérdezte valaki, s választ sem várva folytatta: — Nem baj, reggel úgyis visznek mindenkit a fertőtlenítőbe. Ez a jó itt, majd meglátják.

Még be sem fejezte, nyílt az ajtó, s mindnyájunkat hajtottak az udvaron lévő faskamrához. Meztelenre kellett vetkőznünk, ruháinkat valami kályhafélébe dugták, amit kívülről hevítettek, s kezdetét vette a fertőtlenítés. Ez abból állt, hogy egy teljes órai didergés után visszaadták ruháinkat, s újra a pincébe zártak.

Saját, valamint rabtársaim éveken át szerzett tapasztalataiból a következőket sikerült rögzíteni a szovjet titkosrendőrség módszereiről: az egész kihallgatási idő tervszerűen van beosztva különböző periódusokra.

Az első a lefogatástól a letartóztatás kihirdetéséig tart. Az esetektől függően terjedhet egy hónaptól évekig, de általában még ez a legelviselhetőbb, ugyanakkor a legfontosabb. A nyomozók ez idő alatt ismerkednek meg a fogollyal, határozzák el, hogy milyen eszközöket fognak alkalmazni a továbbiak folyamán.

A kihallgatások szinte kizárólag éjjel történnek, gyakran éjjel-nappal, hogy az ellenállóképességet megtörjék. A cellákban csak az éjszaka folyamán lehet aludni, s ha reggel ötkor oda a foglyot visszaviszik a kihallgatásról, máris ébresztő van, pihenni nem szabad.

Kínzást — akár fizikai, akár lelki formában — mindig alkalmaznak. Nagyságának mértéke függ a fogoly magatartásától, és a nyomozók véleményétől főleg. Aki az 58-as paragrafussal bekerül, az bűnös — ez az alapelv. Politikai bűnöst pedig súlyosan kell büntetni; el kell vele ismertetni, hogy vétkezett.

A fogoly semmiféle jogi védelmet igénybe nem vehet, egyedül a nyomozók rendelkeznek vele.

A második periódusban kezdenek valójában foglalkozni az üggyel. Felfogásuk szerinti jegyzőkönyveket vesznek fel, szinte mindennap foglalkoznak a fogollyal, szisztematikusan kezdik kínozni. Tarthat hónapokig, s ha az eredménnyel nincsenek megelégedve, kezdődik

a harmadik periódus. Itt minden engedélyezett, csak hogy kicsikarják a „beismerést”. Ez a legnehezebbnek tűnő időszak; egy hónap leforgása alatt a fogoly rendszerint megtörik, mindent aláír, s ezzel vége a nyomozásnak, melynek folyamán mindig a fogolynak *kell* bizonyítani, hogy *nem* csinálta a terhére róttakat, és nem a nyomozó szerveknek, hogy azokat elkövette!

Vallatásnak, és nem kihallgatásnak vagy nyomozásnak lehet nevezni az egész véres cirkuszt, ahol szabad

1. a foglyot éheztetni,
2. minden külvilági összeköttetéstől elzárni,
3. teljes sötétségben tartani,

4. a legelemibb tisztálkodási lehetőségeket tőle megvonni,
5. bármivel ütni-verni,
6. családjá lefogásával fenyegetni,
7. részt vetetni vele a többiek kínzásán,
8. bármilyen géppel, elektromos árammal kínozni, nyomorék-ká, sterilé tenni, és a még rendelkezésükre álló ezernyi eszközt igénybe venni.

S ha valaki még a harmadik periódust is valami csoda folytán kibírja, átkerül a negyedikbe. Ennek első foka a szuhasnovszki börtönhöz hasonló „hallgatás házai”. Teljesen elkínzott, csontig lesoványodott, kábítószer-injekciókkal akarattuktól teljesen megfosztott élőhalottakat mutatnak a negyedik periódusra szánt jelöltnek, mondván: „Lám, rád is ez vár, ha nem írsz alá!”

A negyedik periódust, azt hiszem, épelméjűen nem lehet kibírni: ott meghal, megőrül vagy mindent elismer a fogoly. Ha netalán mégis valami emberi még mutatkoznék benne, úgy a különleges kórházba zárják az őrültekkel össze. Ez a vég.

1945 márciusában még dúlt a háború, külföldiek voltunk, tolmács nem állt megfelelő mennyiségben és minőségben rendelkezésre, így a fenti módszerek periódusai összefolytak, tartalmuk rövidebb volt, de annál brutálisabb, kegyetlenebb.

A lefogatásom utáni első napon a déli órákban kihallgatásra vittek. Egy parasztház konyhájában fogadott egy százados, mellette a tolmácsnő ült. Ez utóbbi cseh volt, s egyaránt rosszul beszélte mind az orosz, mind a magyar nyelvet, szavaimat többször meg kellett ismételnem, míg ő azok fordítását többször elmagyarázta a kihallgatónak. A százados tudott valami egész keveset németül, de csak nagy ritkán kérdezett, s szemmel láthatólag nem értette válaszomat.

Személyi adataimat kérdezték, a százados valami papírra firkált. Másfél óra telhetett így el, a vallató más papírokkal hasonlította össze adataimat, borús arccal rám nézett, egész közel jött hozzám, s rossz németiséggel azt mondta:

— Hazudsz, te kutya! Neked más a neved! — s olyan hatalmas erővel ütött arcon, hogy a székkal együtt borultam fel.

Pillanat alatt eszembe jutottak a hadifogolytábor demokrata magyarjainak az NKVD udvariasságáról tett kijelentései. A másik pillanatban végtelen nyugalom fogott el: mindennel leszámoltam. Történjék bármi, ezt így nem hagyom. Lassan feltápáskodtam, s vérző orrom törülgetve a tolmácsnőhöz fordultam.

– Kérem, kérdezze meg a százados urat, hogy az NKVD-nál a verés engedélyezett-e?

Igen — volt a válasz. — Akarsz még, te disznó?

Még egyet ütni azonban már nem volt ideje. Minden erőmet összeszedve bal öklömmel az arcába sújtottam.

— Akkor nesze, te dög! — hörögtem magyarul.

Ilyesmire a pribék nem számított. A találat a jobb szeme alatt érte, az asztalára bukott, s a tolmácsnővel együtt oroszul ordítózott. Én is elestem. Láttam még a berohanó katonákat, néhány ütést is éreztem, de többre nem emlékszem...

Nem tudom, mikor, egy pincében tértem magamhoz. Kezeimen bilincs volt, mindenütt csupa vér a ruhám; szám és szemem bedagadva, felrepedve. Nem volt olyan részem, amely ne sajgott volna. Hat fogam volt kiverve vagy eltörve, ezt tapasztaltam, amikor a számban lévő alvadt vértől igyekeztem megszabadulni. A veséim különösen fájtak, de törést nem éreztem magamon.

Lassan fognak agyonverni — gondoltam —, de mit csinálhatok?

Zörgést hallottam, de mozdulatlan maradtam. A szememet nem kellett becsuknom, teljesen be volt dagadva. Valami nyirkósgásféle jutott el a fülemhez, aztán vizet öntöttek rám.

— Nem úgy — szólalt meg egy hang. Valaki mellém térdelt, vizes ronggyal törölgetni kezdte arcomat, s tapogatott mindenütt. Amikor hozzám ért, felnyögtem: akárhova nyúlt, fájdalmat okozott. Karomban éles szúrást éreztem, injekciót adtak. Hirtelen elaludtam.

MOSZKVÁBAN

Egy másik szobában ébredtem fel, széken ülve. Estefelé járhatott az idő, talán négyen voltak körülöttem, de a százados nem volt köztük. A bilincs is hiányzott a kezemről, s a szemem mintha kevésbé lett volna bedagadva. Ruhámról a vérfoltokat lemosták, de helyük fellelhető volt. Egy csupor tejet itattak meg velem, kivezettek az udvaron álló személygépkocsiba, s elindultunk. Jobbról-balról pisztolyos katonák ültek, és egymással beszélgettek. Csak annyit értettem, hogy *Moszkva*.

Jó egy órai utazás után valami repülőtérre érkeztünk, áadtak, s egy repülőgépben helyeztek el. A kétoldalt elhelyezett üléseken egy-egy fogoly ült, lehettünk húszan. Mindenkit hozzábilincseltek az üléshez, a beszédet megtiltották, s a gép néhány perc múlva startolt. Később tudtam meg, hogy ezzel a géppel szállították gróf Bethlen Istvánt, Magyarország volt miniszterelnökét is.

Az éjjeli út alatt csak egyszer szálltunk le; nem tudom, meddig és miért. Hajnalban érkeztünk meg egy katonai repülőtérre, ahol rögtön rabomobilba csuktak bennünket ötösével, s már teljesen kivilágosodott, amikor egymás után két kapu nyitódását hallottuk. A gépkocsi megállt, ajtóit kinyitották. Kiszálltunk, s egy hatalmas, nagy udvaron találtuk magunkat, amelyet mindenfelől több emelet magasságú épület vett körül. Bevezettek egy folyosóra, onnan egy raktárhelyiségbe, ahova csak egyenként léphettünk be. Újra elszedték a nadrágszíjat helyettesítő madzagot és a fűzős csizmát összekötő rongydarabot, s meztelenre kellett vetközni. Amikor a raktárosnak látszó őrmester meglátta sebekkel, véráláfutásokkal teli testemet, mondott valamit az egyik őrnek, aki felszedte ruháimat, és elvezetett a fürdőhelyiségbe. Ott már várt egy fiatal egészségügyi katona, aki a közben odajött raktárossal igen alaposan megvizsgált, nincs-e nálam fémtárgy vagy éppen séggel szűrőszerszám. Ennek megtörténte után valami papírlapot írtak velem alá, melynek egy részét letépték, s a kezembe nyomták. A cirillábécé egynéhány betűjét ismertem, így felfedeztem egy szót a papíron: Lubjanka. A hírhedt Lubjanka! A borzalmak központja, a Szovjetunió titkosrendőrségének főhelye, ahol tízezreket kínoztak halálra, milliókat küldtek a pusztulásba, ahol csak a terror uralkodik.

Igen borús lett anélkül is szomorú hangulatom, de az egészségügyi egész gyengéden kezdte sebeimet fertőtleníteni, kötözni. Szemembe is csepegtetett valamit, arcomra hideg borogatást helyezett, s nem kellett a zuhany alá állnom, hanem egy favödörből tisztálkodtam, amennyire lehetséges volt. Fogaimat, illetve azok helyét mutogattam, de erre csak egy, még a fogolytáborban megtanult szót hallottam tőle:

— Patom. Majd.

Leültetett a folyosón, elment, s néhány perc múlva hideg tejeskávét hozott egy alumíniumedényben. A régóta nélkülözött élelem még ilyen kis mértékben is, de határozottan kis bizalmat öntött belém. Sebeim bekötözése, a parányi mosdás csak fokozták ezt, így kissé megnyugodva hagytam, hogy

vigyenek mindenféle folyosón, liften keresztül egy kétszer négy méteres cellába, amelyben csak egy priccs két takaróval és a szükségletek elvégzésére szolgáló favödör volt. Ablaka nem volt a cellának, egy magasan függő lámpa adta a szükséges világítást.

Két napig voltam lakója ennek a cellának, senki hozzám nem szólt, de naponta kétszer jöttek, és kötözték sebeimet, kezelték szememet — kezdtem egész jól látni —, s ínyemet hipermangánnal ecsetelték. Reggelenként megkaptam az egész napra szóló negyven dekányi ragacsos zabkenyeret, félliter meleg vizet és egy kávéskanálnyi cukrot. Délben és estefelé fél-fél liter, dohos szagú kukoricaleves volt az élelem.

A kémlelőlyukon gyakran néztek be, de nem szóltak semmit, ha napközben is a priccsen feküdtem.

Elgondolkoztam. Vajon tényleg olyan nagyot vétettem a Szovjetunió ellen, hogy repülőgépen hoztak a Lubjankába? Mi lesz most? Újra kínozni fognak, vagy egyszerűen tarkón lőnek? Sok kérdés, s nem tudok rájuk választ adni.

Harmadnapra egész lelohadtak a daganatok, de a vizelet továbbra is véres maradt. Mutattam az egyik kötözőmnek, aki tablettákat adott, urotropint. Ebben a kissé javult állapotban vittek tekervényes utakon — ha jól emlékszem — a harmadik emeletre. Két főhadnagy ült az íróasztal mellett, s szótlanul intettek, hogy üljek le a velük szemben lévő székre. A szoba szépen volt berendezve, vastag szőnyeg borította a padlót, a tiszték mögött kis kerek asztal két fotellel. A falon Sztálin képe függött.

— Ponyimajes pa russzki? Értesz oroszul? — kezdte el az egyik.

— Nyet — válaszoltam.

Összenéztek, majd a kérdést feltevő telefonált valahova. Öt perc telhetett el, amikor egy egész fiatal őrnagy lépett a szobába, kezében könyvet tartott. Egy-két szót váltott a másik két tiszttel, aztán a könyvben kezdett lapozgatni. Az egyik oldalnál megállt, s oroszos kiejtéssel, de magyarul olvasta:

— Milyen nyelven beszél a magyarok kívül?

— Németül és franciául — válaszoltam.

Újra a könyvbe nézett, elmosolyodott, s rám nézve, kiűnő németiséggel szólalt meg:

— Persze gondolhattam volna; a magyarok általában beszélnek németül. — Az iratok fölé hajolt, kis ideig tanulmányozta őket, majd újra kezdte: — Ön megütötte a kihallgató tisztjét, ugye?

— Igen — mondtam —, miután ő pofon vert.

— Tudja, miért van itt? — kérdezte.
— Lehet, hogy ezért? — kérdeztem vissza.
— Nem — mondotta. — Nem is értem. Nekünk sokkal fontosabb dolgaink vannak itt.

Vártam, hogy tovább fog kérdezni, de ő a két tiszthez fordult, ideges hangon mondott nekik valamit, s kifelé indult. Hirtelen megállt előttem, végignézett rajtam, az arcomat vette vizsgálat alá.

— Ezeket a nyomozótisztjétől kapta? — mutatott a sebekre.

— Tőle is biztos; nem emlékszem rá.

Legyintett, és kiment a szobából.

Az egyik főhadnagy újra telefonált; jött az őrség értem. A cellába való visszamenetel olyan volt, mint a felfele jövet. A sarkokon csak akkor fordulhattunk be, ha a falon függő lámpa zöldet mutatott. Piros fény esetén arccal a falnak fordulva kellett várni a zöld szín felvillanására. Ez arra való volt, hogy a hozott vagy vitt foglyok ne láthassák egymást.

Nem értettem semmit a Lubjanka tisztjeinek viselkedéséből, de kissé megnyugodtam: egyelőre semmi veszélyt nem éreztem. A déli levest megittam, s akkor újra jöttek értem. Vissza a raktárhelyiségbe, ahol ideadták elszedett madzagjaim, nekem meg át kellett adnom a megérkezésemkor kapott cédulát. Kézembe nyomtak félkilónyi kenyeret, kevés cukrot, s máris vittek az udvarra, be a rabomobilba, ahol ezúttal csak egyedül voltam. Út ki a repülőtérrre, megint átadás, beszállás, indulás.

Nos, nem sokat láttam a Lubjankából, még kevesebbet lakóiból. Amikor befelé szállítottak, néhány pillanatra láttam a velem utazó foglyokat. Beszélni nem tudtam velük, mind-egyikünknek külön kis cellája volt a kocsiban, ahol csak állni lehetett.

VISSZA MAGYARORSZÁGRA

A repülőgépen nem bilincseltek meg. Egy géppisztolyos katonára volt az őrzőm, aki mellettem foglalt helyet, s beszélni akart velem, de nem értettem. Erre elkáromkodta magát, s mahorkát adott papírral.

Nem tudom, hányan lehettek a gépben, de én csupa kato-

nát láttam csak. Később pillantottam meg előttem néhány üléssel egy középkorú, csizmát viselő civilt. Fogoly lehetett, mellette is fegyveres katona ült.

Kenyeremet becukroztam, s nyelni kezdtem. Öröm rám nézett, az ülés alá nyúlt, tarisznyát húzott elő, abból egy darab sajtot vett elő, s szótlanul átnyújtotta. Illedelmesen megköszöntem, s együtt ettem meg a cukros kenyérrel.

Estefelé érkeztünk meg egy magyar repülőtérré, ismét átadtak, s a csizmással együtt egy tehergépkocsira szálltunk. Egymással szemben ültettek le a padokra, s négy ór vigyázott reánk. Ha nem rázott volna úgy a kocsi, el is aludtunk volna, de így nem lehetett. Döcögünk vagy három óra hosszat, míg végre megérkeztünk Balatonalmádiba. Vissza kerültem a lefogó alakulathoz. Felrémlt előttem a vallatótiszt rosszindulatú arca, s újra elkeseredtem.

Szerencsére megérkezésünkkor a százados nem volt jelen. Az őrségen szétválasztottak a csizmástól, a motozási procedúrák után két katona fogott közre, s kísért az udvaron keresztül az alagsor irányába. Az épület valami üdülőhely lehetett azelőtt, nem is volt nagyon megrongálva.

Őreim egy keskeny kis ajtót nyitottak ki, betuszkoltak, és rám zárták. Benn semmi fény; hideg cementpadlót éreztem, s orrfacsaró büzt.

— Vigyázz — szólott egy hang a sötétben —, belém botlasz. Itt fekszem előtted. — Lehajoltam, s egy kéz fogta meg a csuklómat, húzott lefelé. — Ide feküdj — suttozta a hang —, a másik oldalon a W. C.-gödör van. Ezt arra használták valamikor.

Elhelyezkedtem a fekvő alak mellett, s rögtön bemutatkoztam.

— Én Csorba főhadnagy vagyok — válaszolta. — Piszkosul összeverték. — És lassan beszélni kezdett. — Ne haragudj, de selypíték, mert kétszeresére verték a fejem, mindenem be van dagadva.

Másnap alkalmam volt látni, hogy az én megveretése semmi sem volt az övéhez képest. Egyetlen ép folt nem volt a testén: csupa daganat, véraláfutás, zúzódás mindenütt, számtalan csontrepedéssel, fogkiveréssel.

Majdnem egy hónapig voltam még együtt Csorba főhadnaggal, a magyar katonatiszt kiváló megtestesítőjével.

Íme, az ő története:

Csorba György m. kir. határvadász főhadnagy 1944 decemberének utolsó napjaiban sebesült meg az Esztergom körüli harcokban. Könnyebb comblövést kapott a bal lábán, s a pápai ideiglenes hadikórházba utalták. Felgyógyulása után egy vegyes német—magyar egységhez kapott beosztást. Ennek parancsnoka Kleber német százados volt. Az egység, amely körülbelül négyszáz főből állott, a Balaton környékéről volt lassú visszavonulásban nyugat felé.

1945 márciusában a zászlóaljnak nevezett kötelék már csak száz főt számlált. A rendezetlen körülmények miatt a magyar és német katonaruhákat sűrűn borította polgári kabát, sapka, felöltő vagy egyéb nem kincstári eredetű ruhadarab. A zászlóalj tagjai között voltak önként jelentkezett dunántúli magyar parasztok is, akik csupán fegyvert kértek az alakulattól, s azal együtt kísérelték meg hátráltatni az óriási túlerőben lévő vörös hadsereg előrenyomulását.

1945 március elején a Bakonyszentivánnál védőállásban lévő zászlóalj igen erős szovjet légitámadást kapott, amelyet nyomon követett a vörös gyalogság támadása. A bombatámadás alkalmával mind Kleber százados, mind Csorba főhadnagy repeszdaraboktól sebesültek meg, s eszméletüket veszítették. Ilyen állapotban talált rájuk — és ejtette őket fogságba — az előretörő szovjet gyalogság.

Mindkét katonatiszt csak öt napig élvezhette a szovjet hadifogságot, mert a rövidesen megjelenő NKVD-tiszt letartóztatta, s a Balatonalmádin állomásozó NKVD-alakulathoz kísérté őket.

Megmotozásuk alkalmával az őrparancsnok szovjet őrmester „Nálunk nincs Isten!” kiáltással durván leszakította a Csorba főhadnagy nyakán lógó kis aranykeresztet, amelyet menyasszonyától kapott 1943 szilveszterén. Hiába próbálta Csorba kézzel-lábbal megmagyarázni a szovjet altisztnak, hogy ha nincs Isten a Szovjetunióban, akkor mi szüksége van az őrmesternek a keresztre, válaszul csak rúgásokat és pofonokat kapott.

Egy elhagyott ház pincéjébe zárták be mindkét foglyot, s másnap délelőtt kihallgatásra kísérték őket.

A kihallgatóhelyiség parasztház földes szobája volt. Benne a kihallgatótiszt — Vorobjov százados — és egy rossz arcú szerb tolmács tartózkodott. Csorba meghajtotta magát, és magyarul köszönt. A tolmács felállt, közel ment a főhadnagyhöz,

s hirtelen két akkora pofont adott a gyanútlan magyar katonatisztnek, hogy az rögtön a földre bukott. A tolmács durván káromkodva rugdosni kezdte a földön vonagló Csorbát.

— Kellett nektek Újvidék, Szabadka, Zombor, büdös disznók? — ordította. — Most majd kaptok ezeréves határt, ti dög fasiszta gyilkosok!

A szerb tolmács bemutatkozása alatt az asztalnál ülő Vorobjov százados fel sem nézett az előtte fekvő iratokból. Mintegy öt perc eltelte után azonban hirtelen így szólt:

— Elég, Pavel, vedd fel a személyi adatokat!

Minden egyes adat bemondását Pavel rúgás vagy pofon kíséretében tolmácsolta. Újabb dührohamot kapott, amikor Csorba kitüntetéseinek felvételére került sor. Amikor pedig a magyar tiszt a Délvidéki Emlékérem tulajdonosának monddta magát, a tolmács újabb „vesetáncot” kezdett járni a már csupa vér főhadnagyon.

Mindezen ismerkedés után a szovjet tiszt a következőket kérdezte:

— Ki adott önnek parancsot partizánok szervezésére a vörös hadsereg ellen? Kleber százados? Vagy valaki más?

— Én partizánszervezkedéssel nem foglalkoztam, annak végrehajtására nekem senki parancsot nem adott — válaszolt Csorba.

— Polgári ruhát viselő egyéneknek sem adott fegyvert az elmúlt hetek folyamán? — hangzott az újabb kérdés.

— De igen — ismerte el Csorba. — Minden önként jelentkező egyénnek adattam fegyvert. Ezek a személyek az én alakulatommal együtt harcoltak kötelékben, és semmi kapcsolatban nem állottak a partizánokkal.

— Az a tény, hogy ön civileknek adott fegyvert a vörös hadsereg elleni harc céljából, tudja, mit jelent? — folytatta a kérdezősködést Vorobjov.

— Szerintem ez a kötelességem volt. Önök ugyanígy cselekedtek 1941-ben — mondotta Csorba. — Önök partizánokká képezték ki a polgári lakosságot, s ezek okozták a legnagyobb károkat a megszálló hadseregnek, tették lehetetlenné...

— Mi a hazánkat védtük! — szakította félbe Vorobjov.

— Mi is azt igyekeztünk — replikázott a magyar főhadnagy —, s ennek érdekében nekünk is, mint önöknek, jogunk lenne partizánháborút folytatni, ha ezt egyáltalán valamiféle jog megengedi.

A szovjet tiszt elfordította a fejét, majd újra Csorbához fordult.

— Mondja, maga nyilas? Fasiszta? — kérdezte meglepően nyugodt hangon.

— Semmiféle párthoz sem tartozom, én magyar katonatiszt vagyok — válaszolta kis büszkeséggel a hangjában Csorba.

— Akkor miért nem védte hazáját egy évvel ezelőtt a nácik ellen? — kérdezte gúnyosan a szovjet százados.

— Nekünk magyaroknak mind a náci németek, mind a kommunista oroszok ellenségeink, de önök a veszedelmesebbek. Ezért nem a németek, hanem önök ellen harcoltam.

— Tud ön németül? — változtatott témát Vorobjov.

— Igen.

Ezután a tolmácsot igénybe nem véve a szovjet kihallgatótiszt tört németiséggel próbált foglyával beszélni.

— Szóval ön azt állítja, hogy a partizánharc a magyarok részéről a vörös hadsereg ellen jogos lenne? — hangzott a ravasz kérdés.

— Ha önöknek jogos volt, úgy nekünk is az kell legyen — sétált bele a csapdába Csorba.

— Majd akkor beszélhet így, ha önök győznek — válaszolta bosszúsán Vorobjov. — Jegyezze meg: a győzött senki sem fogja megkérdezni, mit és hogyan csinált. Ezt különben Hitler mondotta — tette hozzá gúnyosan.

— Nem ismerem Hitler mondásait — válaszolt a fogoly.

— A mi véleményünk szerint civil lakosságnak fegyvert kiosztani egyenlő a partizánszervezéssel — tért vissza a tárgyra Vorobjov. — Mondja el szépen, kinek mennyi fegyvert adott? Hány embert, hol és milyen szabotázsfeladattal hagyott hátra?

— Én katona vagyok, és nyíltan harcoltam önök ellen — válaszolt Csorba. — Senkit sem hagytam hátra, senkinek semmiféle szabotázsfeladatot nem adtam.

— Úgy látszik, rossz az emlékezőtehetsége — gúnyolódott a szovjet tiszt. — Nos, hogy legyen ideje felfrissíteni az emlékeit, egy hétig békén hagyom. De gondolja meg a dolgokat, és vallja az igazat, különben igen rossz idők fognak következni...

A hét napig tartó „békén hagyás” azt jelentette, hogy Csorba főhadnagyot elkülönítették Kleber századostól, állandóan bilincsben feküdt, s naponta csupán húsz deka kenyeret meg egy csésze vizet kapott.

Közben az NKVD-alakulat váratlanul tovább indult Szombathelyre. A volt légvédelmi parancsnokság épületét, az úgyne-

vezett Bagolyvárt rendezték be börtönnek és kihallgatóhelyiségnek.

Este hét óra lehetett, amikor megérkeztek új lakóhelyükre. A foglyokat elosztották a börtönné átalakított helyiségekbe. Mindenkit elvittek már, Csorba maradt egyedül. Egyszerre egy őrmester lépett hozzá.

— Davaj! — mondta röviden.

A pincébe vezette Csorbát, ahol egy még lejjebb nyíló helyiségbe vezető ajtót tárt fel. Csorba lépcsőfokokat látott maga előtt. Az őrmester durván letaszította, s bezárta az ajtót.

Koromsötét volt körös-körül, a levegő bűzös, nyirkos. Csorba kérdezősködni próbált, de senki nem válaszolt. Elhatározta, hogy körüljárja a helyiséget. Lefelé indult a lépcsőn, s hat fokot számolt meg. A falak mentén tapogatózva lassan megindult bal felé. A lejárattól balra, körülbelül két méterre volt az első sarok. A falak mindenütt nedvesek, nyálkásak voltak, néha vaskampókba, karikákba ütközött a keze. Az első saroktól jobbra úgy négy méter hosszúságú fal húzódott, melynek végén rácsos szellőztetőnyílás volt a magasban. Ezen keresztül a csillagos eget pillantotta meg.

Kis szünetet tartott a második sarokban. Véleménye szerint a helyiséget azelőtt széntárolónak használták. Tovább indult a fal mellett, ismét jobbra. Úgy három méternyi tapogatózás után megbotlott valamiben. Lehajolt, és elborzadva tapasztalta, hogy egy hulla fekszik előtte. Csorba jobbnak látta útját nem folytatni. Lassan visszafelé indult a szellőztetőnyílásig, onnan az első sarokig, majd elérte a lépcsőfokokat, ahol minden tagjában remegve leült. A fáradtság lassan elnyomta a hideg és a félelem érzését, s két kezébe temetve a fejét elszenderedett...

Amikor felébredt, a szellőztetőnyíláson keresztül halvány világosság szűrődött a pincébe. A látvány döbbenetes volt: a lejárattól szemben lévő jobb sarokban nyolc, derékig levetkőztetett, magyar katonanadrágos hulla hevert. A holttesteket rettenetesen megcsonkították. Ütések, vágások, sőt: lövések nyomai a felsőtesten, a fejek felismerhetetlenségig összeverve, keresztüllövvöldözve.

A kilencedik holttest a bejárattal szemben a túlsó oldalon feküdt a fal mellett, ebben botolhatott meg az éjjel. Ez a holttest is olyan vadállati kegyetlenséggel volt megcsonkítva, mint a többi. Valamennyi hulla keze hátul össze volt kötözve. Csorba sorra nézte a szerencsétlenek maradványait,

de senkit sem sikerült felismernie. Mint nadrágjukról megállapította, valamennyien tisztok voltak, némelyiknek még a bilgericsizma is a lábán volt.

A helyiség tehát kínzókamrának szolgált. Ezt bizonyították a falakon lévő karikák, szegek, ahova az áldozatokat köthették ki. A falakon mindenütt lövések nyomai látszottak vér és agyvelőmaradványokkal vegyesen. Csorba nézete szerint a hullák két-három naposak lehettek. A saját kezére pillantva rémülten vette észre, hogy azok szintén véresek az éjjeli tapogatózás következményeként. Ilyen lehetett az arca is, hisz' fejét kezébe temetve aludt.

Nem volt ideje sokáig gondolkozni a látottakon, mert kulcsörgést hallott, s egy géppisztolyos őr kifelé vezényelte. Az emeletre vezették, ahol megmosakodhatott, majd Vorobjov százados elé vezették.

— Nos, hogyan érezte magát? — érdeklődött gúnyosan, majd választ sem várva így folytatta: — Ugyanolyan sorsra akar jutni, mint azok ott lenn? Avagy hajlandó részletes vallomást tenni a partizánszervezkedésről?

— Csak azt mondhatom, hogy semmiféle partizánszervezkedésben nem vettem részt — válaszolta Csorba.

— Érdekes, ugyanezt vallja Kleber is — nevetett a szovjet tiszt. — Egyelőre karcerbe kerülnek mindketten, hogy együtt gondolkozzanak. Na meg hogy összebeszéljenek — tette hozzá.

A két foglyot egymástól elkülönítve egy két méter magas, húsz centiméter hosszú és széles rekeszbe zárták, ahol összekötözött kézzel, bokáig érő vízben kellett állniok. A rekesz olyan szűk volt, hogy összeesni sem lehetett benne. Étkezésük napi tíz deka kenyér és két deci víz volt, amit reggelenként adtak be nekik. Szükségleteik elvégzésére esténként két percnyi időt engedélyeztek a kéz feloldása nélkül. Jóllehet csak egy deszkafal választotta el őket, a két fogolynak semmi kedve nem volt a beszélgetéshez. De nem is volt miről. Szótlanul, fogcsikorgatva viselték a kommunizmust építő szocialista állam titkosrendőrségének „humanista” vallatómódszereit. Csak a német tiszt sóhajtott fel néha:

— Bár pusztultam volna el Kurszknál...

Karcerbüntetésük hatodik napján Kleber eszméletét veszítette, mire mindkettőjüket az emeleti kihallgatósobába vitték. Kezüket szabaddá tették.

Kisvártatva bejött Vorobjov százados. Szótlanul foglalt helyet

asztala mellett. Egy katona bőséges reggelit hozott be: főtt tojást, kolbászt, sajtot, kenyeret.

A szovjet tiszt elgondolkozva fürkészte az előtte álló, csontig lesóványodott foglyok arcát, majd a tőle megszokott rossz né-metséggel megszólalt:

— Azt hiszem, önök enni szeretnének. A karcserben biztos meg-éhezték. Ugye, Csorba?

Ami ezután következett, az az emberi akarat csodája volt. A magas, szakállas, összevert magyar katonatiszt szemét a szovjet századosra szegezve, erejének végső megfeszítésével kihúzta magát, s udvarias, határozott hangon így válaszolt:

— Köszönöm, én nem vagyok éhes. De ha a százados úrnak étvágya lenne, megkínálhatom.

Ezzel kezét lassan zsebébe csúsztatva előhúzott hat darab tíz-dekás száraz kenyeret, s azokat Vorobjov asztalára tette.

— Ezek a karcserben kapott adagok — mondotta, csendesén.
— Fogyassza el őket, százados úr!

Kleber megdöbbenve nézett fogolytársára, Vorobjov pedig hitetlenkedve bámult az előtte álló emberroncsra. De csak egy fél percig, majd a legocsmányabb szitkozódásban tört ki:

— Nazad! — ordította. — Vissza ezeket a kutyákat, rohadja-nak el! Hisz' ezek ördögök, hogy dögölnének meg!

A nagyobb nyomaték kedvéért mindkét foglyot rúgások és po-fonok kíséretében adta át a berohanó őrcsöknek.

A borzalmas karcser még négy napig tartott, amelynek letelte után a foglyokat váratlanul megborotválták, majd újra Vo-robjov elé vitték. A kihallgatótiszt szokatlanul egész udvarias volt, és egy rácsos ablakú szobába vezette őket, ahol az asz-talon hófehér sós szalonna és frissen sült magyar kenyér volt előkészítve.

Vorobjov így szólt foglyaihoz:

— Azt hiszem, legjobb, ha abbahagyjuk a kihallgatás eddigi módszereit, és okosan fogunk beszélni egymással — s megkínál-ta őket bolgár cigarettával.

Mindhárman rágyújtottak. Kleber és Csorba feje kóvályogni kezdett a rég nélkülözött nikotintól. Vorobjov folytatta:

— Ide figyeljenek! A jövőben mindent megkapnak, amire csak szükségük lesz. Kapnak jó ennivalót, dohányt és egy kis bort is, de mindent el kell mondaniuk. Most egyenek, ameny-nyit akarnak, utána majd beszélgetünk...

A szovjet tiszt távozott, becsapva maga mögött a nehéz vas-pántokkal ellátott ajtót.

A két fogoly értetlenül bámult az előttük lévő majd' két

kilónyi szalonnára és kenyérre, aztán szinte egyszerre láttak hozzá azok elfogyasztásához. Tömték, gyúrték szájukba a zsíros szalonnát, falták a puha kenyeret. Legyöngült szervezetük követelte a táplálékot. Evés közben egyet-egyed szippantottak cigarettájukból, s a nikotin okozta egyhe bódulás még élvezetesebbé tette az étel ízét.

— Nem bírok többet — szólalt meg egyszerre Kleber. — Inni kellene...

Körülnéztek a szobában, de ivóvíznek semmi nyoma.

Az ajtó hirtelen kitárult, s a küszöbön ott állt Vorobjov százados.

— Nos, kérnek még szalonnát? — érdeklődött udvariasan.

— Köszönjük, elég volt — válaszolta Csorba —, inkább vízre lenne szükségünk.

— Óh, vízre? — suhant át a már ismert gúnyos mosoly Vorobjov arcán. — Inni akarnak, ugye? Persze, hiszen az ilyen sós szalonna után jól is esnék a víz... — Végigmérte a két foglyot, majd durván így szólt: — Ha bevallanak mindent, lesz víz, lesz minden. Zörgessenek, ha meggondolták!

Az ajtó tompán csukódott be mögötte.

Mindketten szótlánul néztek egymásra. Csendesen leültek, s megértettek mindent: Vorobjov szomjaztatással akarja kényszeríteni őket hamis vallomásra.

Már egy óra múlva pokoli kínok kezdtek fellépni. Torkuk, nyelvük kiszáradt, megdagadt. Szörnyű hasmenés fogta el őket: gyenge szervezetüknek túl sok volt az elfogyasztott szalonna.

Estefelé már beszélni sem tudtak, égett szájuk, nyelvük, torkuk, mindenük. Az őrület határán jártak.

Vorobjov több ízben is benézett hozzájuk, s igyekezett ajánlatát elfogadtatni, de válaszra sem méltatták.

Már rég besötétedett, amikor Csorbának sikerült elaludnia. Fogalma sem volt, mennyit alhatott. Hirtelen riadt fel. Szólitani akarta Klebert, de nem jött hang a torkára, a nyelve nem engedelmeskedett. A szobában teljes volt a sötétség. Lassan botorkálni kezdett, s így jutott el az ablakig, ahol fogolytársát az ablakra felakasztva találta.

Rémült dörömbölésére az őr kinyitotta az ajtót, s a folyosóról beáradó fényben iszonyatos volt látni az ablakrácsan függő német századost. Az őr kiáltására előkerült az őrpáncsnok, majd Vorobjov is. Levágták az alsónadrágjára akasztott Klebert, aki már csak az egekből nézhette a közben megérkezett szovjet felcser életre keltési kísérleteit. Az öngyilkos

német százados arca puffadtsága dacára is mintha mosolygott volna a hiábavaló erőfeszítésen...

Kleber hulláját kivitték, s a felcser Csorbát vette gondozásba. Lassan vizet csepegtetett szájába, aztán apró kortyokban itatni kezdte. Reggelre Csorba egészen rendbe jött, és egy különálló szobában helyezték el. Az elgyöngüléstől tehetetlenül feküdt a cementes padlón, amikor megjelent Vorobjov, s közölte vele, hogy fogolytársa öngyilkosságának meg nem akadályozása miatt tíznapi elkülönítő büntetést kapott. E büntetés letöltésénél nem kellett vízben, szűk helyen állnia, csupán kenyéradagja volt napi húsz deka, s minden második nap kapott levest.

A második nap reggelén hirtelen kinyílt a szoba ajtaja, s egy hatalmas termetű szovjet szakaszvezető lépett be. Kezében negyedkilónyi kenyér és egy csajka leves volt. Olyan baljósatúnak tűnt a pillantása, hogy Csorba esküdni mert volna: ez lesz élete utolsó perce.

De jobb is — gondolta magában.

A szakaszvezető azonban csak egy szót szólt:

— Na! — s letette a csajkát meg a kenyeret.

Csorba egyszerre kiitta a meleg, íztelen kukoricalevest, s tömni kezdte a sárga, ragadós kenyeret.

A szakaszvezető újságot vett elő, letépett egy darabot belőle, nadrágzsebéből mahorkát szórt bele, megsodorta, rágyújtott, s lassan nézte a kenyeret evő Csorbát. Mikor az befejezte étkezését, a katona kinézett a folyosóra, majd Csorba felé nyújtotta cigarettáját.

— Kurijs! Szívd! — mondta röviden.

Hatalmas szívásokkal húzta Csorba az erős mahorkafüstöt tüdejére. A szakaszvezető egykedvűen nézte, hirtelen azonban mintegy meggondolva magát így szólt:

— Podozsgyij! Várj! — s bezárva az ajtót maga után, elment.

Csorba nem akarta hinni a történeteket.

Most jön a vég, ha visszatér ez az óriás — gondolta magában.

A katona mintegy öt perc múlva tért vissza egy kilónyi kenyérrel és egy liternyi levessel.

— Bisztro, kusaj! Gyorsan, egyél! — mondta, s a küszöbről figyelte a folyosót.

Csorba hamar elfogyasztotta az ajándékot, s értelmetlenül nézett az óriás termetű oroszra. Az mintha megértette volna kérdését, egészen közel jött hozzá, jobb mancsával megveregette Csorba vállát, majd a főhadnagy hajtókájára mutatva természetes hangon a következőket mondotta:

— Ti szoldat, ja szoldat. Te katona, én katona — s mint aki jól végezte dolgát, felvette a leveses csajkát, s kiment a szobából.

Valahányszor ez a kegyetlen külsejű, de annál melegebb szívű szovjet katona volt szolgálatban, Csorba mindig három-négyszeres adagokat kapott tőle enni, szívhatott mahorkát, sőt: egyszer még a levegőre is kiengedte sétálni.

Az izolátorbüntetés letöltése után Vorobjov százados ismét kísérletet tett, hogy Csorbát vallomásra bírja. Újra megjelent, s szerb tolmácsával együtt valóságos nyomorékká verte a szerencsétlen magyar főhadnagyot, aki súlyos vesevérzést kapott az ütlelések következtében. Vallomást azonban nem tett...

1945 májusának közepén, amikor Vorobjov százados NKVD-alakulata áttelepülésben volt Sankt Georgenből Baden bei Wien felé, az erdő közepén az oszlop megállt. A teljesen összetört, elcsigázott Csorbát leráncigálták a tehergépkocsiról, két szovjet katona a fák közé kísérte, s pillanatok múlva géppisztolysorozatot lehetett hallani.

A két katona visszatért, s az oszlop folytatta útját...

ELÍTÉLÉS AUSZTRIÁBAN

Baden bei Wienbe való megérkezésünk után új kihallgatótiszt vette át ügyemet. Idősebb főhadnagy volt, aki mellé egy magyarul eléggé jól beszélő rutén tolmácsnő volt beosztva. Mindenáron igyekezett rábeszélni, hogy az előző kihallgatóim által jegyzőkönyvbe vettek aláírom.

Kérésemre lefordította a fejemre olvasott vádakat, amikben minden szerepelt: osztályidegen származásomtól kezdve kommunistaelenes magatartásomon át a szovjetellenes propagandán keresztül a spanyol Kék Hadosztálynál 1942-ben tett látogatásomig, minden-minden, ami szabotázzsal, kémkedéssel, agitációval, szervezkedéssel kapcsolatos. Külön fejezetként szerepelt első kihallgatómmal történt ismerkedésem mint „a vörös hadsereg egyik tisztjének tetteleges bántalmazása”. Másik vád volt, hogy visszautasítottam a „felszabadító” szovjet erőkkal való együttműködést, s nem vagyok hajlandó részt venni a „demokratikus” Magyarország felépítésében.

— Mi mindent tudunk — jegyezte meg a tolmácsnő —, hiába tagad.

Megkíséreltem vele megértetni, hogy ebben az esetben tárják előm a bizonyítékokat.

— Várjon — mondta —, a főhadnagy majd megmagyarázza. — Néhány percre egymással beszéltek, majd így szólt: — Maga már egyetemista korában ellenünk írt cikkeket, ezek benne vannak a dossziéjában.

Ez annyiban volt igaz, hogy medikus koromban több ízben tárgyaltam különböző újságcikkekben a diktatórikus rendszerek káros hatásait azoknak Magyarországon történő esetleges alkalmazása esetén, s azokat a magyar nép felfogásával ellentéttesnek tartottam. Írtam néhányszor az 1936–1938-ban megrendezett moszkvai kirakatperekről is mint a szovjet kommunista párt vezetőinek egymás közötti, a hatalomért folytatott versengésének terrorcsökevényéről.

Igyekeztem mindezt megmagyarázni, de a főhadnagy azzal intézett el:

— Maga már akkor is együtt érzett a szovjet nép ellenségeivel, a Zinovjev–Kamenyev-féle csoportokkal. Ami pedig a többit illeti, azokat nem kell bizonyítani. Most, amikor mi győztünk, maga még mindig nem áll mellénk, hanem megmarad reakciónak. Meg fogja bántani.

Ígéretét betartotta, de én semmit sem bántam meg. Két héten keresztül a legválogatottabb kínzási módszereket alkalmazta: sötétkamra, éheztetés, ütlegelés, áram, vízben ülés és ehhez hasonlóknak.

Nem kiabált. Hidegvérűen végezte munkáját. Szakember volt.

A háborúnak közben vége lett, s a kínzások hirtelen megszűntek. Egy-két napig senki nem szólt hozzám, nem hívatott senki. Új tisztek, új örök jelentek meg; gyakran lelátogattak a pincékbe, körülnéztek, s némán távoztak.

Június elején egyenként hívták a foglyokat, de minden rendszer nélkül. Naponta ötöt-hatot, talán többet is; csak a fegyőrök kérdezősködéseiből tudtunk erre következtetni, akik rettentően elferdítve olvasták fel a keresettek nevét, s folyton káromkodtak.

Egy délután rám is sor került. Valami közép-ázsiai őr vezetett fel egy irodába, ahol több tiszt és a tolmácsnő lekvárfogyasztás közben beszélgetett.

— Itt az ítélete — szólt a nő röviden. — Írja alá! A különleges bíróság magát halálra ítélte.

Valami összeszorította a torkomat, nem tudtam megszólalni. De mit is mondjak? Hogy hol a bíróság? Hol az ügyvéd? Hogy nem vagyok szovjet állampolgár? Vagy mit?

Nem, én nem tudtam semmit se mondani. Jeges hullám futott végig rajtam, s félelmet éreztem.

Mindez talán egy pillanatig tarthatott, amikor újra a nő hangját hallottam:

— Golyó által — mondta szenvtelenül, elém téve egy papírlapot. Az egyik tiszt tintába mártott egy tollat, s szótlánul felém nyújtotta.

A pillanat egy töredékéig düh fogott el, de hirtelen nyugalom vett erőt rajtam, anélkül, hogy akartam volna.

— Nem írok alá semmit! — szólaltam meg.

A tollat tartó tiszt maga elé tette a papírt, valamit írt rá. Közben a tolmácsnő felém fordult.

— Mindegy. Az ítélet érvényes. — Várt kissé, majd újra kezdte: — Kér kegyelmet?

Ekkor már magamhoz tértem. Éreztem, tudtam: itt nincs tovább, ez így van megírva.

— Nem — válaszoltam, s igyekeztem, hogy a hangom ne remegjen.

— Az sem számít — mondta a nő. — Hivatalból úgylis felterjesztik kegyelemre. Nálunk ez a törvény.

Két ór jött be, kezemre bilincset raktak, s a kerteken keresztül kísérték le egy személygépkocsihoz. Letargiaszerű állapotban lehettem. Nem tudom, mire gondoltam, vagy egyáltalán gondolkoztam-e? Arra sem emlékszem, mennyi ideig vihettek, s merre...

Erősen megrongált kaszárnya udvarán állt meg a kocsí. Az átvéő őrség alaposan átvizsgált, megbilincselte kezem közé nyomtak egy darab kenyeret, s lekísérték az alagsorba. Egy ajtó előtt két katona ült egy padon, másik kettő az ajtón lévő rács előtt állt, s szüntelenül a helyiségbe kémlelt. Feltárták az ajtót, s a padlós helyiségben hat embert láttam fekvve. Jobb kezük a falba fűrt vaskarikákhoz volt bilincselve, s egymás közt körülbelül kétméteres szabad térséget hagytak. Én legszélre kerültem. Az örök jeleiből megértettem, hogy a beszéd tilos, felállni nem szabad, s ha ki akarok menni, emeljem fel a bal kezem.

A helyiség lakói húsz és negyven év közöttiek lehettek, kettejükön német katonaruha maradványai. Szótlánul nézték „bevonulásom”, arckifejezésük azonban igen változatos volt. Egyi-

ken szájalom, másikon kíváncsiság, harmadikon közöny, negyedikén félelem ült. De mintha valamennyiük szemében valami örültséget véltem volna felfedezni.

Vajon milyen lehetett az enyém?

Valószínűleg ugyanolyan, mint az övéké. Lehet: sokkal több félelemmel teli.

A helyiséget éjjel-nappal világították. A jobb kézen lévő bilincslánc lehetővé tette az alvást, ha valaki el tudott aludni. A figyelő őrök szinte minden félórában kínálták az ivóvizet. A naponta kétszer kiadott, levesből és kenyérből álló étkezés megbilincselve történt, ezek végeztével egyenként s három ór kíséretében vittek az illemhelyre, ahol nyitott ajtó mellett maximálisan három perc állott rendelkezésünkre.

Mint később megtudtam, halálraítélt cellatársaim között négy volt német, egy osztrák és egy magyar. Legrégibb volt egy német őrmester, aki már huszonkettedik napja várta ítéletének végrehajtását, míg a többiek „csak” hat-tíz napja...

Az első nap éjjelén az egyik német váratlanul kiabálni kezdett, s bal kezével ütlegelni próbálta szomszédját. Azonnal bejött az őrség, száját bekötötték, bal kezét a jobbhoz bilincselték, lábát szintén, s hagyták a földön vonaglani. Amikor megnyugodott, bejött az egyik őr, levette szájáról a kötést, ujjával megfenyegette, s kiment.

ÚTBAN A SZOVJETUNIO FELÉ

Harmadik napon, az ebéd kiosztása után egyszerre többen jöttek be a cellába. Felállítottak bennünket, kezünket hátra-bilincseltek, s tuszkoltak kifelé.

Itt a vég — gondoltam —, tömegesen végeznek ki.

A német őrmester mintha olvasott volna gondolataimban, megszólalt:

— Nem kell félni, ez még nem a kinyírás. Valahova visznek bennünket. — Az egyik őr durván lökött rajta egyet, de a német befejezte: — A kinyírást előbb közlik, s éjjel szokták csinálni.

A teherautón egymáshoz bilincselve már vagy húszan vártak ránk igen erős őrséggel körülvéve. Az udvaron lehetett öt-hat

tehergépkocsi, mindegyikben halálraítéltek. Szállítaniuk kellett bennünket Ausztriából szovjet területre, mert az osztrák vidéknek ez a része az angolok megszállása alá került a jaltai egyezmény értelmében. Kellemetlen lett volna Moszkva számára, ha nyugati szövetségeseinek közvetlen közelében — mindenféle jogot és törvényt félredobva — kivégzéseket hajt végre egy olyan állam területén, amely nem tartozik, vagy legalábbis nem fog tartozni, az ő hatalmi zónájukba. Ezért kellett nagy sietve minden foglyot eltüntetni az esetleg kíváncsiskodó angol-szászok szeme elől.

A szállítmány legalább harminc vagonból állott. Külön helyezték el a vizsgálat alatt lévőket, az elítélteket és a halálraítélteket.

Nyolc napig szállítottak Ausztrián, Magyarországon, Románián keresztül Ogyesszába. Vegyesen voltunk oroszok, németek, magyarok, osztrákok, s az én vagonomban csak tizenkilencen.

Óriási könnyebbség volt, hogy lehetett beszélni. A vagon közepén lévő s a két oldalon elhelyezett foglyoktól szögesdróttal elkülönített őrség csak éjjelente mordult ránk, ha valakit beszélni hallottak.

Elindulásunkkor tolmács útján közölték velünk, hogy nem leszünk megbilincselve. Szükségleteinket a beépített lefolyón keresztül kell végrehajtanunk; felállni, sétálni tilos, szökés megkísérlése esetén pedig az őrség figyelmeztetés nélkül azonnal fegyverét fogja használni. Az esetleg rohamokat kapókat fékezzük meg magunk, s általában jegyezzük meg, hogy teljesen az őrségtől függünk: halálra vagyunk ítélve, s rendbontás esetén az őrség az ítéletet a helyszínen fogja végrehajtani.

Mindezt tudomásul vettük, s mindegyikünk szinte kicserélődött. Tudtuk, hogy az út alatt nem lesz kivégzés, illetve ezt akartuk hinni. Így is volt: az én vagonomból senkit sem vittek el a szállítás tartama alatt.

Annál rosszabb volt az étkezés: egyszer naponta bűdös hal, az étkezdekben megmaradt szárazkenyér-darabok, úgy húsz dekányi. Ugyanakkor töltötték meg vízzel a fadézsát, amelynek oldalán egy facsupor lógott. Elég volt vagy sem, másnapig nem kaptunk több vizet.

Egyik állomáson feltöltötték a vagon: tizenkét tisztet, altisztet raktak közénk, akik a német hadsereg kötelékében lévő kozák és orosz hadtestben küzdöttek Krasznov és Vlaszov tábornokok parancsnoksága alatt a bolsevizmus ellen. Felháborodva mesélték, hogy angol fogságba esve egy darabig táborban tartották őket az ausztriai Linz mellett, majd az angolok meg-

tagadva a róluk elterjedt gentleman-felfogást, erőszakkal átadták őket május végén a vörös hadseregnek.

Borzalmakat meséltek az átadás körülményeiről, amikor is az angol őrség gumibotokkal verte az átadásra kerülő férfiakat, asszonyokat, gyermekeket. (Ez a történet sajnos megfelel a valóságnak, s örök szégyene marad az angol hadseregnek.) Az újonnan érkezetteket alig egy hete ítélték halálra, mint mondták: szervezett szökési kísérlet miatt az egyik ausztriai fogolygyűjtő-táborban.

HALÁLKAMRA

Igen elcsigázva érkezünk meg Ogyesszába. Lehettem negyven kiló. A fürdőben lemértek: negyvenkettő voltam, tehát huszonnyolc kilót veszítettem normális testsúlyomból. Minden mozdulatnál éreztem, hogy a szívem mindenütt dobog, de főleg a torkomban. Sárga volt előttem minden, a rég nélkülözött napfény bántotta szememet, csak alakokat láttam magam körül. S újra a halálkamra...

Az ogyesszai börtön még a cári időben épült 1896-ban. Hatalmas, régimódi épület, úgyszólván minden berendezése vasból készült. Háromezer fogoly befogadására tervezték; akkoriban voltunk benne több mint tízezren, beleértve a közbüntényeseket is. Júliusi hőség, párás, sós levegő, éhség, milliónyi poloska minden cellában. S halálra ítélve.

Huszonhét napos halálkamrai tartózkodásom csak egyes részleteit tudom leírni, elég volt azt átélni. Úgy gondolom, hogy megérteni igazán csak az tudja, aki ott volt, s élve kijött onnan. Fogalmam sincs, hogy mennyien lehattunk Ogyesszában, én csak az én kamrámban lévőket ismertem. Számunk állandóan változott: mindennap volt kivégzés, és mindennap újak jöttek. Néha voltunk egyszerre húszan is a kamrában, s szabadon beszélgethettünk, nem voltunk megkötözve. Sokféle nemzetiség sokféle lelkivilággal, de nagyjából a következő csoportokra oszthatók:

1. Egyesek nyugodtan beszélgetnek egész nap, de ahogy eljön az este, vallási tébolyba esnek, térdre borulva imádkoznak, zsoltárokat énekelnek, kérik az Úristen kegyelmét azért, hogy minél hamarább végezzék ki őket, vagy azért,

hogy itt a földön kapjanak kegyelmet. Ha nagyon kezdenek őriőngeni, az őrség elviszi őket az egyes, úgynevezett gumicellákba, ahonnan semmi sem hallatszik ki, s magában nem tehet kárt a fogoly.

2. Mások éppen az ellenkező végletbe esnek: a legdurvább istenkáromlásokat lehet hallani ajkukról nemcsak éjjel, de nappal is. A valóságban ezek az emberek keresik az Istent, s csak azért szidják, mert nem jelenik meg, és nem szabadítja ki őket. Az ilyenek között láttam olyat, aki tíz percig tartó blaszfémia után zokogva borult térdre, s lassan imádkozni kezdett, hogy rövid idő múltán ismét szitkokkal illesse a Teremtőt. Ezek rendszerint igen dühösek a csendes imádkozókra, sértegetik őket, s közülük kerül ki a legtöbb elmeborult, akiket aztán nem tudni, hova visznek el.

3. Az e csoportba tartozók igyekeznek logikusan felfogni a kivégzés elkerülhetetlen tényét, vagy legalábbis mutatják azt. Estefelé rajtuk is erőt vesz valami nyugtalanság, félrevonulnak, imádkoznak, készülnek a nagy útra.

4. Vannak olyanok — igen kevesen —, akik előtt a meghalás befejezett tény, minden gondolatuk a menekülésen, az ellenálláson van. Inkább a katonák közül kerülnek ki, akik nem akarnak odaállni a kivégzőosztag elé, valamit még akarnak mutatni a többieknek haláluk előtt.

5. A csendes letargiában lévők. A cellában nem veszélyesek, látszólag semmivel sem törődnek, olyanok, mintha máris valami más világban élnének. Ha értük jönnek, engedelmesen vetkeznek le meztelenre, rendszerint semmit sem szólnak, s követik hóhéraikat. Csendes örültek? Lehet, de talán nekik a legjobb.

Az ogyesszai halálkamrában az étkezés a szokásos volt: kora hajnalban negyven dekányi fekete, ragacsos zabkenyér, egy darab kockacukor, félliter meleg víz. Ebéd: félliter káposztafoszlányokkal teli melegvíz, egy óra múlva a vacsora: ugyanaz, mint a déli, csak langyos. Séta mindennap tíz percig a jó háromméteres falakkal körülvett körülbelül ötven négyzetméternyi kis udvaron, amelynek két oldalán őrtorony géppisztolyos őrkkel.

Ha jól emlékszem, Jakob Jakschnak hívták azt a fiatal német századost, akivel Ogyesszában voltam együtt. Valami fontos szerepet játszhatott a németektől hátrahagyott partizánok szervezésében, mert hónapokig hurcolták az egyik szovjet parancsnokságról a másikra, nem kínozták, sőt: igen jó ellátásban részesült. Aztán mégis halálra ítélték. Kiváló erőál-

lapotban került hozzánk, sokat beszélgettem vele. Fanatikus katona volt, s mindig a szökésen törte a fejét. Egy séta alkalmával németül felkiáltott:

— Ez így nem megy tovább! — s kiugorva a sorból nekirugaszkodott a falnak. Nagy lendületet vett, s karja máris a fal tetején volt. Mindkét őr tüzet nyitott, s Jaksch százados holtteste lassan csúszott vissza az udvarba...

Már az első nap igen rokonszenvesnek tűnt nekem egy ötven év körüli osztrák tanító cellatársam. Bevallása szerint amikor 1945 áprilisának elején a vörös hadsereg elfoglalta Kelet-Ausztriát, részeg katonák meg akarták erőszakolni a feleségét. A férj dulakodni kezdett velük, a katonák lövöldözni kezdtek, s egy szovjet katona életét vesztette. Persze az osztrák tanító lett a bűnös, néhány nap alatt halálra ítélték. Immár harmadik hónapja várja ítéletének végrehajtását. A maga egyszerű eszével a legnyugodtabbnak mutatkozott az általam ismert halálraítéltek között. Ítéletét úgy fogta fel mint a kiszolgáltatottság természetes következményét.

— Így van megírva — hangoztatta többször —, de legalább megvédtem a feleségem.

Nagyon sokat köszönhetek ennek az osztrák tanítónak, aki tanácsokkal látott el, beszélgetett velem, s hozzásegített, hogy ne essem kétségbe, maradjak mindvégig embernek. Érdekes, állandóan hangoztatta, hogy nem hisz az én ítéletem végrehajtásában, s ezt nem azért mondja, mert vigasztalni akar, hanem ez az ő meggyőződése, ezt érzi. Saját sorsát viszont negatív oldalról ítélte meg, mindennap várta a halált, s családjáért imádkozott csupán.

— Megtettem a kötelességemet — mondotta elgondolkozva. — Igaz — folytatta —, egyesek azt hirdetik, hogy nem teljesíti a kötelességét az, aki csak a kötelességét teljesíti, de én nem tudtam többet tenni.

A kivégzések bevezetője rendszerint este tizenegy órakor történt. Ilyenkor nyílt az ajtó, legalább hat fegyveres katona állt a folyosón. Egy ragyás arcú tiszt szokta felolvasni a neveket. Általában síri csend honolt a kamrában, csak néha-néha zokogott fel valaki. Úgy tűnt, hogy hallani lehet a szívek dobogását is.

Megtörtént, hogy több elítéltnek azonos volt a neve, mint például Kovács. Jóllehet a tiszt a keresztnévet is mondta, egyszerre hárman is jelentkeztek, s mindannyian erősítették, hogy az ő nevük Kovács Péter. Mindegyik meg akart hal-

ni, s minél előbb. Tumultusokra került sor, melyeknek a katonák úgy vetettek véget, hogy a jelentkezők közül egyszerűen kivittek egyet, s ha a másik kettő továbbra is erősködött, megbilincseltek őket, s más kamrába vagy egyes cellába vitték. Valószínűnek tartom, hogy ekképpen nem a valódi halálraítélteket végezték ki sok esetben.

A kihívottaknak teljesen meztelenre kellett levetkőzni a folyosón, szájukat bekötötték, kezükre bilincset raktak, s vitték őket a parancsnokságra. Állítólag ott közölték velük a kegyelem visszautasítását, s kísérték a kivégzőhelyre.

Hozzávetőlegesen két óra hosszat tartottak a kivégzések, éjjel egy óra felé minden elcsendesült, a valahol nem messze tőlünk lévő udvarban már tizenegy órakor beindított gépkocsi-motorok zúgása is elhallgatott. Lehet, hogy csak képzeltük, de mintha hallani lehetett volna a sorozatokat. Mindenestre amikor hetenként egyszer fürödni vittek bennünket az alagsori helyiségbe, azok falán rengeteg lövedéknyomot vettünk észre, olykor száradt vérnyomokat.

Nagy ritkán reggel korán is volt ítéletvégrehajtás: akasztással. Az ily módon kivégzésre kerülőket általában külön kamrában tartották, de voltak közöttünk is. Egy alkalommal sétára vittek bennünket, s elhaladva egy kőfallal bekerített udvar előtt, az alacsony deszkakapun keresztül négy bitófát láttunk. Úgy látszik, nem volt elég az akasztásra kerülők számára, mert az egyiken két hulla egymás mellett szégyellte, hogy embernek született...

KEGYELEM...

Délután három óra lehetett halálkamrai fogságom huszonhetedik napján, amikor kitárult az ajtó, s egy ór a nevemet kiáltotta. Automatikusan indultam kifelé.

— Isten veletek, bajtársak! — mondtam a szokásos búcsúzási formát.

Ekkor az osztrák tanító hangját hallottam:

— Ez a kegyelem!

Azt hiszem, nem is fogtam fel szavai értelmét, mert a folyosóra kilépve kezdtem kigombolni a kabátom, s mintha nem láttam volna senkit se körülöttem.

— Nyet — mondta valaki, s máris tuszkolt előre. Lehet, hogy előttem is volt egy katona, nem tudom.

Egy irodahelyiségben találtam magam, s néhány tisztet láttam üldögelni. Egyikőjük oroszul kérdezte a nevemet, amire valószínűleg helyesen válaszolhattam, mert valamit olvasni kezdett az előtte lévő papirokból. Csupa ismeretlen szavakat hallottam, s értetlenül néztem a tisztre. Amikor befejezte, rám nézett, s megkérdezte:

— Ponyal? Értetted?

— Nyet — feleltem, erre morgott valamit, s kiköpött, majd felállt, a papírlapot jobb kezében tartotta, míg bal kezével olyan mozdulatot tett, ami kétségtávol az agyonlövést jelentette.

— Nyiksz errisszen — recsegte rettenetes németséggel —, aberr cvannicj jaren, du!

Az egész szoba mozgásba jött előttem. Úgy éreztem, elájulok. Mindenféle gondolat szaladgált a fejemben örületes gyorsasággal. Világosan csupán arra emlékszem, hogy pillanatokig csak játéknak tartottam az egész jelenetet, talán ezért szédültem el. A mai napig nem tudok elszámolni magamnak avval az idővel, amely a fenti tíz perctől kezdve egy nagy kamrába való érkezésemig telt el. Tíz perc? Egy óra? Több? Nincs rá semmi emlékem. Mentem vagy vittek? Rejtély számomra a mai napig.

Az új cellában szinte egyszerre vált világossá minden előttem: tényleg kegyelmet kaptam! Vegyes nemzetiségű cellatársaim — mintegy tízen — tizenöt-húsz évre elítéltek voltak, tehát én is csak elítélt vagyok! Imádkozni akartam, de nem találtam szavakat. Isten neve volt az egyetlen, amit szüntelen ismételtem.

Amikor megtudták, hogy a halálkamrából hoztak át, a kérdések zömével halmoztak el, ismerőseiket, rokonaikat keresve, az átélt körülmények után érdeklődve. Igyekeztem pontosan válaszolni mindenre, de olyan fáradtság vett erőt rajtam, hogy nehezemre esett a számat kinyitni.

— Pihenjen, majd később beszélgetünk — szólt hozzám valaki magyarul, s aztán csak sötétséget láttam.

Arra ébredtem fel, hogy megkezdték a hajnali kenyérszátást, s társaim szinte egyszerre nyelik le a negyven dekás sárkenyeret. Nekem is óriási volt az étvágyam, de már az előző hónapok alatt megszoktam, hogy a reggeli kenyérből egy kis darabkát félretegyek, s azt csak az esti lefekvés előtt fogyasszam el. Az esti leves kiadásától — délután három óra

körül — igen hosszú volt az idő a hajnali kenyérig, igyekeztem szervezetemnek valamit juttatni ez idő alatt. Csak a halálkamrában nem tudtam betartani ezt az étkezési szabályt, amelyet sok rabtársam is követett, s valamivel könnyebben sikerült az állandóan gyötrő éhséget elviselnünk.

Az ebben a cellában eltöltött néhány nap alatt egy új világ nyílt meg előttem. Valamennyien örültünk, hogy vége a kihallgatásoknak, nincs éjjeli vallatás, nincs kivégzés-várás, nincs bizonytalanság.

A kamra valamennyi lakója politikai fogoly volt, vegyes nemzetiségűek, s igen rossz erőállapotban. A külföldiek mindenmű otthoni kapcsolatát megszüntették, levelet nem írhattunk, hazáról semmiféle támogatást nem kaphattunk. Az idegen nemzetiségű elítéltek ilyen hermetikus elzárása a napnál világosabban bizonyítja fogva tartásunk jogtalanságát, a csak bosszút lihegő sztálinista—kommunista Szovjetunió vezetőinek alávalóságát, amellyel valóságos rabszolgakereskedelemmé alakították át demokratikusnak csúfolt alkotmányuk előírásait.

Csak Sztálin halála után másfél évvel, 1954-ben adhattunk először hírt a Vörös kereszt révén hozzátartozóinknak, hogy egyáltalán még élünk. Már aki élt, mert az 1945—1955 között eltelt tíz esztendőben az idegen nemzetiségű elítéltek 85—90%-a a legembertelenebb körülmények között pusztult el a szovjet táborokban és börtönökben.

Mennyien voltunk összesen? Ki tudja... Talán valahol Moszkvában feljegyezték, de senki nem beszél róla. Hozzávetőlegesen annyit sikerült 1949-ben megállapítani, hogy az volt az „elítélt csúcs-év” a Szovjetunió történetében, s a foglyok összlétszáma meghaladta a húszmilliót. Ebből külföldi lehetett két és fél—hárommillió.

HARKOV

Majd' egy hónapot töltöttem az ogyesszai börtön etápkamrájában, ahol semmiféle munkát nem kellett végezni az ott lévőknek. Az igazgatóság várta, hogy szállítható állapotba kerüljünk, hogy valamelyik tábornak átadjon bennünket. Másfél hónapon keresztül hurcoltak Ukrajna, sőt: Nagy-Oroszország területén, de sem a vinyicai, sem a kijevi, sem a leningrádi

táborok nem vették át a csont-bőr fogolyszállítmányt, tudatosságra hivatkozva. Az valóság az, hogy semmiféle munkára nem voltunk alkalmasak, s minden tábor szabadulni igyekezett tőlünk.

Közben egyre kevesebben lettünk, végül is 1945 októberében a harkovi elhagyott traktorgyár udvarán kaptunk három hónapos pihenést, illetve előkészítést az északi táborokba való utazásra. Az Ogyessza—Harkov közötti szállítás során az ötezer rabszállítmányból körülbelül ezernégyszázan haltak meg.

Az óriási traktorgyár nagyrészt romokban hevert, kéményeinek csonkjai ledőlve szemlélték az odaszállított mintegy tízenötezer főnyi rabot. Ellátásunk a szokásos melegvíz—kása hal keverékéből állott naponta kétszer, negyven deka fekete kenyérrel. Munka csak a gyárterületen végrehajtott romeltakarítási és tisztogatási munka volt, amelyért semmiféle díjazás vagy élelem nem járt.

Egy hevenyészett barakkban helyezték el az elítélt lengyel nőket kisgyermekekkel együtt. Férjeik vagy halottak voltak már, vagy egy másik táborban élvezték a „felszabadítás” gyümölcseit. Könnyekre ingerlő látvány volt a sok sovány, lapos mellű lengyel anya, amint álltak sorban az ennivalóért, egy gyermeket karjánál fogva vezettek, a másikat az ölükben tartották.

Az éhség állandóan gyötört bennünket. Ami ruha- vagy cipőnemű még megmaradt nálunk, hamar elcseréltük kenyérért. Az őrség ugyanis minden használható holmit átvett élelem ellenében, természetesen igen alacsony áron: egy pár jó állapotban lévő cipőért lehetett egy kiló kenyeret, egy fej vöröshagymát s fél marék mahorkadohányt kapni. Vevő mindig akadt. Mégis örültünk a rossz vásárnak, mert legalább nem ingyen s erőszakkal vették el tőlünk, hanem valamit azért kaptunk értük.

Egy hajdani esztergályosműhelyt rendeztek be kórháznak nyolcvan priccsel, főleg haldoklók és sebészeti betegek részére. Orvosság alig létezett, kevés kötszer, fertőtlenítőszer, gyomor- és bélbántalmak ellen csak széntabletták. Sebészeti műszerek elég szép számban álltak rendelkezésre, jobbára a német hadsereg tábori kórházaiból valók voltak.

Legfőbb feladat volt a tisztálkodás megszervezése, s tekintve, hogy az őrség is félt egy esetleg felbukkanó járványtól, sikerült is valami fürdőhelyiséghez hasonlót összetákolni, ahol tíznaponként minden fogoly megkapta a maga vödör meleg vizét, úgy-ahogy lemosakodhatott a fejére kent öt grammnyi

nyúlós szappannal, s közben ruháit forró párával fertőtlenítették.

Ezáltal a paraziták számát jelentősen lecsökkentettük, de azért bőven akadt belőlük mindenütt. Semmiféle ágy, ágynemű nem volt, mindenki azon feküdt, amije volt. A takarót magunkra gondoltuk, a fűtést lélegzetünkkel biztosítottuk. Dacára a zord orosz ősznek ez utóbbira nem is volt szükség, mert egy négyszer négyméteres kamrában például harmincöt-negyven fogoly szorongott; a levegő nem volt hideg, csupán igen bűzös.

A HARKOVI KÓRHÁZBAN

1945 decemberében az összes orvost beszállították a harkovi fogoly-gyűjtőpontra. A traktorgyár területén csak a kisegítő egészségügyi személyzet maradt a foglyokkal. A gyűjtőpont egyben elosztóhely is, egy börtön területén volt, rengeteg cellával, kamrával. A túlszűfolttság miatt a padlások és pincék is tömve voltak foglyokkal, s naponként jöttek-mentek a szállítmányok. Egy hatalmas teremben volt a kétszáz beteg befogadására alkalmas, hol vasággal felszerelt, hol emeletes priccsekkel ellátott kórház, egész jó műszerekkel bíró sebészeti osztállyal. Néhány nagyobb kamrában főleg az idősebb és krónikus betegeket helyezték el; hozzájuk felváltva jártunk vizsgálatra. Adonis vernalis-oldat, köhögés, hasmenés elleni gyógyszerek akadtak, ha nem is elegendő mennyiségben. Főleg por alakban adta ki a gyógyszerház, könyvek lapjaiba csomagolva, s igen változó dózisokban.

Belgyógyászatilag nem sok tennivaló volt, hiányoztak a megfelelő orvosságok. A kezelés inkább együttérzésre szorítkozott, vigasztalással fűszerezve. Papír hiányában csak a súlyos betegek részére tudtunk kórlapokat kiállítani, egyébként fadeszkára írtunk, amikor ceruzát adtak. Ez a papírt helyettesítő fadeszka teljesen normális dolog a szovjet táborokban. Szolgálász- és kórlapként, arra írjuk a napi gyógyszerek nevét, s ha javítani vagy törölni akarunk, egy darab üveg segítségével tisztán áll előttünk. Még 1955-ben is ilyenek voltak a lágerkórházakban.

A kórház orvosfőnöke egy idősebb ukrán gyermekgyógyász

hölgy volt. A férje állítólag párttag s katonaorvos volt, rövid ideig német fogságban is tartózkodott. Űgye akkor állt kivizsgálás alatt, feleségét pedig a gyűjtőpontra osztották be. A többi szakorvossal ellentétben igen jóindulatú teremtés volt. Emberségesen viselkedett nemcsak az alája rendelt orvosokkal, de igyekezett — amennyiben az módjában állt — a többi foglyon is segíteni. Amikor az irodájában jelentkeztem nála, rám nézett, s így szólt:

— Maga nagyon sovány, doktor! — s a köpenye zsebéből néhány szem aszalt szilvát vett elő. — Amit lehet, megteszek, hogy ne legyenek nagyon éhesek — mondta, s a kezembe nyomta őket.

Így is volt. Munkánk díjazásaként naponta kétszer dupla adag levest kaptunk. Meleg víz volt maléval vagy zabbal, de nagyon jólesett; nem egy litert, de négyet is meg tudtunk volna inni belőle.

Az orvosok elhelyezéséről is gondoskodott a főorvosnő: a kis cellákba két priccset tétetett be pokróccal, vánkossal, s egy kis szekrény meg egy asztal két rövid paddal is került hamarosan. Mindez álomnak tűnt az eddigiek után, s az sem számított, hogy a cellának nincs ablaka, hogy éjjel nem lehet kimenni, csak az számított, hogy ketten vagyunk benne, hogy a levegő elegendő, s a kórházban mindennap tisztálkodhatunk, a férgek nem kínoznak, s néha még újságpapírba csavart mahorkacigarettát is elszívhatunk.

Én egy nálamnál valamivel idősebb lengyel sebésszel kerültem egy cellába, s igen jól megértettük egymást. A lengyelek és magyarok között évszázados hagyományos barátság áll fenn, s kollégám ezt éppen olyan nagyra tartotta, mint én. Ő a lengyel partizánokkal harcolt a németek ellen a háború alatt, de amikor Lengyelország szovjet megszállás alá került, rögtön ellenük fordult: hazáját függetlennek akarta látni mind a németektől, mind a kommunistáktól. Kapott is érte huszonöt évet, s velem együtt köszöntötte 1945 karácsonyát és az újsztendőt a harkovi börtönben...

Múlt év decemberi derűs hangulatom egyre lejjebb kezdett szállni. Ennek több oka is volt. Egyik az, hogy naponta volt alkalmam egész közletről végignézni több ember utolsó perceit, szemlélni haláltusájukat, hallgatni hörgésüket, és mindezt tétlenül, mivel semmi sem állt rendelkezésemre, legfeljebb egy kámfor- vagy koffeininjekciót írhattam fel.

A gyűjtőponton legalább hatezer fogoly volt átlagban, a napi halálozás húsz és negyven között ingadozott. Voltam a háborúban, dolgoztam hadikórházakban, átéltem a budapesti ostromot, sok halottat láttam, de azok valahogy másként haltak meg, mások voltak a körülmények, s volt remény mind a magam, mind a többiek életben maradására. Harkovban viszont a jelen nagyon szomorú volt, a jövő semmi jóval nem kecsegtetett; a lassú, kínos és biztos pusztulás elkerülhetetlennek látszott.

Igyekeztem helyzetemet logikusan megítélni, s ennek eredményeképpen még kilátástalanabbnak éreztem sorsomat. Világossá vált előttem, hogy büntetésemet úgysem tudom végigülni; a tuberkulózis, a skorbut vagy az éhség úgyis hamarabb végez velem. De ha kitöltöm is a húsz évet, mi lesz azután? Egészséges maradok? Nem valószínű. Kiengednek-e egyáltalán a Szovjetunióból? Az esély kevés volt rá. S ha visszatérhetek is hazámba, újra ezt a rendszert kell elviselnem?

Nem, ezt nem.

Szökésre is gondoltam, de merre? A Szovjetuniót csupa csatlós állam veszi körül, s ha sikerülne is a szovjet területet elhagynom, csöbörből vödörbe kerülök. Nem is beszélve arról, hogy, amint tapasztaltam, a szökés gyakorlatilag lehetetlen, vagy ideig-óráig tart csupán. Hiányzik az orosz nyelvismeretem, elég megszólalnom, s máris látják, kivel van dolguk. Azonkívül le vagyok gyengülve, tíz métert nem tudnék szaladni. Így nem lehet szökésre gondolni.

Elkeseredésemet csak fokozta az a hivatalos válasz, amelyet többed magammal fogalmazott, de egyenként megírt, s a főorvosnő által a kommunista párt külügyi bizottságához elküldött levelünkre kaptunk. (Az akkori kaotikus időkben még lehetséges volt ilyen nemű kérvényt kijuttatni, s megfelelő ellenőrzés hiányában arra választ is kapni.)

Mi, folyamodók, valamennyien külföldi állampolgárok voltunk, s azt kértük: engedjék meg a levélbeli kapcsolat felvételét

családunkkal. Hivatkoztunk érzelmi okokra, jogi alapokra, de mindez hiábavaló volt. A válasz röviden azt tartalmazta, hogy „a nem szovjet nemzetiségű elítéltek semmiféle összeköttetést nem tarthatnak fenn a Szovjetunió határain kívül”.

Így az utolsó reménysugár is kialudt, el voltunk temetve. Egyre jobban érlelődött meg bennem a gondolat, hogy nem érdemes így tovább szenvedni, annak semmi értelme nincs. Újra és újra mindent átgondoltam, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy életemnek véget kell vetnem. Erre a legkönnyebb megoldásnak mutatkozott valamely mérge befecskendezése. Gyors, fájdalommentes lesz, és nem fog róla tudni senki sem...

Ami keresztes gyógyszert a kórházban felfedeztem, magamhoz vettem őket, hozzájuk a megfelelő fecskendőt, s a napot is kitűztem. Tudtam, hogy a lengyel sebésznek kedd este operációja van, utána ügyeletes reggel hatig, így senki sem fog zavarni a cellában. Amikor reggel megjön, ott talál engem élettelenül. Kész. Vége mindennek.

Este kilenc órakor kollégám távozott, én pedig hozzáláttam a mérgek keverésének. Hitemet teljesen elvesztettem, s nem volt más előttem, mint szabadulni ettől a földi pokoltól...

Az ampullák tartalmát lassan felszívtam a fecskendőbe; az üres üvegek szanaszét heverték az asztalon. Már beszűrni készültem, amikor nyílt az ajtó, s a lengyel sebész lépett a cellába. Ügyet sem vetett rám, úgy mondta:

— Még mielőtt hozzányúltam volna, meghalt a műtőasztalon. Nagyon gyenge volt a szíve. Pihenek egy kicsit, s megkezdem a másodikat, talán több szerencsém lesz.

Én az ajtónak háttal ültem az asztal előtt. A lengyel viszatérése olyan váratlanul ért, hogy mozdulatlan maradtam, megszólalni se tudtam, csak a fecskendőt szorítottam görcsösen.

Barátom a priccsén rakosgatott, s újra megszólalt:

— Rágyújtasz? Van nálam mahorka.

Lassan hozzám lépett. Amikor meglátta kezemben a fecskendőt és az asztalon az ampullákat, csodálkozva nézett rám. Az arcáról leolvastam, hogy mindent megértett. Elgondolkozva csavargatta a cigarettáját, s vontatott hangon szólalt meg:

— Szóval úgy gondolod, hogy elegend van?

Némán bólintottam.

Tadeusz félrenézett, s mintha magával beszélne, folytatta:

— Te tudod, mit csinálsz. Ez a te magánügyed. Én nem akarlak befolyásolni, oktatni sincs szándékomban. Csináld azt,

amit jónak látsz. De úgy érzem, meg kell neked mondanom, hogy ha te elmész, most vagy később helyedet talán egy párt-orvos foglalja el. Mi olyan helyzetben vagyunk, s még kerülhetünk is olyan helyzetbe, hogy ezeken a nálunknál is szerencsétlenebb rabokon segítsünk. Nem valószínű, hogy az utódod is így fog gondolkozni, s ha kidöntöd magad, veled együtt sokan fognak meghalni.

Nagyot húzott cigarettájából, a szemembe nézett, s tovább beszélt:

— Nekem is nagy a büntetésem. Kiutat én sem látok, de egy-
valamit tudok, egyvalamit hiszek: mindennek vége van egyszer.

— Kezét vállamra helyezte, s egész halk hangon tette hozzá: —
Nekem most vissza kell mennem a kórházba. Nyugodt lehetsz,
senkinek nem szólok. Csak reggel jövök vissza. Dönts magad!

Egyedül maradtam, s percekig semmi nem jutott eszembe.
Véletlennek, intésnek vegyem barátom visszatérését? De ez nem
annyira érdekelt, mint inkább az, amit mondott. Talán egy
óraig is gondolkoztam szavain, végül is beláttam, hogy rám
szükség van, tényleg segíthetek rabtársaimon, s nem szabad
őket elhagynom. Valami viszont azt mondta bennem:

— Amit te adhatsz, a te segítséged az végeredményben csak
a szenvedések meghosszabbítása a foglyok részére. Azok úgylis el-
pusztulnak...

— Igen — mondta a másik hang —, de te, ugye, sokakat
láttál elmúlni? S közülük ki akart meghalni? Senki, ugye?
Mindegyik élni akart tovább, még ha szenvedésben is, de
élni akart, mert a szabadságot szerette volna még látni.
A te segítséged tehát mégiscsak segítség. S honnan tudod,
hogy mit hoz a holnap? Borúra derű, s nincs jogod csak
fekete színben látni mindent, ha kereszténynek vallod magad.

Ilyen és ehhez hasonló vélemények dúltak bennem, de mind-
inkább a hit felé hajlottam, jöllehet még mindig kételked-
tem magamban. Amikor azonban eljutottam ahhoz, hogy
„mindennek vége van egyszer”, a vita befejeződött. Teljesen
megnyugodtam, s szótlanul fogadtam meg, hogy igenis ki fogok
jutni a szabad világba. Ha kell, átülöm a húsz évet. Ha kell,
betegem is, de kijutok innen! Mindent megteszek ennek érdeké-
ben. Ha szükséges: szökni fogok, de itt el nem pusztulok!

Kissé talán szégyenkeztem is, amikor a mérget a cementre en-
gedtem ki a fecskendőből...

Tadeusz arca ragyogott az örömtől, amikor reggeli vissza-
tértekor engem mosakodni látott.

— Nagyon örülök — mondta egyszerűen. — Kár lett volna

érted. Amikor itt hagytalak, őszintén szólva nem tudtam, melyik útra fogsz lépni. Jólesik, hogy ezt választottad.

Valami olyasfélét motyogtam, hogy az ő szavai bírtak legnagyobb fontossággal elhatározásomban, de barátom hirtelen másról kezdett beszélni:

— Ráadásul az éjjel mind a három operációm sikerült, miután visszamentem. Ha holnap kapunk elég sulfidint, meg is maradnak.

Tadeusz egyforma jól beszélt a német és az orosz nyelvet. Láttam, milyen óriási előnyt jelent mindenütt, ha valaki helyes oroszossággal tudja kifejezni magát. Nekifogtam tehát tanulni, s csupán néhány mondatra terjedő orosz szókincsemet minden nap legalább húsz szóval gyarapítottam. Tanultam a cirill-ábécét írva és nyomtatva, s grammatikai kérdésekkel ostromoltam minden szabad időmben barátomat, aki készséggel állt rendelkezésemre. Priccsemen mindig három-négy fatábla feküdt, tele orosz szavakkal, cirill betűkkel, ragozással, deklinációval, orvosi kifejezésekkel.

Az ellenőrzést végző börtönőrök csodálkozva vizsgálgatták a táblákat, valami üzenetre gyanakodtak, de amikor kérdéseikre hibátlan oroszossággal válaszoltam, mosolyogtak, szájukról káromkodás röppent el, s mindjárt mahorkát adtak.

ÚT ÉSZAKRA

1946 februárjában a kórház főorvosnője bizalmasan közölte velünk, hogy a decemberben kérvényt írott valamennyi elítéltet szét fogják osztani különböző táborokba, s ez ellen a legnagyobb jóakarata mellett sem tud semmit tenni. Még jó, hogy nem kezdik piszkálni részletesebben az ügyet, nem kezdenek nyomozást, hanem ilyen módon oldják meg.

Fájó szívvel vettem búcsút Tadeusztól, akit egy észak-uráli különleges táborba vittek. Évek múltán tudtam meg, hogy közmunkára került, és egy bányaszerencsétlenség alkalmával életét vesztette...

Kétezred magammal rövidesen engem is útba indítottak a Moszkva—Jaroszlavl—Kotlasz—Pecsora útirányon keresztül a vorkutai szénbányák felé. Vorkuta a 68. szélességi fok közelében, jóval túl az északi sarkkörön, az Urál hegy-

ség európai részének tövében terül el. Kizárólag elitéltek bányászta, igen jó minőségű szénrel látja el a Szovjetunió északnyugati vidékét, főleg Leningrádot. Egyike a legnagyobb és leghírhedtebb szovjet lágereknek, az ott dolgozó foglyok összlétszáma meghaladja a százötvenezeret.

A második világháború előtti időkben a szén szállítása vízi úton történt az Usza folyón keresztül lefele Pecsoráig. Tekintve azonban, hogy az északi vidékek folyói évente négy hónapnál tovább nem alkalmasak hajózásra, már 1941-ben megkezdtek, s hónapok alatt megépítették az egyvágányú, félezer kilométeres pecsora—vorkutai vasútvonalat. Ezzel egyidőben megindult a Vorkutát az Északi-Jeges-tenger kikötőivel — Kara, Anderma — összekötő vasútvonal építése is. Már majdnem kész is volt, amikor kitört a háború, és a kormány gyorsan felszedette a már megépített vasúti pályát, egy esetleges német partra szállástól tartva ezen a vidéken. Újjáépítésük 1948-ban fejeződött be, s újabb széntelepek feltárását eredményezte.

Szállítmányunkban vegyesen voltak politikai és közönséges bűncselekmények miatt elitéltek. Utunk Moszkváig még egész elviselhető körülmények között folyt le. A tolvajok kevéssé háborgattak bennünket, mert többségben voltunk, s több ízben erélyes fizikai módszerek igénybe vételével térítettük el őket rablási — főleg élelemlopási — szándékaiktól.

A szovjet fővárosban két napig álldogáltunk valami külső pályaudvaron. Eközben az egész szállítmányt ismeretlen — vagy talán nagyon is jól ismert — kezek újárendezték, hozánk csatolva még vagy nyolcszáz politikait és vagy ezer válogatott köztörvényest. Ez utóbbiakat csoportonként osztották be a politikaiak vagonjába, megbízva őket a vagonfelelősi teendők ellátásával. Ők vették fel a mindig egy napra kiadott hideg ételt, ők osztották azt széjjel, nekik volt kényelmesnek mondható, kályha körüli helyük, s ők voltak hivatva megakadályozni a szökést célzó vagonfúrásokat. Ők voltak az őrség megbízottjai; azt csináltak a politikai foglyokkal, amit akartak.

Minden vagon napjában kétszer az őrség szám szerint ellenőrzött. Ilyenkor mindenkinek a vagon egyik oldalán kellett elhelyezkednie; felnyitották az ajtót, s az őrség három-négy fegyvertelen tagja fakalapáccsal bevonult. Átkopogtatták a vagon oldalait: nincsenek-e átfűrészelve? Utána mindenkinek egyenként kellett a vagon túlsó oldalára átmenni. A számlálás befejeződött, s annak megfelelően kapta meg a vagonfelelős másnap reggel az előírt kenyér- és sóshal-mennyiséget,

amelynek legalább egyharmadát a vezetése alatt álló tolvajbanda maga között szétszította. A maradékot kaptuk mi. Ha valaki tiltakozni próbált, a jó erőben lévő közbűntényesek irgalmatlanul összeverték, s a legközelebbi ellenőrzéskor jelentették az őrségnek, hogy az illető a vagondeszkat akarta szétfűrészelni.

Vitték is rögtön az egyes, teljesen fűtetlen, kis rekeszekre osztott büntetővagonba, ahol rendszerint már az első öt óra után megfagyott.

A körülöttem lévő külföldi foglyokat a tolvajok nem bántották; úgy nagyjából megkaptuk tőlük az élelmet, néha még egy szívás mahorkát is adtak. Ennek két oka volt:

1. Megtudták, hogy orvos vagyok, és
2. valamennyire meg tudtam velük értetni magam.

Az első ok miatt állandó kérdések ostroma alatt álltam. A tolvajok mindenféle betegséget beképzelték, s annak minden okát, lefolyását, kezelését tudni akarták. Amikor már saját betegségeikből kifogytak, előszedték összes fel- és lemenő hozzátartozójukat, s azok panaszait ismertették. Ismeretlen betegek, ismeretlen betegségek voltak a főtémák, s nem volt szabad kifogynom a tanácsokból.

Érdekes a szovjet, illetve orosz ember ez irányú felfogása: orvosi szempontból sokkal nagyobb bizalommal viseltetik egy külföldi iránt, mint saját honfitársával szemben. Lágeréletem alatt sokszor kerültem olyan helyzetbe, hogy nálamnál sokkal többet tudóbb, nálamnál sokkal tapasztaltabb szovjet orvosokkal dolgoztam együtt. S bármennyire is helyes volt diagnózisuk, kezelésük, az őket látogató betegek mégis eljöttek hozzám tanács végett. Számukra én, a külföldi megbízhatóbb voltam, mint szovjet kollégáim.

Ez néha kellemetlenségekre is adott alkalmat, de nem volt mit tennem.

Moszkvában tíz vagonnyi politikai foglyot csatoltak hozzánk; valamennyien német egyenruhát viseltek, s meglehetősen legyengült állapotban voltak. A vagon kis ráccsal ellátott szellőztetőnyílásain keresztül láttuk őket, amint a sínek között elvonulnak. Kik voltak? Nem tudni, de részükre egész speciális, tizenöt-husz tagból álló bűnöző különítmény lett vagononként besorolva.

Csak rémhírek keringtek arról, amit ezek a közbűntényesek a németekkel csináltak, de tény az, hogy rövid idő múlva, Moszkva elhagyása után a németek fellázadtak, s állítólag nyolc közbűntényest agyonvertek.

Egyenkénti elhelyezésükre a büntető rekeszekben nem volt elegendő hely. Az őrség parancsnoka elkülönítette őket a tolvajoktól; ételt-italt, tüzelőanyagot számukra nem adatott ki, az ajtókat erősen lezáratta, és útnak indultunk. Ez valahol Vologda körül történt, nem messze Jaroszlavltól. A hőmérséklet — 30 fok körül járhatott. Nem tudjuk, mi történhetett ezekben a lezárt vagonokban, de amikor két nap múlva szerelvényünk a kotlaszi körzetben megállt, legalább száz, csonttá fagyott német hulláját dobálták ki belőlük. Az életben maradtakat ott hagyták Kotlaszban, többnyire súlyos fagyási sebekkel. Úgy látszik, szállítmányunkra nem volt érvényes az az általános szabály, mely szerint az őrség igyekezzék lehetőleg szám szerint átadni a rábízott foglyokat.

VORKUTA

Az idő fogalmát elvesztettük a szállítás alatt, így csak gondoltuk, hogy a huszadik nap táján érkezhettünk meg az egyik vorkutai gyűjtőhelyre. Azonnal fürdőbe tereltek bennünket, ruháinkat fertőtlenítették, majd nyírás, borotválkozás s a szabályos két vödör meleg vízben való fürdés következett a lenyírt fejünkre csurgatott néhány grammnyi folyékony barna szappannal. A járni nem tudókat magunk vittük be, s mosdattuk meg, már amennyire erőnkből telt.

Rögtön utána orvosi vizsgálat volt műsoron, amelynek eredményeképpen a szállítmány 80%-a úgynevezett felerősítő táborpontokra került. Szervi betegségekkel nem bíró, de fizikailag a dystrophia II—III. csoportjaiba tartozó foglyokat a rendszer másfél-két hónapig ilyen felerősítő helyeken tartja, ahol csak a tábor körüli tisztogatással vannak elfoglalva, naponta háromszor részesülnek étkezésben — főleg kása és hal —, de még így is magukra szednek néhány kilót, megkapják az első kategóriát, s mennek a bányába. Maximum három hónap után újra felerősítésre szorulnak, vagy egyenesen a kórházba kerülnek, de előbb-utóbb a tbc elhatalmasodik rajtuk. A vitaminhiányok gyógyítására minden fogoly kenyéradagjából már előre levonnak napi huszonöt gramm korpás lisztet, amelyet párolnak, lehűtik, s naponta egyszer egy deci mennyiségűt adnak mindenkinek. Azt erősítgetik, hogy B-vitamin tartalma van.

A fenyőfák fiatal tűskéit a fogolybrigádok naponta kötelesek összegyűjteni, azt leadják a melegvítártólóban, ahol leforrázzák, s korlátlan mennyiségben adják ki a barakkoknak. Ez a C-vitamin. Rettenetesen keserű, de mindenki issza: hisznek gyógyerejében.

Vorkuta környékén a tél kilenc-tíz hónapig szokott tartani, sokszor hatméteres hóval borítva a földet. A -35 fok normális, de gyakran -50 -et is mérnek. Igen veszélyes a purgának nevezett hóihar, amely napokon keresztül is tarthat, mindent betemetve. A barakkok nagy része földbe ástott faépítmény, s hóihar után külön kiásó brigádok teszik feljűk szabaddá az utat.

Június vége felé a hó kezd kissé elolvadni, a tundra szabaddá válik, s fej nagyságú gombák bukkannak elő. A nap éjfél felé eltűnik félig, s máris újra növekedni kezd. Télen viszont csak egy sávot mutat magából az Urál hegység felett, s rögtön lebukik. A kontinentális tavasz és ősz idején a rengeteg színben cikázó északi fény lenyűgöző látványt nyújtana, ha nem mint foglyok nézhetnénk nappali fényt sugárzó világosságát.

A lágereket közvetlenül a vasútvonalak mellett helyezték el, csak azok az utak léteznek, amelyek azokat az állomással összekötik. Egyetlen közlekedési lehetőség a vasútvonal; tisztítása, javítása több ezer fogoly napi munkáját teszi szükségessé. Megépítésük annyira kezdetleges volt, hogy évi harminc centiméteres süllyedésüket csak állandó feltöltésekkel lehetett egyensúlyozni. Már odaérkezésünkkor rajta futottak a jóvátétel fejében a Szovjetunió részére gyártott hatalmas hatvan tonnás bolgár és magyar vagonok, melyek a vérrel bányászott szénét vitték a szovjet állam belsejébe.

A felerősítő táborponton mindjárt a rendelőbe osztottak be, ahol nem sok dolgom akadt; a foglyok inkább kenyeret, mint orvosságot akartak. Meglepetésemre a szabad főorvos egy magyarországi őskommunista volt. Az 1919-es tanácsköztársaság idején mint fiatal orvos politikai szerepet játszott Budapesten, de még idejében Franciaországba emigrált. Tíz éven keresztül a Komintern megbízásából tartózkodott külföldön, több nyelvet kitűnően beszélt. A harmincas évek elején visszarendelték Moszkvába, és egy nagy orvosi műszergyár vezetésével bízták meg. Négy éven keresztül volt a vállalat élén, amikor egy magyar emigráns kommunista valami kémkedési ügybe keveredett bele, s a Szovjetunióban tartózkodó magyar párttagok között

tisztogatási akciót rendezett a titkosrendőrség. Néhányuk kivételével valamennyiüket letartóztatták, és a nyugati hatalmak javára folytatott kémkedéssel vádolták. Aki nem ismerte el bűnösségét, azt agyonverték, kivégezték. Ily módon pusztult el az 1919-es magyar kommunista mozgalom nagyon sok vezető tagja.

Főorvosom mindent aláírt, így megúsza tíz évvel. Nem sokkal a háború befejezése után szabadlábra helyezték, de az északi lágerkörzetben jelöltek ki számára kényszerlakhelyet.

Sajnos megbíztam felettesemben, őszintén elbeszélgettem vele, s ilyenkor mintha megértette volna helyzetünket. Lehet, hogy félelemből, lehet, hogy meggyőződésből, de azért még mindig kommunistának vallotta magát, s vele közölt véleményemet mindannyiszor eljuttatta a láger politikai tisztjéhez. Ennek következményeit az északi táborokban való fogságom alatt mindig éreztem: sokszor kerültem a büntetőpontokra, sokszor voltam kénytelen vasutat építeni. A főorvos sem embernek, sem orvosnak nem volt méltó: az újonnan érkezett foglyoktól amit csak lehetett, elszedett, kenyeret, dohányt ígérve helyettük. De csak ígért, s aki nem volt megelégedve az egyoldalú cserével, az napokon belül valamelyik munkás kolonán lapátolta a havat.

Együtt dolgozott velem egy negyven év körüli észt orvos is, aki hozzám hasonlóan egyáltalán nem titkolta a szovjet rendszerről alkotott negatív véleményét, sőt: nyíltan hangoztatta nacionalista felfogását. Amikor tudomásunkra jutott a főorvosnak a foglyokkal folytatott alávaló csereüzelve, észt kollégám velem együtt több ízben tiltakozott emiatt a táborparancsnoknál, de minden eredmény nélkül. A főorvos szabad ember volt, egykori párttag, nem tehetünk ellen semmit.

Annál többet tett ő ellenünk. Egy nap megérkezett a lágerosztály főorvosa, s munkára való kiírási vizsgát tartott. Unottan írta be a foglyokra vetett pillantás után a legnehezebb munkára alkalmas első kategóriai jelzést a rabok egészségügyi füzetébe. Ukrajnai születésű zsidó pártorvos volt, aki csak a normát tartotta szem előtt, a foglyok valóságos egészségi állapota nem érdekelte. Bennünket utoljára hagyott. Először az észt bűnügyi lapját vette kézbe. Hosszasan nézegette, közben a táborpont főorvosával váltott néhány halk szót. Végül az észt kollégához fordult.

— Amint látom, Bersel doktor, ön a német hadseregben volt orvos. Nemde?

Nem — hangzott a válasz. — Én mint polgári orvos kaptam beosztást 1942-ben egy hadifogolytáborba.

S ott ugye szovjet hadifoglyok voltak?

Igen.

Volt közöttük zsidó is?

- A Szovjetunió sok nemzetisége képviselve volt.
- Tudja ön, hogy a németek sok zsidót megöltek?

Az éjsztet elhagyta nyugalma, s idegesen vágott vissza:

- Kérem, főorvos polgártárs, orvosi vizsgán vagy kihallgatáson vagyok? Én megkaptam a magam tíz évét, s amennyiben súlyos bűnös lennék, úgy biztos, hogy most nem állanék itt.

A főorvos azonban gúnyosan folytatta:

- Mondja, doktor, maga hány zsidót ölt meg?

Bersel elsápadt. Köztudomású volt, hogy több szovjet zsidó tanúsította humánus magatartását a háború éveiben. Megvetően nézett a főorvosra, s azt válaszolta:

- Nem volt időm megszámlolni őket. Ezt a választ akarta?

Máris vittek mindkettőnket a karcerbe, s másnap különböző büntető táborpontokra kerültünk.

BÜNTETŐ KOLONNA

Jellemzésére a legjobb kifejezés: törvényen kívüliség.

A politikai foglyok ilyen helyeken még sűrűbben érezhetik a bűnöző társadalom olyan képviselőinek vadállati viselkedését, akiket minden normális bíróság halálra ítélt volna, de legalábbis szigorúan elkülönítve tartana. Rablóéletüket a parancsnokság jóváhagyásával élik, dolgozni nem járnak, a többi politikai fogoly felett korlátlanul uralkodnak. Homoszexuális hajlamaik kielégítésére bármelyik politikai foglyot felhasználhatják, közbenjárásukra azok napokig is mentesek a munka alól, s ilyenkor a többiek rovására a konyháról elrabolt pótadagokban részesülnek.

A munkások nem bányákban, hanem a vasútvonal javításán dolgoztak. A folyó partján felállított exkavátorokat külön brigád kezelte, s onnan nyerték a vasúti pálya feltöltéséhez szükséges homokos kavicsot. Az ezekben a különleges brigádokban dolgozók néhány évre elítélt egykori párttagok voltak,

akik elkülönítve laktak, feljavított étkezés volt számukra kiírva, napi munkaidejük szigorúan nyolc óra volt, míg a többieké tizenkettő.

A büntető kolonna felcsere egy idősebb szibériai mérnök volt, aki ugyan meglehetősen keveset értett az orvostudományhoz, de annál nagyobb volt a tapasztalata: már a tizenegyedik évét ülte. Valamikor párttanfolyamot is végzett, s ez tette lehetővé számára, hogy mint egészségügyi részlegvezető vészelje át a még hátralévő négy évét. Nem alakult át szadistává, de egy eszköz volt csupán a parancsnokság előtt. A szabadnapok megadása nem tőle függött, azt a katonák és a blatnojok intézték; ő csak aláírta a papírokat.

Amikor csak tehetett, engem mentesített a munka alól, sőt: sok esetben tanácsomat is kikérte betegeire vonatkozóan. Ilyenkor vagy egy darab kenyérrel, vagy mahorkával honorálta közreműködésemet. Közölte velem, hogy három hónapra szól közmunkabüntetésem, de ő mindent megtesz, hogy minél hamarabb elkerüljek onnan. Meg is ismertetett az ellenőrzésre kijáró orvossal, aki szabad ember léteire meglepően rokonszenvezett velem. Valami ok miatt ellentétben állt a lágerkörzet főorvosával, s talán ennek a körülménynek köszönhetem, hogy hat hét után egyszerűen kórházba utalt, mondván:

— Ott dolgozni fog, mert hétszáz betegre összesen ketten vagyunk. A főorvos egészségügyi szabadságra ment bizonytalan időre, így nyugodtan ott lehet, nem fogja senki bántani. De nehogy valami jól felszerelt tábori kórházra gondoljon. Inkább boncolnia kell... Majd meglátja.

A „kórház” tényleg nem volt valami modern intézmény: csont és bőr betegek, ki ezen a héten, ki a következőn halt meg. Dystrophia, tuberkulózis, skorbut; orvosság alig; mindenki éhes; napi három-nyolc halott.

Kaptam két belgyógyászati osztályt kétszázötven beteggel, és mint újonnan jöttek, ezenfelül nekem kellett a boncolásokat végezni. Ezek reggel kilenckor kezdődtek, s két óra állt rendelkezésemre, akármennyi is volt a halottak száma. Először nem értettem, hogyan lehet ilyen rövid idő alatt öt vagy hat boncolást elvégezni, de aztán rájöttem, hogy hasonló körülmények között nem lehet szakszerű munkát végezni, s azt nem is kéri tőlem senki. A jegyzőkönyveket a főorvos már aláírta, maradt hát a felnyitás, a belső részek gyors kiszedése, visszarakása s a bevarrás. Egy-két felcser vagy nővér mindig részt vett a boncoláson, esetlegesen

megjegyzéseimet nekik diktáltam le boncolás közben, s azokat néha be is írták a jegyzőkönyvbe.

Hullaházként egy elhagyott kis épület szolgált, abban vártak minden reggel az *egymásra rakott* hullák. Néha annyira át voltak fagyva, hogy a kemence mellé kellett őket helyezni, hogy valamennyire is vághatók legyenek. A boncolásokat egy kétméteres faasztalon végeztem. A műszerek elég jó állapotban voltak, kesztyű is mindig állt rendelkezésemre, igaz, maximum két pár. Mosakodásra csak a felmelegített hólét lehetett használni, mivel vízvezeték, kagyló vagy csap nem létezett. A szennyvíz favödrökbe csurgott le az asztal két sarkához vezető kicsi, kivájt facsatornákban.

Amennyiben nem volt hóvihár, a hullákat délben, még őrsváltás előtt kivitték a tábor területéről. Hiába voltak felvágva és bevarrva, a rendelkezések szerint az őrség mind-egyiket köteles volt kiszállításkor egy árhoz hasonló, húsz centiméteres szerszámmal a szív környékén átszúrni.

A már kora reggel kiküldött foglyok ezalatt a kórháztól kétszáz méterre lévő temetőben takarították a havat, s próbáltak legalább félméteres gödröt vájni a mindig fagyott földbe. Oda helyezték el a tetemeket, úgy-ahogy betemették őket, s fejfa helyett egy darab deszkára festett számot kaptak sírjukra. Ez a szám — mely egyben a sírok számrendjét is jelentette — jegyeztetett be nevük mellé a kórház elhalálozási jegyzékében a dátummal és az elhalálozás okával együtt.

Ez utóbbiak nem feleltek meg a valóságnak. Természetes, szervi okokat tüntettek fel: mellhártyagyulladás jeleztek, amikor a beteg egyszerűen éhen halt. Az elhalálozási jegyzéket a szabadok kezelték, de néhányszor alkalmam nyílt beléjük tekinteni.

Naponta egyszer a főorvos-helyettes rövid beszélgetésre irodájába rendelte a fogoly orvosokat. Ilyenkor tettünk jelentést az osztályainkon fekvő betegek állapotáról, s nyújtottuk be aláírásra a másnapra szükséges gyógyszerkérelmet. A kért orvosságok háromnegyed része hiányzott a gyógyszerertárban, de a főorvos-helyettes parancsára újra kellett kérni, s ő mindennap újra kihúzta őket.

Megértettük: a magas halálozási arányszám miatt igazolni akarja magát egy esetleges vizsgálatnál. Nem volt elítélve, a speciális kontingenshez tartozott: öt év északi táborszolgálatot szabtak ki rá, s ezalatt párttagságát felfüggesztették.

Minden utasítást pontosan végrehajtott, de számított mindenre, és nem esett túlzásokba. Amennyire lehetett, ember maradt.

KANNIBALIZMUS, PATKÁNYEVÉS

Egy alkalommal a rossz idő megakadályozta a hullák kiszállítását, így másnapig a hullakamrában maradtak. Amikor másnap reggel az újabbak boncolásához kezdtem, megdöbbenve tapasztaltam, hogy a tegnapiak mellkasa fel van nyitva, és jó néhány belső részük hiányzik. Kérdésekre az öreg ukrán „hullakamra-csősz” csodálkozva vont vállat.

— Hát még nem tudja? A többiek éjjel el-elvisznek belőlük. A kis ablak alsó részén csak egy lécs van...

Kannibalizmus! Szörnyű, de így volt. Az éhség ilyesmire is képes. Azonnal a főorvoshoz siettem, s jelentettem az esetet. Mintha valami részvét lett volna a hangjában:

— Ha látta volna, mi volt itt egy évvel ezelőtt... Akkor még elevenen ették meg egymást!

Ezzel az ügy befejeződött. Néhány nap múlva erősen bedeszkázták a hullaház ablakait, s attól kezdve mécsesek fényénél kellett boncolni.

Az éhség úgyszólván mindent legyőző erejét mutatta az a gyakori szokás is, amely sok osztályon divatban volt, de amíg saját szememmel nem láttam, magam sem hittem létezését.

A barakkok végén lévő klozettek egy vaslappal befedett alacsony kályha fűtötte. A napi negyven-ötven deka kenyérből az állandó éhséggel küzdő betegek egy darabot mégis félretettek. Takarodó után kivonultak a klozettbe, s ócska konzervdobozok alá téve csalták csapdába a mindenütt nyüzsgő patkányokat.

Egy éjjeli beteglátogatásomkor lettem figyelmes az orrfacsaró, rémes bűzre. Amikor okát kerestem, a nagyjából megtisztított patkányok már sülték a vaslapon...

A tuberkulózisos betegek számára nem volt elegendő hely az erre a célra szánt barakkokban, így egyrészüket a belgyógyászati osztályon feküdt, rendszerint a terem egyik sarkában összegyűjtve. Streptomycin vagy másfajta hatásos ellenszer nem volt, kezelésük sulfamid-készítményekre és calcium chlorat-injekciókra szorítkozott csupán. Így állapotuk egyre rosszabbodott, a komplikációk hamar jelentkeztek, s a fehérje- s vitaminihiányban kínlódó test rövidesen a hullakamrában kötött ki...

A sok száz beteg egyike volt egy Klammer nevű német mérnök, akit igen rossz állapotban találtam az osztály átvételekor. Főleg a tüdőbaj hatalmasodott el rajta, láza állandóan harmincnycöl körül volt, gyakori vérköpésekkel. A vég elkerülhetetlennek látszott. Klammer halk szavú, csendes ember volt, sorsát megadással viselte, az élettől már semmit sem várt. Néha megkért, hogy üljek le ágya szélére, s ilyenkor mindenről beszélt, csak a betegségéről nem: biztosra vette, hogy hamarosan meg fog halni. Arra kért, hogy az orvoságokat, injekciókat személyesen adjam neki, mert német volta miatt a szabad komszomol-nővérek hátrányban részesítik, a fecskendezéseket igen fájdalmasan csinálják.

Klammer gépészmérnök volt, a háború alatt a híres peene-mündeí telepre osztották be szolgálatra. Nem volt NSDAP-tag, de annál fanatikusabb német, akit csak munkája érdekelt, s mindenekelőtt hazája érdekeit tartotta szem előtt. 1945 elején, amikor a Harmadik Birodalom sorsa a sikertelen Ardennek-offenzíva, Magyar- és Lengyelország elfoglalása következtében teljesen megpecsételtnak látszott, Klammer elhagyta az összebombázott peenemündeí telepet, és visszament szülőfalujába, valahová Kelet-Poroszországba. Ott érte a vörös hadsereg beözönlése. Két hét sem telt el ezután, máris egy szovjet civil bizottság kereste fel lakásán. Igen udvarias formában érdeklődtek személyi adatai, beosztása, életkörülményei felől. Mindent gondosan feljegyezték, és egy zsák, Chicagóban gyártott húskonzervet hagytak hátra, ígérve, hogy újra látogatást tesznek majd nála, s addig ne hagyja el a faluját.

Néhány nap múlva katonatisztek keresték fel, s még alaposabban kikérdezték. Lisztet, zsírt, krumplit ajándékoztak neki, s bőségesen ellátták dohánnyal. A második napon a tiszték vezetője konkrét ajánlattal állt elő: Klammernek és család-

jának ki kell utaznia a Szovjetunióba, ahol lakást, ellátást ingyen kap, fejedelmi fizetésben részesül, gyermekei tanulmányairól tetszés szerint intézkedhet a Szovjetunió bármelyik iskolájában, s német társaságban sem lesz hiányuk. Cserében köteles a szovjet rakétakutatásban részt venni, tudását annak szolgálatába állítani, s bizonytalan ideig a Szovjetunió területét nem hagyhatja el. A szovjet mérnök ezredes igyekezett meggyőzni Klammert, s így érvelt:

— Ne számítson az amerikaiakra; ők ide is csak az utolsó órában jöttek. Európa a miénk, s mindenkinek velünk kell dolgozni.

A mérnök sohasem szimpatizált a Hitler—Rosenberg-féle teóriával, az amerikaiakat sem szerette, az oroszoktól pedig félt. Mindig úgy fogta fel a dolgokat, hogy Németországnak órá szüksége van; most a háború elveszett, tehát ő ismét az új Németországnak fog dolgozni. Öntudata egy pillanatig sem engedte meg a Szovjetunióval való együttműködés lehetőségét, ezért így válaszolt:

— Részemre a háború befejeződött, a rakétakutatást lezártam magamban, s újra kocsikat akarok tervezni, mint a háború előtt.

Még két napig igyekeztek a szovjet tisztek Klammert ajánlatuk elfogadására rábírni, de ő hajthatatlan maradt. Látva az eredménytelenséget, a bizottság távozott, de búcsúzáskor az ezredes megjegyezte:

— Őszintén sajnálom, Klammer úr, hogy nem tart velünk. Azt hiszem, nagyon meg fogja bánni.

Még aznap éjjel elhurcolták. Először Moszkvába vitték, ahol a Butirka-börtönben volt tíz napig, majd átkerült a Lubjankába. Először szép szóval, később fizikai módszerekkel, éheztetéssel akarták a maguk oldalára állítani. Ám minden hiába: a német kitartott elhatározása mellett. Ellenállóereje már a végét járta, amikor egyik vallatója óriási hibát követett el.

— Miért olyan makacs? — kérdezte. — Maga már csak egyedül van, a családja elpusztult.

Klammer ezt el is hitte, s éppen ez adott neki új erőt. Tán csak nem fogok családom gyilkosaival együtt dolgozni? — kérdezte önmagát, s leszámolt mindennel. Egyetlen vágya volt csak: minél előbb hozzátartozói után menni. Számára az élet már semmit sem jelentett, az örület határán járt, a kérdéseket válasz nélkül hagyta.

Négy hónapi vallatás után megkapta a különleges bíróság

életét: tizenöt év javítótábor, mert szabotálta a Szovjetunió gazdasági fejlődését.

Különböző gyűjtő- és elosztóhelyek után került 1946 első napjaiban északra. Kissé feltáplálták, aztán bányába került, ahol kezdett vért köpni. A tuberkulózis nyílt formában lépett fel, s most az én osztályomon várta sorsa beteljesedését.

Részvétellel hallgattam ennek a viaszsárga arcú, nyílt tekintetű embernek a történetét, de a kettős kalcium- és Dower-tablettaa-
dagokon kívül nem tudtam mást tenni érte. Vigasztalásra nem volt szüksége, helyzetét tökéletesen megértette.

Egyik éjjel az ügyeletes ápolónő izgatottan ébresztett.

— Azonnal az irodába! Valami bizottság van itt, s magát hívják...

Nem tudtam, miről van szó, de persze magamra kaptam rongyait. Bizottság? Éjjel? Itt északon? Miért?

A szobában csupa magas rangú tiszt, köztük egy vezérőrnagy, egy orvos ezredes s a kórház főorvosa.

— Ön vezeti ezt az osztályt? — kérdezte tőlem oroszul az orvos ezredes.

— Igen.

— Van-e önnél egy Friedrich Klammer nevű beteg?

— Van.

— Hívassa rögtön ide!

— Az állapota olyan, hogy nem tud járni.

— Miért?

— Nyílt tuberkulózis, dystrophia, vérköpés, magas láz.

Szinte egyszerre valamennyien káromkodni kezdtek, összevissza kiabáltak: „Na de ilyesmit!”, „Ezért kap valaki...”, „Hogyan lehet ez?” — hallottam a felkiáltásokat. A kórház főorvosa hordágyért küldött, ezalatt az orvos ezredes tovább kérdett:

— Tud Klammer oroszul?

— Csupán néhány szót.

— Ön beszél németül?

— Igen.

— Kicsit én is — folytatta rossz németiséggel —, majd ön segít nekem. Tessék, gyűjtson rá! — s Kazbek-dobozát felém nyújtotta. Udvariasan tüzet is adott, majd a tábornokkal kezdett beszélni.

Hirtelen csend támadt. Az orvos ezredes újra engem vett elő.

— Véleménye szerint meddig bírhatja még Klammer?

Jól meggondoltam a válaszom.

— A jelenlegi körülmények között maximum egy hónapig. A tábornok valami átokfélét mormogott.

— Gondolja, hogy erős kezeléssel rendbe lehetne hozni?

— A jobb tüdőn kaverna van, a szervezet teljesen legyöngült. A legkiválóbb terápia esetén is szerintem a gyógyulásra csak fele-fele az esély.

Ekkor hozta be két ápoló a hordágyon fekvő Klammert, s a vizsgálópadra fektették. Szeme csodálkozva nézett rám, s halk hangon kérdezte:

— Was bedeutet das?

Nem volt időm felelni. A vezérőrnagy szólt hozzám.

— Ön mindent fordítson le pontosan a betegnek, s válaszát közölje velünk a valóságnak megfelelően.

Helyet foglalt Klammerrel szemben, jóindulatúlag kezdett beszélni felém, s gyakran a németre pillantott.

Mindenki hallgatott.

— Mi egyenesen Moszkvából jöttünk ide. Az idő valamennyiünket sürget, ezért rövid leszek.

— Tudja, hol a családja?

A mérnök arca eltorzult.

— Minek még ez a cirkusz is? Persze hogy tudom: a túlvilágon!

— Nem igaz! — emelte fel kissé hangját a tábornok. — Itt vannak a Szovjetunióban. Nem hiszi? Tessék, olvassa el ezt!

Zsebéből papírlapot húzott elő, odaadta Klammernek. Ő nézte néhány pillanatig, aztán hozzám szólt:

— Alig látok. Doktor, lesz szíves felolvasni?

Remegő kézzel nyújtotta felém a papírt. Rajta felül alig egy héttel előtti dátum, tartalma pedig a következő volt: „Szeretett férjem! Mindkét gyermekkel együtt itt vagyunk Moszkvában. Egészségesek vagyunk, mindenünk megvan, csak te hiányzol. Nagyon kérünk, tegyél meg mindent, hogy ismét együtt lehessünk. Várunk! Nagyon sok szeretettel csókolunk: a te Lotty, Jürgens, Peter.”

Klammer szemében valami tűz villant fel. Arca kipirosodott, szemét a mennyezetre függesztette, s inkább magának suttozta:

— Szóval mégis élnek! Az én feleségem! A gyerekek! Mindenki! Ez nem lehet igaz, nem, ez csak álom! — Szinte kiáltotta: — Mutassa! Adja ide, doktor! Nem hiszem el!

Egész testében reszketett. Közel vitte arcához a papírlapot, többször átnézte, és sírni kezdett.

— Pedig ez az ő írása! Az én Lottymé! Úristen, mit mond-

jak neked? Nem, nem tudok semmit szólni! Ó, én kicsinyhitű! Jaj, mit csináltam!...

Elhallgatott, köhögési roham vett erőt rajta. Orvosságot itattam vele, s egy kámforinjekciót adtam be. Ezalatt a bizottság tagjai némán hallgattak, majd kimentek a folyosóra, csak az orvos ezredes maradt benn velem. Németül szólt Klammerhez:

— Legyen nyugodt, a hozzátartozóinak semmiben nincs hiányuk, nem is betegek. Örült volt az, aki azt mondta, hogy meghaltak. Én magam beszéltem velük néhány nappal ezelőtt. Magát akarják látni.

Klammer egészen felélénkült. Megfogta a kezemet, és biza kodóan kérdezte:

— Ön is azt gondolja, hogy jól vannak?

Láttam rajta, hogy erősítést vár tőlem. Csak igenlő választ adhattam.

A tisztek visszatértek, a tábornok folytatta:

— Megértem önt, Klammer. Nekem is van családom. Most már kizárólag csak önön múlik, hogy viszontlássa a feleségét és a gyermekeit, hogy velük mint szabad ember élhessen. Gondolom, ért engem...

Klammer nem felelt, de éreztem, hogy hozzám hasonlóan ő is tudja, mi fog következni. Kis szünet után a tábornok tovább beszélt:

— Az ön esetében én teljhatalommal rendelkezem. Az bánt csak, hogy már előbb nem tudtam megfelelően intézkedni, de még most sem késő. És a mi orosz közmondásunk biztos megvan a németeknél is: Jobb későn, mint soha. Lényeg az: amennyiben ön hajlandó részt venni a mi további kutatásainkban, a múlt évi ígéreteink továbbra is érvényesek.

A német akart valamit szólni, de a tábornok nem hagyta.

— Tudom, mit akar mondani, de hallgasson végig! Én a szovjet kormány nevében beszélek, s annak nevében garantálom egészségének teljes helyreállítását, a családjával való együttlétet, s persze büntetésének azonnali megszüntetését. Munkába csak akkor fog állni, ha erőállapota eléri a száz százalékot. Ha szükséges, egy évig is kezeltetni fogjuk olyan szanatóriumban, amelyet manapság nem talál Németországban. Válaszára csak perceket tudok adni. Kérem, jól fontoljon meg mindent! Áll az alku?

A szovjet vezérőrnagy felállt, s a többiekkel együtt a szoba másik felébe vonult. Klammer némán meredt maga elé. Agyában ugyanazok a gondolatok fordulhattak meg, mint az enyémben

ben, s egymáshoz nem szólva — hiszem — ugyanarra a következtetésre jutottunk. Két lehetőség állt előtte:

1. Elfogadja a szovjet ajánlatot, így esélye van saját maga és családja megmentésére, de szovjet kollaboránsként lesz elkönyvelve,

vagy pedig

2. Elutasítja azt. Ebben az esetben egyéni pusztulása biztos, a családjáé pedig nagyon valószínű.

Melyik a helyes megoldás? Vagy legalábbis a kevésbé rossz? Melyik az erkölcsileg elfogadható? De egy, féllábbal már a sírban lévő elítélt, megkínzott rab számára ugyanaz az erkölcsi norma mérvadó, amely a rendes körülmények között élők számára (vajon ki által?) van megállapítva?

Ezen töprengtem, amikor Klammer sóhajtását hallottam:

— Hisz' ha egyedül volnék, milyen könnyű lennel!

Egyszerre mindenki odasereglett.

— Mit mondott? Mit mondott? — kérdezték tőlem izgatottan.

Azt akartam felelni, hogy nem értettem, de Klammer hozzám intézve szavait tovább beszélt:

— Mit csináljak?

— Lelkiismeret kérdése — válaszoltam gyorsan.

A tábornok tanácstalan, dühös pillantást vetett rám. Valamit akart is mondani, de Klammer hirtelen felemelte a kezét, arca megkeményedett, s újra megszólalt:

— Igen — mondta nyugodt, tiszta hangon. — Egyetértek az ajánlattal. Hajlandó vagyok dolgozni.

Az orvos ezredes valószínűleg felfogta szavai értelmét, mert fordításomat be sem várva megkönnyebbülten mondta a tábornoknak:

— Beleegyezett! Velünk fog dolgozni!

A bizottság minden egyes tagjának arcán meglepedés ült. Egyszerre kezdtek beszélni valamennyien, majd többen kimentek a főorvossal együtt. Klammer szótlánul bámulta a semmiséget, mintha körülötte nem volna senki. Bocsánatot kért talán elhatározásáért? Családjára gondolt? Ki tudja?

Váratlanul megszólalt:

— Köszönöm, bajtárs.

Még aznap hajnalban elvitték Vorkutára, onnan repülőgéppel Moszkvába. Egy hónap múlva kerülő úton rövid üzenetet kaptam tőle: valahol a Fekete-tenger mellett volt családjával együtt. Négy orvos kezelte, s állapota lényegesen javult.

Később úgy hallottam: az Urálon túlra került, s kiváló anyagi körülmények között mint szabad ember dolgozott a szovjet kísérleti telepen.

Megjegyzés: 1957 októberében fellőtték az első szovjet műholdat. Hatalmas végkielégítéssel a Szovjetunió kiengedte az annak előállításán dolgozott német szakembereket családjukkal együtt. Mindnyájan Kelet-Németországban voltak kénytelenek letelepedni. Fényképüket 1957-ben Hamburgban láttam egy képes folyóiratban. Tizennégyen voltak, köztük Klammer mérnök is...

Igen, a szovjet vezetők mindent megtettek azonnal a második világháború befejezése után, hogy a német tudósokat szolgálatukba állítsák. Az eszközök, módszerek nem számítottak: pénz, fenyegetés, börtön, kényszer, minden engedélyezett volt a cél érdekében. Nem bírt jelentőséggel az sem, ha valamelyik német azelőtt a nemzetiszocialista párt tagja volt. Mindent elfelejtettek neki, s a lényeg az volt: nekik dolgozzék.

Az eredmény — mint ismeretes — nem maradt el. Csak 1957-ben, kiszabadulásom után tudtam meg, hogy ugyanakkor a német rakétakutatás atyjának, Werner von Braunnak évekig kellett várakoznia, amíg egyáltalán — s mint mexikói állampolgár — az Észak-amerikai Egyesült Államok területére tehetette lábát.

A különbség elgondolkoztató...

ÚJABB BÜNTETŐ

Hivatalosan ugyan senki nem közölte velem, de valószínűnek tartom, hogy a szabadságáról visszaérkezett táborkörzeti főorvos közbenjárására kerültem 1946 őszén újabb háromhónapos büntető kolonnára.

A második vasútvonalat építő brigádba kerültem, s fizikailag talán ez az időszak volt a legnehezebb fogságom alatt.

A foglyok egyrésze az eredeti vasúti pályát javította, másik része először a három-négy méteres havat takarította el. Amikor előbukkant az acélkeménységű föld, tűzben hevített,

éles végű vasrudakkal próbáltuk felolvasztani, fokozatosan mélyítve az első rúd leszúrása után keletkezett alig néhány centiméternyi lyukat.

Reggeltől délig sikerült tíz darab, félméter mélységű, húsz centiméter átmérőjű, tölcser alakú gödröt kivájni a huszónöt emberből álló brigádnak.

A tízdekányi főtt zabkocka elfogyasztására engedélyezett pihenő alatt a vasút szabad emberei dinamitot helyeztek a gödrökbe, s robbantották a földet. Ezután következett annak kis faszánkákra való fellapátolása, s ötven-száz méterrel arrább szállítása.

A havat már ellapátolták, s a szánkót húzó két embernek óriási erőfeszítést kellett kifejteni, hogy a sáros földön a hatvan-nyolcvan kilónyi földdel megrakott szánkó rendeltetési helyére érjen. Az őrség részéről történt nógatások — rúgások, ütések formájában — persze elmaradhatatlanok voltak, nem is szólva a brigádvezetők sokszor elképesztő kegyetlenkedéseiről.

Mint említettem, a kolonna belső területén főleg közbűntényes elemeket osztottak be. Politikai fogoly oda csak akkor kapott beosztást, ha munkakategóriája invalidus volt. Ez azt jelentette, hogy vagy nagyon öregnek kellett lennie, vagy súlyos testi hibával kellett rendelkeznie.

A hihetetlen nehéz munka elkerülése érdekében napirenden voltak az öncsonkítások.

Kivonuláskor a brigád kézhez kapta a szükséges szerszámokat: ásót, lapátot, csákányt, baltát, vasrudakat stb., s azokat este le kellett adniuk a kolonnára való bevonulás előtt a szabad raktárosnak. A kolonna egészségügyi vezetője tíz évre elítélt szovjet egészségügyi főhadnagy volt, aki ismerte helyzetem, s kiváltságos elbánásban részesített. Több ízben is felmentett a munka alól, kivonuláskor pedig megengedte, hogy némi kötszert, jódot vigyek magammal.

Volt a brigádban egy Grisa Vaszilenko nevű fiatal ukrán. Tíz évet kapott, de gyenge fizikuma nem volt alkalmas nehéz testi munkák végzésére. Láttam néhányszor, hogy az arca eltorzul, amint a szánkót húzta, de nem szólt egy szót sem.

Egyszer mellém került a szánkófogatba, s falujáról kezdett mesélni. Egyszerű szavakkal ecsetelte a kolhozéletet, de minduntalan a szabad, független Ukrajnára tért vissza. Egyszer váratlanul így szólt:

— Lazák a szögek a szánkóban, de mindjárt megjavítom.

A szerszámokhoz ment, előhozta a baltát, s kalapálni kezdett a szánkón. A brigádvezető is közelebb lépett, s együtt néztük

munkálkodását. Grisa hirtelen ledobta a kesztyűit, s elkeseredetten felkiáltott:

— Nem bírom tovább!

Bal kezét a szánkó oldalára helyezte, s egyetlen csapással szinte tőből levágta három belső ujját. Felém fordította a véres kézcsonkot, s így szólt:

— Most pedig kössön be, doktor úr!

Elszorító kötést tettem rá gézből, bepólyáltam, s egy ór rögtön a kolonnára kísérte. Tíz nap karcert kapott, munkakategóriája invalidus lett, s később mint csajkaösszeszedő dolgozott az étkezdében.

Egy sovány üzbég más megoldást választott, hogy a munkát elkerülje. Amikor szénszerelvény haladt át a munkakörzeten, a hólapátoló brigád minden tagjának a sínek mellé lefeküdve kellett átvonulását kívánnia. Az üzbég megvárta, míg az első vagonok elhaladtak, majd jobb kezét a sínre tette. Úgy látszik, az utolsó pillanatban vagy meggondolta magát, vagy mozdulata volt hibás, mert a kerék csak a hüvelykujját roncsolta szét. Jutalmul öt napig munkamentes volt, utána egy hétig karcerben ült, s kategóriája maradt a régi.

Sebészi beavatkozásról, amputálásról ilyenkor szó sincs; a végtagokon a leghetetlenebb deformációk keletkeznek, s a csontok rendszerint évekig gennyeznek. A fogoly részére viszont biztosítva van büntetésének a tábor belterületén való esetleges letöltése. A táborok belszemélyzetének legalább a fele ilyen öncsonkítókból kerül ki, akiket aztán — fenyegetéssel, külmunkára való beosztás kilátásba helyezésével — a politikai megbízott besúgókká szervez be.

Az esedékes negyedévi orvosi vizsgálatot volt kórházam orvosfőnöke vezette. Mindjárt megérkezése után hívatott.

— Csak azt mondhatom, hogy az ön földije inkább egy disznó, mint egy orvos. Nyíltan hangoztatja, hogy addig nem nyugszik, amíg ön vért nem fog köpni. Most mint szabad ember egészségügyi inspektor lett, s mindent megtesz, hogy ön minél tovább a büntetőn maradjon. Éppen ezért most a legalacsonyabb munkakategóriát adom önnek, s legyen türelemmel. Főleg a száját tartsa csukva!

Így kerültem egy hólapátoló brigádba, amely reggel korán a barakkok előtt hányta el a havat, a nap folyamán pedig a vasútvonalat takarította. Brigádvezetőnk egy Komorov nevű, ötven év körüli szibériai orosz volt. Civilben ács, tizenöt éve párttag, igen egyszerű, józan eszű, egykori vörös hadseregbeli katona, aki még 1941-ben, a háború kezdetén német fogságba esett. Onnan két hónap múlva sikerült megszöknie, a partizánok segítségével visszajutott a szovjet hadsereghez, s újra szolgálattételre jelentkezett. Végigharcolta a háborút, több kitüntetést kapott, végül 1945 áprilisában Bécs alatt elvesztette a bal karját.

Felgyógyulása után mindjárt lefogta az NKVD, s két hónapig tartó hadifogságáért tíz évre ítélték.

A sztálinista szovjet rendszer kíméletlen volt: minden vörös katona, aki az ellenség fogságába jutott, s később szovjet fennhatóság alá került, okvetlenül büntetésben részesült, még akkor is, ha megszökött az ellenségtől. A párt szerint ugyanis senkinek nem volt megengedve, hogy az ellenség kezére kerüljön, inkább öngyilkosnak kellett volna lennie. Semmiféle védekezést nem fogadtak el, és még nyolc évvel a háború után, 1953-ban is ítélték el emiatt szovjet katonákat, akik addig valahogyan kibújtak az NKVD karmai közül. Szükség volt olcsó munkaerőre, és csak ezen az úton mintegy két és fél millióval növekedett a táborlakók száma.

Közvetlenül elítélése után Komorov több ízben tiltakozott a lágerben tapasztalt igazságtalanságok ellen, amelyek éles ellentétben állottak a kommunista eszmékkel. Ezért került a büntetőre, ahol kissé megcsendesedett, és benne fedeztem fel a sztálini rémkorszak első, valódi kommunistáját, aki ugyan nem volt képzett, de az akkori időknek megfelelően tudta alkalmazni az úgynevezett kommunista dialektikát.

Történt ugyanis a következő:

Mínusz harminc fokon alul ugyan nem volt szabad a gyenge munkakategóriájú foglyokat külső munkára hajtani, de egy reggel, amikor a hőmérő közelebb volt a mínusz negyvenhez, mint a harminchoz, mégis kivezényelték a brigádot havat lapátolni, három kilométerre a kolonnától. Vazelinnel kenték be arcunkat, s elindultunk. A munkahelyre érkezve a hat tagú őrség felállította a hóba a terület határait jelző, karókra szögezett fatáblákat. A foglyok által a táborból hozott galy-

lyakból tüzet gyújtottak, s azok mellől ügyeltek a munkára.

Úgy tizenegy óra felé az ég egyre szürkülni, majd feketedni kezdett. Komorov megjegyezte:

— Purgát — hóvihart — kapunk. Jó lenne gyorsan bevonulni.

Szólta az őrparancsnoknak, de az csak legyintett, s továbbot vezényelt.

Félóra sem telt el, amikor az északi szél elemi erővel tört ránk. Az őrség parancsára egy valamennyire szélmentes mélyedésben beástuk magunkat a hóba, szorosan egymás mellé bújva. Egy óra múlva a vihar mintha hagyott volna erejéből, de a hóesés olyan sűrű volt, hogy munkáról szó sem lehetett. A magunkra szakadt hómennyeséget igyekeztünk szinte percenként lerázni magunkról, s fázni kezdtünk. Komorov oda kiáltott az őrségnek:

— Tüzet kellene gyújtani a foglyoknak, parancsnok néptárs!

— Vajon miből? — hangzott a válasz.

— Hát a lapátokból! — mondta egyszerűen a brigádvezető.

— Azt nem lehet; kincstári vagy — ellenkezett a jól nevelt komszomolista tizedes.

— Megfagyni pedig nem fogunk! — tört ki Komorov, s jó két percig ismétlés nélkül káromkodott, közben egy lapátot máris darabokra tört.

Értette a foglyok tűzgyújtási technikáját: elkérte tőlem a kötözésre való vattát, a kabátjából még tett hozzá, összesodorta, s egy lapátra helyezve egy másik fadarabbal gyorsan addig súrolta, amíg lassan füstölni kezdett. Ismét vattát, majd apró szilánkokat tett rá. Minden erejünkéből fújni kezdtük, s lassan kis láng lobbant fel. Egyik lapátot a másikkal törtük össze, s percekben belül két tűzrakás mellett dörzsölgettük elgémberedett végtagjainkat.

Az őrparancsnok vadul kiabált:

— Belétek lövök, fasiszta kutyák! — s géppisztolyát csőre töltötte.

Komorov nem ijedt meg, nyugodtan válaszolt:

— Parancsnok néptárs! Ha az apád vagy te fasiszta kutyák vagyok, én nem vagyok az! Neked nem szabad a foglyokat sértegetni, sem ebbe a tilos zónába fegyverrel bejönni, vagy ide belőni. Tizenöt évig volt piros könyvecském; tudom, mi a törvény. Ezt pedig — s hiányzó karjára mutatott — ott hagytam Ausztriában. Vajon azért, hogy te itt az embereket gyötörd? Itt vagyunk együtt a tűznél; senki sem akar menekülni, hát lőj belénk, te elfajzott!

Az őrparancsnok kissé észbekapott, de azért tovább ordított:

— Tönkretetted a lapátokat, Komorov, ezért még sírni fogsz! Majd a táborban megkapod a magadét!

Komorov válaszra sem méltatta. Csendesen mondta a foglyoknak:

— Bevonuláskor szorosan egymás mellett menjetek, egy fél lépést sem tenni félrel! Ismerem őket, képesek szökési kísérletet játszani velünk, s halomra lőni. Az Úristen vigyen vissza bennünket a táborba; s ott már tudom, mit kell csinálni.

Délután két órára a hóvihár megszűnt, de a fagy továbbra is tartotta magát. Szerszámok nem lévén, az őrség sorakozót parancsolt. Többünk számát felírták, s erőltetett menetben útnak indítottak bennünket. Menet közben néhányszor feküdjöt vezényelt, percekig hagyott a földön, utána futásba zavart, de támogattuk egymást, senki sem maradt le, senki nem dőlt félre. A tábor előtt szigorú motozás, szitkozódás. A tisztek izgatottan vitatkoztak, s végül az egész brigádot a büntetőbarakkba zárták. Kisvártatva megjelent a fő politikai tiszt, hatunkat kiválasztott, a többieket vacsorázni engedte.

— Még ma este összeül a lágerbíróság, Komorov. Ítélni fogunk önök felett. Van-e valami kívánsága?

— Papírt, ceruzát kérek! — mondta ő.

Rövidesen meg is kapta, s az igen gyenge világítás mellett a padlóra feküdvé írni kezdett. Közben néha-néha hozzánk szólt:

— Ne féljetek semmitől, nem hiába voltam én párttag. Egyikőtöknek sem lesz semmi baja!

Késő este került sor a tárgyalásra. Színhelyéül az ebédlőbarakkot választották. Jelen volt a lágerparancsnokság összes tisztje, a sebtében kiszánkázott lágerügyész is, aki újabb elítélések reményében a vádat képviselte, valamint az őrség összes tagja. Maga a bíróság a kolonna három vezetőjéből állott, elnökük a kolonna parancsnoka volt.

Fővádltként Komorov szerepelt, mi öten csak másodrangúak voltunk. Száraz, kissé kéjes precizitással olvasta fel az ügyész a súlyos vádakat: állami tulajdont képező szerszámok elégetése a munkahelyen; az őrség parancsnokának való nem engedelmeskedés; a kijelölt munkaterv szabotálása; csoportban végrehajtott munkakerülés; a szovjet törvényekkel szembeni szervezett ellenállás.

Valamennyi pontot demagóg pártszólamokkal fűszerezte, s ügyünk igen súlyosnak látszott. A vád szerint mintegy ötezer rubelnyi kárt okoztunk a szovjet államnak, s ezért fejenként legalább egyévi zárt büntetőbarakkot és újabb tíz évet kapha-

tunk, amelyet az ügyész vészjóslóan követelt is a bíróságtól.

Úgy látszott, hogy mindezt meg is kapjuk, amikor Komorovot szólították. Biztatóan nézett ránk, majd beszélni kezdett:

— Legelsősorban alá kell húznom, hogy a lapátok eltüzelésére én vettem rá a brigád tagjait. Ők nekem mint főnököknek csak engedelmeskedtek. Így ha ítéletről van szó, csak engem lehet elítélni. Az ügyész néptárs felhozta vádak csak az ő szemszögéből látszanak valónak. Semmiféle csoportos, szervezett szabotálásról nem lehet szó. Egy van, amivel vádolhatnak: a lapátok eltüzelése, s az ebből keletkezett két órányi munkaszünet. A kár összesen ötezer rubel. Ez tény, de miért csináltam mindezt? Én — mint volt párttag — a lágerben is a hazám érdekeit tartom szem előtt, s így gondolkodtam: „Ha nem égetem el a lapátokat, legalább tíz emberem kerül fagyási sebekkel kórházba. Ha csak két hetet számolok kezelésükre, a naponkénti, egy betegre előírányzott hetvenöt rubel tízszer, és azt tizennégyszer megszorozva, sokkal nagyobb összegre rúg, mint a mostani kár.” Ha akarja, ügyész néptárs, számítsa ki! Én ma este megcsináltam a magam számítását. Íme, itt van.

Komorov zsebéből papírlapot húzott elő, s az elnök elé tette, majd egyre erősödő hangon folytatta:

— S ha hozzáadjuk a két hét alatt elvesztett, tíz fogolyra jutó munkaórákat, amelyeket most a terv továbbépítésére használhatnak fel, úgy legalább harmincezer rubelt takarítottam meg szocialista hazámnak. Megemlítem azt is, hogy cselekedetemmel eleget tettem a párt humanista eszméinek is...

Ebben a hangnemben beszélt Komorov vagy tíz percig, s szinte egy csapásra változott meg a jelenlévők nézete, amikor a különböző pártjelszavakat idézte, kihangsúlyozva a kommunista elvek világmegváltó lényegét.

Az ügyész is elgondolkodott. Ki tudja, milyen összeköttetései vannak ennek az embernek? Volt párttag; lehet, hogy valami megbízatása is van? Jó lesz vigyázni! — fordulhatott meg a fejében.

Csak a politikai megbízott ellenkezett:

— Ön sértegette az őrparancsnokot! Fasisztának nevezte őt és az apját!

— Ez provokáció volt az őrparancsnok részéről, és én csak azokat a szavakat viszonztam, amelyekkel ő illetett bennünket. Erre az egész brigád a tanúm — volt Komorov gyors válasza.

— Ő volt az — emelte fel a hangját —, aki kárt akart okozni az államnak. Ő az, aki embereket akart megfagyva hagy-

ni. Ő az, aki késleltetni akarta a terv végrehajtását. A bűncselekményt ő akarta elkövetni, s nem mi követtük el azt.

A vádlottból egyszerre vádló lett. Kitűnő szimatával az ügyész megérezte, hogy a tizedes ellen kell fordulnia. Persze többet ér az NKVD-nek, ha egy komszomoltagról kiderül szabotőr mivolta, mint sem egy foglyot újabb ítélettel sújtani. Ebből nagy ügyet lehet csinálni!

A bíróság felé fordulva máris megszólalt:

— Komorov elítélt és társai ellen a vádakát elejtem. Koljagin tizedes magatartását illetően a táborkörzet katonai ügyészének közbelépését fogom kérni.

— Ezek szerint nincs is szükség tanácskozásra — jelentette ki a kolonna parancsnoka. — Komorov, mehetnek a barakkjukba. Reggel az egész brigád dupla levest kap. És csak így tovább: kövesse mindig a pártot!

Megkönnyebbülten készültünk a lefekvéshez. Utoljára azt mondta Komorov:

— Csak így lehet velük beszélni...

Másnap Koljagin tizedes eltűnt a kolonnáról. Néhány hónap múlva egy NKVD-tiszt jelent meg. Felolvasta előttünk a lapátégetési ügy jegyzőkönyvét Komorov előadása szerint, s azt a brigád valamennyi tagjának alá kellett írni. A tizedes hat évet kapott „komszomoltaghoz nem méltó közönyösség” miatt...

Ettől kezdve brigádunkat az őrség kivételes elbánásban részesítette, s inkább kísérőink lettek, mint őreink.

AZ ELSŐ MOZI

Még vagy két óra hiányzott a munka befejezéséig, amikor küldönc érkezett hozzánk. Valamit mondott az őrparancsnoknak; az rögtön sorakozót rendelt el, s gyors menetben a kolonnára vezetett vissza. Útközben suttogva találgattuk, mi lehet az oka a korai leváltásnak? Szökés? Kizártnak látszott. Amnesztia? Más tábor? Valami bizottság? Tömegkivégzés?

A kolonnára érve hamarosan megtudtuk. Mindenkit behajtottak a legnagyobb barakkba, s egy propagandista tiszt közölte velünk, hogy levétítik számunkra a német háborús bűnösök perének egy részét.

A film orosz címe *A népek bírósága* volt. Technikailag igen jól volt összeállítva: kezdődött a berlini harcokkal, a Reichstag elfoglalásával, a vádlottak egyenkénti bemutatásával. Sorra jelentek meg Göring, Ribbentrop, Hess, Keitel s a többiek. Először a hatalmuk tetőpontján felvett híradókat mutatták, rögtön utánuk a nürnbergi bíróság tárgyalótermében mutatták őket. Az egyes személyeket kísérő kommentárok azonban nagyon alacsony színvonalon mozogtak. Leírhatatlan jelzőkkel illették őket, s minden mondat tele volt Sztálin zseniális katonai és politikai vezetésének dicséretével.

Ribbentrop volt birodalmi külügyminisztert akkor ábrázolták, amikor Sztálin és Molotov jelenlétében 1939. augusztus 23-án aláírta a szovjet–német barátsági szerződést Moszkvában. A kísérőszöveg így hangzott: „Ez a ravasz, rókapofájú Fritz már akkor a Szovjetunió megsemmisítését forgatta fejében, és álnok módon egyezkedett velünk. De a dicsőséges Sztálin generalisszimusz eszén nem tudott túljárni: pártunk vezetője, a népek atyja csak azért állt szóba — mint tudjuk — a német farkassal, hogy a védekezéshez való felkészülésre időt nyerjen. Hála és dicsőség szeretett jótevőnknek, Sztálin elvtársnak!”

A brigádok beérkezésétől függően a vetítések egész éjjelig tartottak. Az egyik előadást rövid időre félbe kellett szakítani, mert a jelenlévő német foglyok élénk tapsviharban törtek ki, amikor volt vezérük képe jelent meg a vásznon, de semmi folytatása nem lett az ügynek.

Az egész mozielőadás számunkra a munkától való megszabadulást jelentette néhány órára, s arra a napra mindenki tíz deka kenyér-pótagot kapott.

AMERIKAI PILÓTÁK FOGSÁGBAN

1946 decemberében a kolonna fogolylétszáma erősen duzzadni kezdett. A Komorov-ügy óta egész jámborrrá változott kolonna-parancsnok magához hívatott.

— A felcser panaszkodik, hogy sok a beteg, a központi kórház túlzsúfolt, s így itt kell kezelni őket. Elintézttem, hogy ezen túl ön vezesse a rendeléseket, s vigyázzon, hogy itt a kolonnán senki ne haljon meg. Különösen figyelje a rövidesen beérkező új foglyokat!

— De hisz' alig van valami gyógyszer! — vetettem ellen.

— Holnap magam megyek be a központba, s hozok orvosságokat — válaszolta a parancsnok.

Amikor megjött, egy zsák különböző közhasználatú ampullát, tablettát, kötszert adott át.

— Nagyon takarékoskodjék velük! — kötötte a lelkemre.

December huszadika körül végre megérkezett az új szállítmány. Tizenegyen voltak, eléggé jó erőállapotban, amerikai pilóták, köztük egy néger. Szigorúan őrizve vitték őket először a fürdőbe, ott találkoztam velük. Néhányan törték az orosz nyelvet, s állandóan kérdezősködtek hollétük felől.

Egy szögesdróttal elzárt, különálló kis barakkban kaptak elhelyezést, ahova csak a szabadoknak s az egészségügyi személyzetnek volt szabad belépni. Benn állandóan két fegyvertelen fegyőr ügyelt rájuk. Étkezésüket szintén a barakkban kapták, kijárniuk nem volt szabad. Szükségeik elvégzésére a barakk hátsó részén sebtében megásott tábori klozettszerű gödör szolgált.

Vajon kik lehetnek ezek az amerikai egyenruha-maradványokat viselő, számmal még el nem látott, egyformán tizenöt évre elítélt, a Szovjetunióval szövetségben lévő hadsereg katonái?

Volt köztük tiszt, altiszt vegyesen. Az 1947-es esztendő tőlük együtt értem meg, sok ízben beszélgettem velük, megtudtam történetüket, amely érdekes és jellemző nemcsak a szovjet rendszer céltudatos, eszközöket nem válogató, előrelátó módszerességére, hanem az Észak-amerikai Egyesült Államok politikai myopiájára is.

Az 1942 óta Moszkvának nyújtott óriási arányú amerikai anyagi segítség rövidesen szoros, katonai együttműködéssel bővült.

Mint ismeretes, Mussolini 1943 júniusában a fasiszta nagytanács gyűlésén kisebbségben maradt, s letartóztatásba került. Az őt követő új kormány — Badoglio tábornagy elnökletével — fegyverszünetet kötött az angolszász hatalmakkal, sőt: Németország ellen azok szövetségesevé vált. Lehetővé tette, hogy az amerikai repülőgépek olasz repülőterekről szálljanak fel a németekkel együtt küzdő Románia Ploesti környéki olajtelepeinek bombázására, amelyet 1944 áprilisától kezdve Magyarországra is kiterjesztettek. Ebben az időben a keleti arcvonala már Ukrajna és Fehér-Oroszország nyugati részén húzódott át. A Wehrmacht mindenütt visszavonulásra kényszerült.

Idő- és üzemanyag-megtakarítás miatt az amerikai bombázók nem tértek vissza támaszpontjukra feladatuk elvégzése után, hanem tovább repültek szovjet területre. Ott szálltak le, egy-

két napos pihenő után megrakodtak, újbóli bombázást hajtottak végre, és ismét Olaszországban értek földet.

A vörös hadsereg részeinél amerikai katonai összekötő szervek irányították működésüket szovjet szakértőkkel karöltve.

Moszkva részéről minden megtörtént, hogy az amerikai pilóták rövid pihenésüket minél kellemesebben tölthessék el. Szállításuk, ellátásuk elsőrangú volt: mozi, színház, hangverseny, minden rendelkezésükre állt. S nehogy túl egyedül érezzék magukat, az amerikai parancsnokság engedélyével kiválóan képzett, jó modorú, csinos tolmácsnőket osztottak be hozzájuk, akik feladata elvileg a kalauzolás volt. A szovjet leányok kezdetben igen hűvösek voltak, de később egyre jobban összebárátkoztak a pilótákkal. A háború vége felé aztán már egyre több vonzalom fejlődött szerelemmé, és 1945 nyarán több amerikai bejelentette házassági szándékát.

A második világháború véget ért; némelyik pilóta megmaradt a hadsereg kötelékében, mások polgári foglalkozásukhoz tértek vissza.

A szovjet törvények szerint különleges engedély kell, hogy egy szovjet állampolgár külföldihez menjen férjhez, s hazáját elhagyja. A nőülendő amerikaiak minden szükséges iratot beszereztek, kérvényüket beadták, s általában minden fórumnál (járási és megyei párttitkárság, minisztérium stb.) kedvező elbírálást kaptak. Már minden elintézettnek látszott, amikor az egyik férjjelöltet, Tom Ridlay nevűt, az NKVD hívatta. Előzékeny fogadtatás és kávé után közölték vele: a legfelsőbb tanács elnöksége megengedte, hogy menyasszonya, Olga Csutkova feleségül menjen hozzá, s vele Amerikába költözzék. Ennek most már csupán egy feltétele van: Ridlaynek alá kell írnia egy nyilatkozatot, miszerint önkéntes szolgálatot vállal a szovjet hírszerző szerveknél, azoknak utasításait minden körülmények között végrehajtja, és a tőle kérendő felvilágosításokat mindig megbízói rendelkezésére bocsájtja. Másként kifejezve: kémkedni fog a Szovjetunió javára.

Az amerikai megdöbben, nem értette a dolgot. Hogyan kérhetnek tőle ilyesmit a hazájával szövetségi viszonyban lévő ország képviselői? Hisz' ő velük együtt harcolt a hitlerizmus ellen, s most is fegyvertársaknak tekinti őket. A menyasszonya is orosz, s neki soha semmi köze nem volt a kémkedéshez. Mit akarnak hát tőle?

Mindezeket felháborodott hangon hozta a csekisták tudomására, de azok hamar félbeszakították:

Őn azt állítja, hogy nem volt összeköttetésben semmiféle

hírszerző szervvel? Tudja ön, hogy kicsoda Olga Csutkova? Ugye nem? Lesz szíves tudomásul venni, hogy menyasszonya a háború alatt a német Abwehr tagja volt, kémkedett az ellenségnek. Működéséről tudtunk, s figyeltük őt. Bizalmas együtt-léteik alkalmával ön sok katonai dolgot elmondott neki, például azt is, hogy melyik nap fog az ön csoportja innen visszaindulni a bombázások végrehajtására. Mindezeket az ön kedves Olgácskája igyekezett a németek tudomására hozni, de jelentéseit elfogtuk, s kissé megváltoztatott formában adtuk tovább. Az ön szobájában Olgával folytatott összes beszélgetését lehallgattuk. Akarja őket hallani?

S ezzel bekapcsolta a készüléket. Tisztán fel lehetett ismerni Ridlay és Olga hangját. A szerelmes szavakba gyakran vegyült Olga közömbös, inkább féltő és kíváncsiskodó hangon feltett katonai vonatkozású kérdése, amelyekre a pilóta annak idején gyanútlanul válaszolt.

Most szótlantul állt a szovjet tiszték előtt, s nem tudott mit szólni.

Azok folytatták:

— Olga révén ön kémkedést hajtott végre, s fontos katonai titkokat árult el a németeknek. Ha ajánlatunkat nem fogadja el, s egyedül tér vissza hazájába, úgy Olgát elítéljük, e szalogokat pedig az amerikai szerveknek adjuk át. Okot a késésre találunk, a módoszatokra bízza ránk! S tudja, mit jelent ez önnek? Ha viszont velünk dolgozik, fizetést is kap tőlünk, s viheti magával Olgát, akinek természetesen itt marad a családja. Különben a hangfelvételeket megőrizzük biztosítékképpen. Nos határozzon, Ridlay úr...

A csapdát ügyesen építették fel: kémkedés vagy börtön. A valóságban Olga NKVD-tiszt volt, aki a rá kiosztott szerepeket kitűnően játszotta. Társnői semmiben sem maradtak el mögötte. Bizonyosra lehet venni, hogy áldozataik között jó néhány belement az alkuba, mások lemondtak menyasszonyukról, s egyedül tértek vissza Amerikába. Egyesek megkísérelték az időhúzást, kibúvókat kerestek. Ezek voltak a kolonnára érkezettek, vállukon a különleges bíróság kiszabta tizenöt évvel.

Lefogásuk után szigorúan elkülönítve tartották őket a moszkvai Lefortovo-börtönben; velük szemben semmiféle fizikai kényszerrel nem alkalmaztak, s egy-két hónap után kézhez kapták ítéletüket. Ide északra volt az első útjuk. Naivul szemléltek mindent, s egyre csak azt hajtogatták:

— Hihetetlen! Hihetetlen!

Fél hónapot töltöttek a kolonnán, utána elvitték őket. Még 1955-ben sem tudott róluk senki a foglyok között...

A TUNDRA KÓRHÁZÁBAN

Jó négyzetkilométernyi területen feküdt az éppen csak össze-
ácsolt barakk-kórház. Drótsövénnyel volt elválasztva a háromezer
foglyot foglalkoztató munkászónától. Előző kolonnaparancsnokom
valószínűleg tévedett, mert nem a második vasútvonalat épí-
tették, hanem új, igen gazdag széntelepeket tártak fel, ahhoz
kellett a vasúti pályát bekötni, s a bányákat üzembe helyezni.

Még lágerviszonylatban is nagyon kezdetleges volt az egész,
hiányt szenvedtünk mindenben. Se gyógyszer, se szalmazsák, se
fehérenemű, de annál több csontig lesóványodott beteg. Rám
egyedül négyszáz körül jutott, nagy százalékban dystrophiá-
sok. Naponta háromszor kapták meg húsz-húsz dekányi kenyér-
adagjukat, s azok kiosztását erősen ellenőrizni kellett, különben
egymás kezéből csavarták ki a ragadós zabpépet.

Egy ilyen kiosztáskor láttam egy olyan jelenetet, amely
az éhség teljes abnormitásba vezető erejére jellemző. Volt egy
negyven év körüli litván betegem, aki minden kenyérosztás
előtt már félórával valóságos transzba jött. Félig értelmetlen
szavakat suttogott maga elé, mindenben ételt látott, s míg
adagját meg nem kapta, kezét tördelve csendesen sírt. Egy-
szer délben lassan követtem a kenyérosztó főápolót, de semmi
rendellenességet nem észleltem. Amikor a litván ágyához értünk,
a szokásos látomás szállta meg. Nyála csorogni kezdett, resz-
kető kézzel vette át kenyéradagját, arcához emelte, s szeme
a priccstartó vastag oszlopot nézte szinte megkövülten. Valószí-
nűnek tartom, hogy valami ételnek képzelte azt, mert fejét
egész közel vitte hozzá, kenyerét egyik kezébe fogta, átölelte
az oszlopot, az arca egészen átszellemült, s rekedten ordította:

— Te édes kolbász! — s holtan zuhant vissza pricc sére...

A reggeli munkára való kivonulás előtt, valamint este két órán keresztül a szomszédos munkászónában kellett rendelőt tartanunk. Felváltva végeztük a szolgálatot; csak pihenés engedélyezéséről vagy kórházba utalásról lehetett szó, orvosság alig volt. Egy reggel éppen én voltam szolgálatban, amikor a közbüntényes munkaelosztó benyitott hozzám. Összesen csak hat évre volt elítélve, s egész rendesen viselkedett a politikaiakkal, de sokat tenni természetesen ő sem tudott.

— Na, mára befütyültek a tervnek — mondta derűs hangon.

— Megérkezett Mironov doktor.

— Ki az? — érdeklődtem.

— Mindjárt megismeri. Ő az északi táborok teljhatalmú ellenőre. Orvos őrnagy, s azt beszélik, hogy egyenesen Moszkvából van megbízatása. Fél is tőle minden táborfőnök, mert nagyon igazságos, mindig a foglyok pártját fogja.

A munkászóna rendelőjében már az összes nagyfejű együtt volt, mindenki intézkedett, izgatottan járt ki s be, csak az asztalnál ülő, sovány, magas, az egészségügyi szolgálat egyenruháját viselő orvos őrnagy szívta szótlanul cigarettáját, s az előtte fekvő papírlapot nézte.

— Legyen üdvözlöve! — köszöntöttem a szokásos orosz szavakkal.

Ugyanazzal a kifejezéssel válaszolt, s rám nézett. Kemény, de szimpatikus arca volt, világoskék szemekkel. Hangja határozott, ugyanakkor kellemes volt.

— Ön az orvos, ugye? Már én végeztem a rendeléssel, a többi meglátjuk a kimenetelnél.

Aláírta a papírt, s átadta a munkafelügyelőnek, aki megmutatta a táborparancsnoknak. Annak egészen elnyúlt az arca, amikor elolvasta: a papíron huszonnyolc fogoly neve állott, valamennyien felmentve az aznapi munka alól.

Nem akartam hinni én sem: hisz' a légértörvények értelmében a foglyok aktív munkásállományának legfeljebb két százalékát volt szabad pihenőn hagyni, bármilyen is legyen egészségügyi állapotuk. A 2400 munkaképes fogolyból előző nap este én már negyvenötöt mentesítettem, a reggeli rendelésre hagyva még három helyet. S most ez a szabad orvos egyszerre huszonnyolccal emeli számukat.

A szoba lassan kezdett kiürülni. Mironov doktor egy cédulát nyújtott felém.

— Intézkedjék, hogy ezek még a mai nap folyamán kórházba kerüljenek!

Tizenegyen voltak feltüntetve a kis papíron, a reggeli vizsgálatra jelentkezettek második része.

— Különben adja csak vissza, még biztos ki kell egészítenem!

— szólalt meg Mironov doktor, s zsebébe csúsztatta a cédulát. Felvette hatalmas prémbundáját, fejébe nyomta a lehajtható japán kucsmát, s akkor vettem észre, hogy lába szarvasbőrből készült északi csizmába van bujtatva.

— Menjünk! — mondta röviden.

Elhangzott a kivonulást jelző sínverés, de a foglyok akkor már régen ott álltak a kapu előtt, szabályszerűen brigádokba felállítva. Máskor mindig kiabálás, ordítás, veszekedés kísérte a kivonulási aktust, most síri csend honolt. Mironov doktor a tábor belső oldalán maradt, amikor a kaput kinyitották. A munkafelügyelő hívta az első brigádot, s a katonák kétoldalt a kapu előtt várták. Még mielőtt egyetlen fogolynak a neve is hallatszott volna, Mironov doktor hangja hallatszott:

— Állj!

Közel ment a hívott brigádhoz, s vizsgálni kezdte a foglyokat. Egy szakadt kesztyű, egy rossz kapca, egy nem eléggé bélelt vattaköpeny, egy vizenyős halinacsizma elég ok volt arra, hogy a fogoly aznap ne menjen munkára. Sokaknál megkérdezte:

— Éhes?

Persze mindenki az volt.

Ezeket az ebédlőbe küldte, s harminc deka kenyeret utaltatott ki valamennyiüknek. A soványnak tetszőket — legalább ötvenet — pedig a rendelőbe irányított.

Akadtak olyanok is, akik vissza akartak élni ennek a talpig embernek a humanitásával, s szív-, tüdő-, vesebetegségekre hivatkoztak. Őket is a rendelőbe küldte, később saját maga vizsgálta meg őket, s ha semmit nem észlelt rajtuk, legkevesebb öt napra a karcerba csukatta valamennyiüket.

Az általában egy órát igénybe vevő kivonulás most öt óráig tartott (reggel hattól tizenegyig). A táborparancsnokság vezetői csak a fejüket csóválták, de senki nem mert szólani. Úgy látszik, már ismerték Mironov doktort, akinek valóban teljhatalma volt a légerek vezérigazgatóságánál. Amikor a foglyokat vizsgálta, állandóan beszélt, s ilyen megjegyzéseket tett:

— Amint látom, itt kissé el vannak maradva Moszkvától. Ezek az emberek bűnösök, el vannak ítélve, s a mi feladatunk meg-

javítani őket. Ez a kommunizmus egyik alapelve, ezt írja elő a párt. S itt? Rongyos ruhában, szakadt csizmában, éhesen követelnek tőlük munkát? Így akarják átnevelni őket? Ez nem kommunista módszer, így csak gyűlölni fognak bennünket. Na például itt van ez. Nézzék meg: vékony, mint a szita, az orra csurog, a kesztyűje lyukas. Vele akarnak vasutat építeni? Keselyű-szövetkezet!

Mironov doktor tudatában volt hatalmának, mert mindezeket a foglyok jelenlétében oktató hangon, nem egy alkalommal feddően hozta a parancsnokok tudomására. Mindig váratlanul jelent meg, soha nem tudta senki, mikor érkezik. Nemcsak a foglyok, de a szabad lágerszemélyzet felett is korlátlan hatalommal bírt, életnek s halálnak valóságos ura volt.

Tudomásom szerint egyedül látta el feladatát az összes, hatvanadik szélességi fokon túl lévő táborban, az ott élő megközelítően ötmillió elítélt s szabad felett.

Magától értetődően nem jutott el mindenhova, de ahol megjelent, ott mindenki érezhette a mindennekfelett uralkodó láthatatlan igazság kicsi, de diadalmas sugarát. Látogatásai után mindig változások voltak a lágererek vezetői körében: megrovások, fenyítések, áthelyezések, sőt: elítélések követték vizsgálatait, de mindenkor a legnagyobb tárgyilagosság jegyében. Rögtön közölte kifogásait a vezetőkkel, s azok védekezéseit, ellenvetéseit olyan megértéssel hallgatta, mint a foglyok panaszait. Éppen úgy magyarázott nekik, mint az elítélteknek, éppen úgy javítani akarta őket, mint a foglyokat. Ember volt talpig.

Az imént említett alkalommal több mint négyszáz munkást tartott vissza a munkától. A kórházba utaltak részére nem volt elegendő az első kis cédula, újat kellett írnia, mert a kórházi kezelésre szorulóknak számát huszonháromra emelte fel. Arra is volt gondja, hogy amikor a kivonulási vizsgálatot befejezte, küldöncöt indított a kórházba, hogy engem osztályaimon helyettesítsenek, majd velem együtt tért vissza a tábor rendelőjébe, s együtt ellenőriztük az oda küldötteket.

Mindjárt kaptam az alkalmon, s vizsgálat közben óvatosan felhívtam figyelmét a kórházban uralkodó nyomorúságos állapotokra, segítségét kérve.

Kissé tűnődve nézett rám. Éppen az egyik beteg mellkasát kopogtatta, s csendesen kérdezte:

— Csak mint kollégát kérdem: kommunista párttag volt-e?
Meglepődtem, de azonnal feleltem:

— Nem. Semmiféle pártnak nem voltam a tagja.

— Jó — mondta közömbös hangon —, ez nem is bír jelentőséggel, csak úgy érdeklődtem. Sajnos nekem kizárólag csak a munkatáborokra van megbízatásom, a kórházakra nem én ügyelek fel. De majd meglátom, mit tehetek. Már hallottam, hogy ott pocsékul vannak ellátva.

Munkájával végezve fogadta a tábor vezetését. Ez idő alatt engem az előszobába küldött. A táborparancsnok hatalmas aktacsomóval érkezett, s mindenáron azt akarta, hogy a megbeszélést az ő irodájában vagy a lakásán folytassák le. Mironov ragaszkodott a rendelőhöz, s mindjárt ostorozni kezdte a tapasztalt hiányosságok miatt felelőseket, elsősorban a parancsnokot.

A vitából csak szavak jutottak el fülemhez, de tisztán megértettem, hogy a lágerparancsnok igyekezett magát tisztára mosni. Papírokat mutatott, s azzal érvelt, hogy több ízben kérte a szükséges ruhaneműk, lábbelik kiutalását.

Mironov azonban kérlelhetetlen volt.

— Ha ön, parancsnok elvtárs, eleget tett kötelezettségeinek, s jó kommunista módjára tud aludni, úgy jelentéseit majd az illetékesek előtt tárja fel. De tisztában van azzal, hogy az ön feladata az önre bízott foglyok ellátása, az enyém pedig mindezt ellenőrizni? Én nem vagyok bíró, ön felett sem ítélek, nem is ítélnék, hiszen ehhez nincs jogom. Én tényeket állapítok meg, s azokat jelentem. Jelentem éppen olyan kötelező erővel, mint ahogyan ön köteles minden rendelkezést elöljárói tudomására hozni. Erről nincs mit tárgyalni. Ön is párttag, én is az vagyok; mindegyikünknek megvan a beosztása, mindegyikünknek megvan a felelőssége, s ön ezt éppen olyan jól tudja, mint én. Én nem kérek öntől magyarázatot, erre egy másik párttag elvtárs hivatott. De mindannyiunknak egy célt kell szolgálnunk, s azt emberhez, kommunistához méltóan kell tennünk. Ezzel ön is, én is tisztában vagyunk. S ez az egész.

Ilyen és ehhez hasonló szavak szűrődtek ki az előszobába, s szinte felvillanyoztak. Kellemes volt hallgatni őket, jólesett, hogy valami emberi csendül ki belőlük, hogy azért mégse mindenki hóhér...

Mironov udvariasan visszautasította a lágerparancsnokság felkínálta ebédet, velem együtt átment a kórházba, kis ideig beszélt a főorvossal, de annak meghívását sem fogadta el. Szánkójába ült, s hamarosan eltűnt a havas messzeségben...

Így ismerkedtem meg két esztendei fogság után az első, valódi kommunistával, Mironov doktorral...

Valószínűleg az ő közbelépésének volt köszönhető, hogy nemsokára hatszáz szalmazsák, ugyanannyi pokróc s néhány láda gyógyszer érkezett a kórházba.

Nem tudtam meg soha, hogy végeredményben ki is volt Mironov doktor, hogyan került aránylag fiatal létére — akkoriban harmincöt év körül lehetett — ilyen magas beosztásba, de hogy humanista gondolkodásával tízezreken segített, azt az életben maradt foglyok tanúsítják.

Tekintve, hogy a párt magas vezető rétegét képviselte, itt önként adódik a kérdés: végeredményben hol is a hiba? A vezetőségben vagy a végrehajtókban? Kinek vagy kiknek utasítása vagy hibája miatt fejlődhetett ki az emberiség legnagyobb mézárszéke, amelyet köznyelven csak szovjet lágereknek ismernek?

E téma tárgyalásáról köteteket lehetne írni, s a válasz még mindig nem lenne biztos. Tény az, hogy a pártvezetőség körében mindig első helyen szerepelt az emberséges bánásmódra való utalás tömkelege. Annak betartására rengeteg körlevél utasította az alantas szerveket, de ugyanakkor — a Mironov doktorok kivételével — senki sem törődött annak a valóságban történő alkalmazásával. A néha kiküldött bizottságok csak színpalak voltak; szemet hunytak a kilengések felett. Nagyon ritkán akadt csak kegyetlenkedés, kínzás, túlerőltetett munkatempó miatt büntetésben részesült szabad táborvezető. Ha csak egyidejűleg nem lehetett ráfogni valami államellenes cselekedetet, netán annak csak a gyanúját. „Paragrafust mindig találunk. Lényeg, hogy vádlott legyen” — volt a csekisták jelszava.

A tábor alkalmazottai — kizárólag csak egyénileg s elvétve — saját felelősségükre mutathattak jóindulatot a foglyok iránt. Kizsákmányolásaik, túlkapásaik fölött viszont könnyen elsiklott az ellenőrzéssel megbízott hatóság. Mert ellenőrzés volt, sőt: nagyon is erős, de teljesen negatív irányú. A terror annyira divatba jött, hogy megállítani nem, csak fokozni lehetett, ha maguk a terroristák nem akartak áldozataivá válni. Ezért volt a kettős, belügyi és állambiztonsági felügyelet, ezért volt a minden emberre kiterjedő spiclirendszer, ezért kellett újabb áldozatok. De ezt a módszert nem az alantasok találták ki, ez a pártvezetőség korcsszülöttje volt. Lassanként mindenki félt, s eredményes munkát csak a párt hivatalos jelszavaival élve lehetett végezni. De ehhez nagyfokú intelligencia,

megfelelő beosztás s nem utolsósorban jó adag bátorság is szükséges volt, mint Mironov doktor esetében.

Minden terror — így a szovjet is — egy narkománhoz hasonlít: addig szedi a mérget, addig adagolja a terrorcseppeket, míg végül maga is annak áldozatává válik. A CSEKA-szervek vezetőinek pályafutása bizonyítja legjobban ezt a megállapítást. E titkos szerv veszélyesnek mutakozó főnökeit Sztálin mindig kellő időben tette félre, különben ő maga is azok prédájává vált volna. Pokoli ügyességgel játszotta ki egymás ellen riválisait, s 1939-re csak bábuk maradtak körülötte. A még számbajöhető kisebb kaliberűek kiirtását rábízta Berijára, aki tökéletes munkát végzett: a tbiliszi papnövendék, a későbbi postarabló-forradalmár Dzsugasvili lett a Szovjetunió mindenható ura, a csálhatatlan pártvezér, a lángeszű stratég, a bölcsek bölcse.

Mindebből nyilvánvaló, hogy *a capiti piscis olet*, a pártvezetőség volt az elindítója, fejlesztője a vérengzéseknek, hogy nagyrészen azután annak áldozatává válják. De akik életben maradtak, akik a sztálini napsugár fényében fürödtek annak idején, miért nem emelték fel a szavukat, miért nem tiltakoztak a terror ellen? Világosan látták annak barbár voltát, mégis hallgattak. Miért? Erre feleletet a Szovjetunió mai vezetőitől lehetne kérni. Őszinte válaszuk valószínűleg ez lenne: gyávaságból.

Ez igaz, de egy gyáva ember lehet-e jó vezető?

LAZARJEV, A LÁGERÉPÍTŐ

Fjodor Antonovics Lazarjev igen rossz bőrben került osztályomra egy betegszállítmánnyal. Alacsony termetű, törékeny, gyenge szervezetű ember volt, aki azelőtt a vasútépítés irodájában dolgozott. Szevasztopoli születésű őskommunista építésmérnök volt, aki már húszéves korában, 1912-ben tagja lett a bolsevik pártnak, részt vett a forradalomban, s 1919-ben a Komintern alapító tagjaként szerepelt, annak mindkét kongresszusán kimagasló szerepet játszott. Közben külföldi szolgálatot is teljesített, főleg Bulgáriában a polgárháború nagy hőisével, Raszkolnyikovval egyetemben. Amikor ez utóbbi megérezte az újabb moszkvai tisztogatási akció 1940-ben kitört

hullámát, nem tett eleget a visszahívási parancsnak, hanem külföldön maradt. Erre valamennyi munkatársát — köztük Lazarjevet is — letartóztatták, s egyöntetűen tíz évet kaptak szovjetellenes szervezetben való részvétel címén.

Lazarjev hozzátartozói megtagadtak vele minden kapcsolatot, volt párttagsága biztosított csak számára előnyt a táborban, ahol szaktudását a végletekig kihasználták.

Megtörve feküdt priccén, ám derűlátása nem hagyta el.

— Nem lehet, hogy a párt ilyen sokáig és ilyen nagyot tévedjen. Az én ártatlanságom előbb-utóbb úgyis kiderül.

Minden évben szorgalmasan írta folyamodványait, perének újrafelvételét kérve. Pozitív válasz hiányában kissé kétkedően vigasztalta magát.

— Hát persze! A háború alatt más dolga is volt a pártnak, mint az én kérvényemmel törődni. De most már győztünk, s nem értem, miért nem adnak feleletet...

Aztán elkeseredett.

— Úgy kell nekem! Túl jól ment a sorom, s most fizetek! Tudja, doktor, hogy én már a háború előtt is voltam itt? Igen, én terveztem a párt megbízásából a folyó melletti fogolytelepek elhelyezését, én adtam szállást a párt ellenségeinek. Mert akkor itt csak hó volt, hóban aludtak az emberek, hóval keverték lepénnyé napi húsz dekányi lisztadagjukat. Hej, hol vannak azok az idők?! Most már barakkokban lakunk, kórházunk is van! A párt halad előre, de én ártatlan vagyok, miért kerültem ide?

Ilyen fanatikus, régi bolsevik volt Lazarjev, aki nyomorúságos helyzetében is párttagnak tekintette magát, s a többi foglyot valójában bűnösnek tartotta.

Néhány nap múlva a politikai tiszt kézbesítette neki a legfelsőbb bíróság választát: „Fjodor Antonovics Lazarjev ítélete helyes, perújrafelvételre nem szorul.”

Nem csüggedt el.

— Nem baj — mondta —, a jövő évben biztosan kiengednek.

Ez a kívánsága azonban nem teljesült. Még aznap délután minden indokolás nélkül egy hétre karcerbe vitték, de a negyedik napon Lazarjev, a Komintern egyik alapítója végelgyenülésben meghalt...

Egyetlen futó pillantás elég volt ahhoz, hogy lássam: a hatalmas vértócsában heverő testet már elhagyta a lélek. Koponyája szétroncsolva, mellkasán és hasán késszúrások nyomai, szája felhasítva, bal szemgödre üres, felsőtestén tompa tárgytól származó ütések nyomai.

Most hívtak át a kórházhoz tartozó munkászona elit-barakkjába. Az áldozat Aron Perbadze grúz brigádvezető volt. Idősebb testvérével került hónapokkal azelőtt a kolonnára, s mindketten a blatnojok legmagasabb kasztjához, az úgynevezett *zakonnijék*hez (tolvajnyelven: a törvényesekhez) tartoztak. Íratlan szokásaik szerint az ilyenek mindenféle munkát visszatüsitának mind a táborokban, mind a szabad világban. A többi — főleg politikai — fogoly rovására élnek, azoktól rabolnak el mindent, de ugyanakkor nem hanyagolják el a konyha, a raktár, a rendelő megfélemlítéssel történő kirablását sem.

A rendszer nem tesz ellenük semmit, jöllehet halálos ellenségek, de végeredményben a blatnojok is keserítik a politikaiak életét, így a két hóhér társaság közös nevezőre jut. Megtörténik ugyan, hogy néha egy-egy tapasztalatlan, velük szemben elnézést nem tanúsító fegyőrt egymás között kártyán kisorsolnak és megölnek, de nagyobb bajuk nem történik. Megússzák újabb húsz vagy huszonöt évvel, ha a tettest egyáltalán sikerül megfogni. Tekintélyük viszont emelkedik, mindenki félni fog tőlük.

A két Perbadze fivér összbüntetése meghaladta a hetven évet; senki sem tudta, hogy miért s mióta ülnek. Ilyenekről nem szokás beszélni a blatnojok között, talán maguk az illetők sem tudják. A fiatalabbik testvér állítólag vasúti pályamester volt azelőtt, s dacára blatnoj mivoltának, a lágervezetőség megkörnyékezte, szabadlábba helyezést ígért neki, ha egy általa kiválogatott munkásbrigád élére áll, s a vasútépítést szakszerűen vezeti.

Aron kötélnek állt, a legjobb erőállapotban lévő foglyokból harmincat kiválasztott, s megkezdte a munkát. Brigádjának tagjait kegyetlenül verte, de részükre mégis megszerezte a legmagasabb kalóriatartalmú ételeket, aztán külön barakkot ágyakkal, szalmazsákkal, takaróval, sőt: még éjjelszekerény is volt minden két rab számára törülközővel. Felszerelésük a lehető legjobb volt. Ha a normát túlteljesített

ték, a parancsnokságtól mahorkát kaptak ajándékba. Átlagban minden tíz nap elteltével öt-hat embert cserélni kellett a brigádban: vagy az emberfeletti munkában mentek tönkre, vagy az ütlegetések következtében kerültek kórházba. Perbadze olyan véres fegyellemmel kezelte beosztottjait, hogy saját maga néha nem is ment ki a munkára brigádjával, hasonló természetű helyettesének jelenléte biztosította a brigád normatúlteljesítését.

A munkaszázalék elosztásánál természetesen szerepet játszott a felmérő, szabad munkahajcsárok megfélemlítése is. Kezdetben ezek a brigád valóságos teljesítményét adták be a könyvelőségre a két nap után megkapandó élelmiszer megállapítására. Ha a százalék nem volt a lehető legmagasabb, a következő nap valami kisebb baleset érte a munkahajcsárt: Perbadze brigádjának megvoltak a maga módszerei. Így a hajcsár leeshetett a magas vasúti töltésről mélybe szórt kavics-tömeggel, fejére eshetett egy lapát, vattázott ruhája meggyulladhatott, és így tovább. Mindenki félt Perbadzétől, sztahnovista brigádja úgyszólván mindennap túlteljesítette a munkanormát, de csak a papíron. A valóságban azt alig közelítette meg. S még ehhez a 90–95%-os teljesítménynek az eléréséhez is több száz évvel előtti, a rabszolgák feletti abszolút hatalom alkalmazására volt szükség.

Egy-két példa az akkori munkanormákból: naponként minden egyes fogolynak tizenhat köbméter havat tíz méter távolságra el kellett hányni; egy tizenkét tonnás vagon kavicssal való megrakása négy-öt méter távolságból; öt, egyenként tizenkét tonnás, kavicssal megrakott vagon lerakása, és ehhez hasonlók...

A hírek szerint Perbadzét volt blatnoj-társai figyelmeztették, hogy megszegte az alvilág törvényeit, s azért büntetésben lesz része. De a grúz nem ijedt meg. A parancsnokság tudtával állandóan két kést hordott magánál, éjszakai nyugalmára brigádjának két tolvaja vigyázott, s a fegyőrök is gyakran látogatták meg az éjszaka folyamán fekvőhelyét, amely brigádja barakkjának egy elkülönített, szőnyeggel ellátott, kényelmesen berendezett részében volt.

Ma nem ment ki munkára, tíz óra tájban kelt fel, mosakodni készült, s ekkor rohanhatták meg. A barakkügyeletes takarító fogoly éppen a konyhára ment meleg vízért, s a grúznak ideje sem maradt a védekezésre. Már az első szúrások halálosak lehettek, dulakodásnak alig volt nyoma.

Kik voltak a gyilkosok? Hányan voltak? Senki nem tudott semmiről semmit.

Az egész barakk megtelt fegyőrökkel, s míg a sérüléseket jegyezgettem, két fegyőr kíséretében megérkezett az áldozat bátyja, akit teljesen feleslegesen identifikálásra hoztak a hulláshoz, hiszen Aront mindenki ismerte.

— Perbadze, ez itt a maga öccse? — állapította meg inkább, mint kérdezte a táborparancsnok a tetemet egykedvűen nézegető testvér felé fordulva.

Az rá sem pillantott a körülállókra. Halinacsizmájával a halott fejét kissé jobban a világosság felé fordította, s közömbösen jegyezte meg:

— Az volt. — Fejét félrefordította, kiköpött, s gyűlölettel a hangjában hozzátette: — Átkozott nőtény kutya!

Ezzel megfordult, s elhagyta a barakkot.

A gyilkosság ügyében sok foglyot kihallgattak, de a tettesek kilétét nem állapították meg. Vagy talán nem is akarták? Aron Perbadze brigádja pedig feloszlott.

LEFORTOVO-BÖRTÖN, LUBJANKA

A szovjet táborok egyik vezérelve, hogy az elítélteket lehetőleg ne hagyják egy helyen huzamosabb ideig. Ennek oka az, hogy elkerüljék — hosszabb időn keresztül ugyanazon táborban tartózkodók esetében — a szabad emberek és a foglyok között előforduló kapcsolatok kiépítését, amelyek esetleges szökéshez vezethetnek. Vonatkozik ez a szabály főleg az olyan elítéltekre, akik beosztásuknál fogva gyakrabban vannak a szabad lágerszeméllyel érintkezésben. Ilyenek a mérnökök, orvosok; könyvelősen, konyhában, fürdőben, raktárban dolgozók. Ennek következtében 1947 áprilisától augusztusig hat kolonnát, illetve táborpontot járattak meg velem. (Valamennyi az északi táborkörzetben volt.) Jelentősebb esemény ez idő alatt nem történt; mindenütt a megszokott kép fogadott: éhség, hideg, csontvázszerű rabok, halottak.

Július vége felé egy gyűjtőpontra szállítottak az uhtai táborkörzetben. Harmincegynéhány magammal kerültem egy nagy cellába. Valamennyien politikai elítéltek voltunk. Társaim nagyrésze az intelligenciából került ki, szovjet állampolgárok voltak,

s már az oda érkezésemet követő első napon megjósolták, hogy Moszkvába fognak szállítani bennünket, valószínűleg jegyzőkönyveink kiegészítésére. Néhányan reménykedtek a szabadulásban, de néhány, egykori diplomáciai beosztott, aki hangadó volt cellánkban, egyre hangoztatta: ilyesmiről szó sincs, inkább helyzetünk negatív irányú eltolódásával számolhatunk.

Amikor bevagoníroztak bennünket, meglepve tapasztaltuk, hogy egy vagonba kerültünk, nincs velünk köztörvényes, sőt: több fogoly sem. Egyedül a mi vagonunk volt csak fogolyszállító; őrségünk nem várt jóindulattal viselkedő nyolc katonából állott egy őrmester parancsnokkal, akik szokás szerint két oldalra osztották el a foglyokat. Ők maguk a vagon közepén helyezkedtek el, tőlünk persze szöges dróthálóval elválasztva.

Ez a néhány napos utazás volt fogságom legnyugodtabb utazása. Minden nekünk járó élelmet pontosan megkaptunk, nem vert senki, nem kiabált ránk senki. Valóságos szanatóriumban éreztük magunkat, s az őrség kedvező magatartását egyesek ismét a közeli szabadulással magyarázták, különösen akkor, amikor egy ukrán tanító ötven rubelt szedett elő ruhájának korcai közül, s azt az őrpapancsnoknak átadva kérte élelmiszer és dohány vásárlását a legközelebbi állomáson.

Kérésének az őrmester minden megjegyzés nélkül eleget tett, sőt: a mahorka elszívásához szükséges újságpapírt a sajátjából adta.

Nem értettünk semmit, már csak azért se, mert egy pihenőnél megpillantottuk a vagonunkra festett feliratot: *szerszámok*. Elégge jól bántak velünk, mégis lopva szállítottak. Mire való ez? De hogyan is lehet felfogni a szovjet rendszert?

Az örök néha beszélgetésbe elegyedtek velünk, így tudtuk meg, hogy Moszkvában nem egy helyre fognak szállítani bennünket; három különböző csoportba osztottak valamelyik moszkvai mellékállomáson az átvevő tisztet. Közvetlen vagonunk mellett már ott állt három rabomobil, oldalukon a megtévesztő felírás: *állami hús*. A rabok nyelvén *hollónak* nevezett, tölcser alakú rabszállító kocsikat úgyszólván minden fogoly ismeri. A hátsó részen lévő ajtó után az első helyiség az örök számára van fenntartva, utána egy kis szűk folyosón balra és jobbra egyes kabinok, egészen a sofőrülésig. Van hat, tíz, tizenkét személyes ilyen rabomobil, én egy hat személyesbe kerültem nyolc másik fogollyal együtt. A kabinok annyira szűkek, hogy csak állni lehet bennük, s a legkisebb zökkenőnél okvetlen a tetőbe ütközik a fogoly feje. Mellém még egy

oroszmérnököt is betuszkoltak, és egymást szorosan átölelve kellett tartanunk, hogy valahogy elérjünk.

Lehet, hogy egy óráig is szállítottak bennünket, de az is lehet, hogy kevesebb ideig, míg a rabomobil egy hatalmas kapualjban megállt. Egyenként vittek szőnyeggel borított folyosón át egy másik épületbe, ahol csak cellákat láttam, majd egy emeleti szűk ajtót nyitottak ki előttem, oda betuszkoltak, s egyedül maradtam.

A helyiség alacsony s olyan keskeny volt, hogy leülni benne csak úgy lehetett, ha lábamat térdben keresztbe hajtottam. Mindenféle helyzetet kipróbáltam, de hol a kezem, hol a lábam zsibbadt el.

Fogalmam sem volt az időről; az állomásra éjjel érkeztünk meg, s nem tudom, azóta hány óra telhetett el. Hamarosan megtudtam, hogy már hajnal van, s azt is, hogy hol vagyok. Levittek egy raktárhelyiségbe, ahol alá kellett írnom a tölem elvett holmik jegyzékét, melyeket megérkezésünkkor az állomáson kellett hagyni. Egy ing s egy zsebkendő volt az összes vagyonom, ám dacára a kapott nyugtának, sohase láttam őket viszont.

A raktár ablakán kinézve láttam, hogy már dereng a hajnal, s önkéntelenül is a kapott cédulára néztem. Az állott rajta: *Lefortovo-börtön...*

Összerázkódtam. A híres Lefortovo, a katonai börtön! A már megjárt táborokban sokat hallottam róla beszélni rabtársaimtól, ráadásul igen elszomorító dolgokat. Az oda került száz fogoly közül átlagban öt jutott táborba... A kivégzések összpontosított, kedvelt helye volt Lefortovo.

II. Katalin cárnő építtette, alapzata nagyjából K betűhöz hasonlít. Háromemeletes épület, mely köré már az első világháború előtt több kétemeletes épület felhúzását kezdték meg, s azokat már a szovjet uralom alatt fejezték be. Ezekben az újonnan épített helyiségekben rendezte be a CSEKA a nyomozók irodáit, a vallatósobákat, a fürdőt, és így tovább. Az emeletek között — mint majd' mindegyik szovjet börtönben — acélhálók vannak kifeszítve az öngyilkosságok elkerülésére. Felvonókat nem láttam, csak vaslépcsők vezettek fel az emeletekre. A cellák száma 250—300 között volt, összesen mintegy kétezer fogoly befogadására.

Az emeleten nincsenek folyosók, ellenben azok belső oldalán, az udvar felőli részen balkonok kötik össze a helyiségeket. Az udvar közepén egy menetszabályozó fegyőr áll vörös és sárga zászlókkal. Amikor látja, hogy két irány-

ból is visznek foglyokat kihallgatásra vagy bárhova, felemeli a vörös zászlót. Ekkor mindkét irányból be kell szüntetni a mozgást. Majd amely oldalra a sárga zászlót emeli fel, az a fogolykísérő fegyőr folytathatja csak útját. Ha netán harmadik csoport is feltűnik, akkor a vörös zászló jelére mindhárom megáll. A foglyot a fal felé fordítva a fegyőr teljesen eltakarja testével, az adott jel szerint jobbra vagy balra nézti vezényel, s csak az mehet tovább, akinek útját a menetszabályozó szabaddá teszi.

Mindez azért van, hogy a foglyok ne szerezhessenek tudomást egymásról.

Általában az élet hang nélküli a Lefortovóban; igyekeznek minden életmegnyilvánulást jelekkel hozni tudomásra. Akár sétára, akár vallatásra viszik a foglyot, távozása, érkezése percről percre jegyezve van. Az emeleteknek megvan a maguk főfegyőrje, ez veszi át írásban a foglyot. Telefonon megkérdezi a nyomozót, hogy irodájába viheti-e? Ő adja át, s ismét ő veszi át, majd adja tovább a cellaügyelő fegyőrnek. Mindez szinte másodpercre pontosan be van írva az emeleteken lévő *fogolymozgási könyvbe*.

A lefortovói fegyőrök nem ütik a foglyokat, legalábbis én nem hallottam ilyen esetről. A fizikai kényszer alkalmazása a nyomozótisztek kiváltsága, akik egy napon keresztül is irodájukban tarthatják áldozataikat, akiknek élelmezését tetszés szerint irányíthatják, netán napokra felfüggeszthetik.

Előző értesüléseim alapján már tudtam, hogy *boxba* kerülni nem sok jóval kecsegtet, de most tényleg tapasztaltam, hogy a hely-, valamint a levegőhiány miatt már az első nap minden részem fájt. Az oxigén alacsony tartalma hirtelen emeli a vérnyomást, a fülben mintha állandóan csengetnének, s dacára az éles fényű lámpának, az ember mindent szürkés színben lát. Több ízben elveszítettem eszméletemet, de csak néhány pillanatra, s utána minden esetben görcsös hányinger fogott el. Valószínűnek tartom, hogy az állandóan kémlelő fegyőrök ezt észrevették s jelentették, mert a harmadik napon váratlanul a kihallgatóhoz vittek, aki fiatal, erősen semita külsejű főhadnagy volt, aki soha nem vetette le rólam a bilincseket, leülni nem engedett, s állandóan reflektorfényben tartott.

— Tudja, miért van itt? — fogadott.

Tagadó válaszomra káromkodni kezdett, kézzel-lábbal összevert, alaposan megrugdosott, s csak aztán mondotta:

— Ön öt évet letagadott az életéből. Hol volt ez idő alatt?

Persze mi tudjuk, hogy Tokióban is járt... Ezt mind szépen el fogja mesélni...

Semmiféle öt évet nem tagadtam le, Japánban soha nem jártam, azt viszont rögtön észrevettem, hogy kezdővel van dolgom. Nem is válaszoltam.

— Ah, szóval nem akar beszélni? No majd meglátjuk... Remélem, az élelmezés jólesik majd...

Ez abból állt, hogy naponta csak egy ízben adatott kukoricalevest, amit viszont az irodájában kellett elfogyasztanom, és pedig úgy, hogy letérdeltetett, kezemet a bokámhoz bilincselte, a csajkát a padlóra tette, s onnan kellett kiszürcsölnöm az ízetlen folyadékot.

A szokásos ütlegek egyetlen esetben sem maradtak el, azokat fűszernek szánta vallatóm. Tűrnöm kellett szadizmusát, annál is inkább, mert a hozzá vezető séta mégiscsak mozgásnak számított, tagjaimat úgy-ahogy kinyújtóztathattam, a földről evés pedig csuklógyakorlatnak illett volna be, ha nem kísérték volna ütlegek. Még így is jobbnak tűnt, mint majdnem ugyanabban a helyzetben egész nap a boxban forgolódni.

Eszembe jutott harkovi fogadalmam: nekem át kell ülnöm fogságomat! Éreztem, hogy napról napra gyengülök, s ennek valahogy véget kell vetnem. A hetedik vagy nyolcadik napon megtartott etetésnél fejjel a csajkába estem, s elájultam. A főhadnagy rögtön vizet öntött rám, de el voltam rá készülve, s nem mutattam reakciót. Két fegyőr jött be, egyikük levette a bilincseket, a másik egy székre próbált ültetni. Előkerült valami egészségügyi is, aki először a szememet vizsgálta, majd ammóniákszeszt szagoltatott velem.

Kezdtem „tudatosan magamhoz térni”, a gyomromat görcsösen rángattam. A felcser rögtön a szívemet kezdte hallgatni, s megszólalt:

— Injekcióra van szüksége, gyenge a szíve!

— Vigyék el innen azonnal! — ordított a főhadnagy.

A szovjet büntetőtörvények szerint egyetlen foglyot sem szabad addig agyonverni vagy meghalni hagyni, amíg valamit el nem ismertetnek vele. Ezt már tudtam, s időt akartam nyerni.

Sikerült is. Vittek az egészségügyi részleghez, külön egyágyas kis szobába tettek. Egy fiatal orvosnő újból megvizsgált, s szíverősítőt fecskendezett be. Az ágyam mellett állandóan egy ápoló volt. Néha vizet itatott velem, s hamarosan elaludtam.

Az éhségen, fáradtságon s kisebb fájdalmakon kívül semmi

komolyabb bajom nem volt, de eléggé jól játszhattam a beteget, mert másnap már két orvos is megvizsgált. Amikor megtudták, hogy kolléga vagyok, csak legyintettek, s egész sor orvosságot írtak fel.

— Csak pihenjen; itt marad még néhány napig! — mondták.

Egy hétig feküdtem, s ez idő alatt vallatóm háromszor is meglátogatott. Akarta az erélyes nyomozó szerepét magára venni, de hangjából leginkább aggodalom csengett ki. Megnyugodott, amikor az orvosok közölték vele állapotom javulását. Utolsó látogatása után az egyik orvos halkán a tudomásomra hozta:

— El fogja önt innen vitetni. Valószínűleg a Lubjankába.

Így is történt. Felöltöztettek, s újra a Lubjankába kerültem.

Utolsó itt létem óta egyrészt mintha modernizálódott volna az emberiség e legnagyobb veszthelye. Eerre vallott az is, hogy megérkezésemtől rögtön érdeklődtek: nincs-e valami panaszom az engem oda átkísérő őrség ellen? Választ sem várva a csekista máris újabb kérdést akart feltenni, s nagyon meglepődött, amikor megszólaltam:

— Az őrség ellen nincs panaszom, de elvett fehérneműimet nem adták vissza a Lefertovóban. Tessék, itt a nyugta róluk!

— Jól van — mondta —, azonnal felírom.

Valamit tényleg jegyzett egy könyvbe, de ez a ténykedés sem akkor, sem később nem adta vissza elszedett apróságaim.

Másrészt tapasztalnom kellett, hogy maga a börtön mintha piszkosabbá változott volna. A falak szennyesek, a lámpák igen halvány fényűek, a folyosókon köpetek nyomai. Talán a nagy forgalom következtében állt be ez az elhanyagolt-ság.

A szigorúság fokozódott. Amikor megmotoztak, teljesen mezte-lenre kellett vetköznöm. Nem volt a testemnek olyan része, amelyet legalább két fegyőr alaposan át ne vizsgált volna. Ruháimat összecsomagolták a fehér köpenybe öltözött fegyőrök, engem pedig a fürdőbe vittek, ahol legelsősorban a borbély vett kezelésbe meglehetősen drasztikus módon. Először arcom, majd hajam borotválta le igen kevés szappan kíséretében, utána a mellkas, a hónalj és az ágyék szőrzetének eltávolítása következett. Valami irgalmatlan bűdös folyadékkal leöntött, koponyámra kent húsz grammnyi, sötétbarna színű, szappannak kinevezett kenőcsöt, s a zuhany alá lökött.

Véreztem mindenütt, hiszen borotvája igen tompa volt, de azért örültem a meleg víznek. A fürdési lehetőség mindig különleges örömet jelent a fogolynak, legyen az bárhol.

Fiatal orvos tartotta az egészségügyi vizsgálatot ezután. Hangtalanul vizsgált, kopogtatott, mérte a vérnyomásom. Eközben csöndesen kérdezte:

— Orosz?

— Nem — feleltem —, de orvos vagyok.

Rám nézett, s hőmérőt dugott a hónom alá. Ő maga cigarettára gyújtott, s szemével kérdezte, hogy akarok-e szívni? Válaszom megértette; cigarettáját elém tolta az asztal szélére. Habozás nélkül kezdtem szívni, míg ő a mennyezetet bámulta. Kisvártatva kivette a hőmérőt, de meg sem nézte, csengetett, s a belépő fegyőrnek unottan odaszólt:

— Semmi baja, csak sovány.

Megint piros és zöld lámpák, felvonók, folyosók, végtelennek tetsző út. A Lubjanka épületét pontosan, azt hiszem, senki sem ismeri, maguk a gazdák sem. Az első világháború előtti hat emeletes építmény az *Oroszország* nevű biztosító vállalat tulajdonát képezte, belőle lett a szovjet terrorszervek mézárszéke. 1955-ben melléje emeltek egy tíz emeletes épületet, ahol most a KGB székhelye van. De hogy mi van az épületek alatt a földben, erről csak kósza hírek keringenek, ugyanúgy, mint a Lubjankát a Kremllel összekötő földalatti alagutakról.

Azt gondoltam, valami cellába visz öröm, de tévedtem. Ha egyáltalán lehet hinni a Lubjanka számozásainak, a lift a legfelső emeleten állott meg. Ott, ahol rendszerint sétára viszik a foglyokat. Velem nem történt semmiféle ilyesmi, de karcerbe kerültem. Ez egy kétszer egy méteres ablak nélküli, gumival burkolt, teljesen sötét helyiség, ahol se ágy, se szék, se asztal, semmi. Időnként a falba szerelt mikrofonok elképesztő hangokat adnak: segélykiáltásoktól kezdve, női sikolyokon át halálhörgésig minden hallható teljesen szabálytalan időközben.

Már harmadik éve voltam Sztálin hatalmában, így a rendszertől s főleg a Lubjankától mást nem is vártam. El voltam készülve mindenre, így az idegrendszerre ható szörnyű hangok nem nagy hatással voltak rám. Úgy emlékszem, ilyenkor imádkoztam...

Jobban bántott ellenben az a tény, hogy naponta összesen harminc deka kenyeret adtak, s a hideg igen kínozott. Sokat gondolkoztam: vajon mit is akarnak tőlem? Miért vagyok itt? Talán szokásból? Ez is hozzátartozik a kommunizmus embereket javító célkitűzéseéhez, amelyekről annyit hallottam?

Bárhogy is erőltettem az agyam, nem tudtam magamnak elfogadható magyarázatot adni.

A harmadik napon kaptam egy csajka meleg daralevest, utána egy kaukázusi őrnagyhoz vezettek, aki gúnyosan fogadott.

— Ugye jobb itt, mint a Lefortovóban?

Semmi kedvem nem volt a karcerbüntetést tovább folytatni. Eszembe ötlött a megtanult rab-tízparancsolat egyike: a börtön vallatói előtt nem szabad fennhéjázónak lenni; ők nyomorékká tehetnek, ha meg nem is ölnek. Szerény magatartást kell velük szemben tanúsítani, elismerni hatalmukat, így talán lecsendesedik vad ösztönük. Ezért így feleltem:

— Az étkezés ugyanolyan, de mintha hidegebb volna itt. Az őrnagy néptárs esetleg tudna ezen változtatni?

Hosszasan nézett rám, megvetően végigmért, s egész normális hangon válaszolt:

— Én mindenem tudok változtatni, de ez öntől függ. Mondja, nem fél a haláltól?

Meglepett a kérdés, de rögtön válaszoltam:

— Minek attól félni, ami úgyis bekövetkezik? Gondolom, az őrnagy néptárs sem fél tőle.

Kétkedő pillantást vetett rám, láthatólag nem ezt várta tőlem. Kissé mérgesen szólt:

— Nem kell itt színházasdit játszani! Főleg nem velem! Itt van papír, ceruza; írja le pontosan, mit csinált Japánban. Más cellába tétetem; amikor kész van, kérjen kihallgatást! Ha akar, öngyilkos is lehet.

Ha jól emlékszem, a harmadik emeleten helyeztek el, egyedül egy négyszemélyes, emeletes priccsekkel felszerelt cellában. Az őrnagy viselkedése sehogyan sem tetszett: ha nem írok semmit, vallatni fog. S ahogy láttam, nem mai gyerek a szakmájában. Így nem maradt más hátra, mint éhségstrájkot kezdeni.

Másnap visszautasítottam a kenyeret, vizet, a fegyőr kérdéseire nem válaszoltam, csak mozdulatlanul ültem egy helyben. Tudtam, hogy az éhségstrájk megtartása az első két napban a legnehezebb, utána már szinte meg lehet szokni, s négy-öt napig még víz nélkül is ki lehet bírni.

Ezt a csekisták is tudták, így már a harmadik napon oladatokat fecskendeztek belém, az ötödik napon pedig szorosan egy székhöz kötöztek, úgy, hogy moccanni sem tudtam. Vártam a szokásos szájtágítót, de nem ezt a módszert alkalmazták a mesterséges táplálásra. A gyomorszondát orrnyílásomon keresztül vezették a gyomromba; a szonda felső végébe tölcseért helyeztek, s az előkészített tojásos-cukros pépet beleön-

tötték. Nincs védekezés: nem lehet átharapni a gumicsövet, a táplálék akadálytalanul jut a gyomorba, s felszívódik. A szervezet megkapja a működéshez szükséges kalóriát, mégha kisebb is lesz a testsúly. Egyszerű éhségstrájk következtében meghalni nem hagyják olyan könnyen áldozataikat a csekisták!

Az őrnagy több ízben próbált rábeszélni az éhségstrájk abbahagyására; hol mindent ígért, hol fenyegetőzött. Egyetlen szót sem szóltam hozzá, s megelégedéssel tapasztaltam, hogy hallgatásom bosszantja legjobban.

Szervezetem ismertem. Tudtam, meddig lehet folytatni a játékot. Kérdés volt: ki bírja tovább idegekkel? A csekisták vesztettek: amúgy is gyöngé erőállapotomhoz még néhány tünetet adagoltam, s a harmadik táplálás után beszállítottak a Lubjanka egyik földalatti kórháznak berendezett termébe, ahol egy egészségügyi boxba kerültem. Valóságban is olyan erőtlen voltam, hogy a fekvés közbeni mozdulatok is verejtékkal töltöttek el, szívem viszont semmi komolyabb rendellenességet nem mutatott. Csak idő kérdése volt egy rendes erőállapot elérése.

Naponta háromszor injekciótak, kétszer adtak egy csésze tejet, s vajás rizst kaptam ebédre a normális betegétkezésen kívül, ami a Lubjanka viszonyait tekintve hihetetlennek tűnt, annyira bőséges volt, bár lehet, hogy csak nekem, mivel a többi beteget s étkezésüket nem láttam. Egymástól szigorúan el voltunk különítve. Mozogni senki sem tudott, a járásképeség már a cellába való visszamenetelt jelentette.

Az egészségügyi személyzet között feltűnt egy orvos őrnagyfi rendfokozatot viselő, alacsony, szemüveges ember, aki valószínűleg az ottani részleg vezetője lehetett. Olyan benyomást tett rám, mintha mindig részeg lenne, jóllehet teljesen normálisan viselkedett. Mindennap bejött hozzám, s amikor másodjára vizsgált, megkérdezte:

— Amikor ide hozták, miért nem mondta, hogy orvos?

Nem tudtam, mit válaszoljak. Hogy ez eszembe sem jutott? Hogy nem volt erőm beszélni sem? Vagy más valamit? Hallgattam, de ő folytatta:

— Biztos tudja! De most lassan és kicsit egyékl! A kalóriabőség reakciója igen veszélyes lehet.

Leheletében nem volt alkoholszag, így morfinistának könyveltem el magamban. Az is volt. De az *emberek* közé tartozott; s emberi mivoltát nemcsak velem szemben mutatta ki, másokon is segített, erről később több fogoly tanúskodott.

Egy hét elmúltával már tudtam járni fogódzkodva, de a szov-

jet orvos három hétig tartott a kórházban. Szeretett beszélgetni, kérdezgetni, s igen bizalmas volt hozzám. Legnagyobb csodálkozásomra már az első napokban azt kérdezte tőlem:

— Gondolja, hogy a többiek jobb állapotban vannak? Hm... Van önnél rosszabb is. Ismeri Wallenberget?

Hirtelen nem jutott eszembe semmiféle kapcsolat ezzel a névvel. Önkéntelenül is valami zsidó fogolyra gondoltam, de egyszerre felrémllett előttem a három év előtti Budapest. Persze, a svéd diplomatát hívták így, akit kormánya Budapestre küldött 1944 nyarán. Annak idején hallottam felőle valamit, de azután az a hír járta, hogy még Pest feladása előtt a nyilaskeresztesek megölték.

— A svéd diplomatát gondolja? — kérdeztem vissza.

Az orvos bólintott, s kezével sokatmondóan intett. Nem tudtam, mire gondoljak. Wallenberg itt volna a Lubjankában? Ő, aki mentette a szövetséges hatalmakkal szimpatizálókat, a zsidókat, a kommunistagyanúsakat, ő lenne most szovjet fogságban?

Pedig ott volt. Fogságom további nyolc évében alkalmam volt a reá vonatkozó adatokat megtudni, s azokat alább adom közre.

RAOUL WALLENBERG

Amikor 1945 januárjának egyik napján Raoul Wallenberg követségi tanácsos, a svéd kormány budapesti különmegbízottja engedelmeskedett az igazoltató szovjet tiszt utasításának, és beszállt a szovjet katonai gépkocsiba, nem sejtette, hogy életének utolsó szabad napja múlt el...

Budapest elhagyása után az addig udvarias szovjet tisztnek viselkedése hirtelen megváltozott. Minden figyelmeztetés nélkül megragadták a svéd diplomatát, s összes iratait elszedték. Tiltakozására megbilincseléssel fenyegették, kérdéseire pedig egyáltalán nem válaszoltak.

Késő éjszaka volt, amikor a debreceni szovjet főparancsnokságra érkeztek. Wallenberget két géppisztolyos őr egy sötét szobába vezette, majd az ajtót bezárva távoztak.

Alig múlt el két perc, az ajtó feltárult, s egy alezredesi

rendfokozatban lévő katonatiszt lépett be. Folyékony angolsággal így szólt Wallenberghez:

— Tyuskin alezredes vagyok. Szíves elnézését kérjük, az úton sajnálatos félreértés történt. Ön rögtön visszakapja iratait, és semmi bántódása nem lesz. Ön a szovjet katonai főparancsnokság vendége.

— De miért hoztak ide? — kérdezte kissé megnyugodva Wallenberg.

— Erre vonatkozóan a vezérőrnagy elvtárs fog önnek felvilágosítást adni a vacsoránál — válaszolt az alezredes.

Mosdóhelyiségbe vezetett „vendégét”, ahol szappan, törülköző volt kikészítve. Mosakodás közben egy százados lépett be, s átadta az alezredesnek Wallenberg elszedett holmijait.

— Kérem, vizsgálja meg, minden megvan-e? — kérdezte udvarias hangon az alezredes.

Rövid szemle után Wallenberg megállapította, hogy minden elszedett dolga hiánytalanul visszakерült.

— Igen — válaszolta —, semmi sem hiányzik.

— Akkor, kérem, jöjjön velem! — invitálta az alezredes. — Vacsorázni megyünk.

Egyszerűen berendezett, parfümillattal teli szobába mentek, ahol három személy részére bőséges vacsora volt terítve, még a pezsgő sem hiányzott.

— Foglaljon helyet, tanácsos úr! — udvariaskodott az alezredes. — A vezérőrnagy elvtárs azonnal itt lesz.

Wallenberg leült. Kisvártatva egy közepes termetű, fehér kecskeszakállas, kissé elhízott tábornok lépett a szobába, s kezét nyújtva Wallenbergnek, angolul a következőket mondotta:

— Gorgyeckij vezérőrnagy vagyok, az arcvonal politikai csoportfőnöke. Bocsánatot kérek az önnel történt incidens miatt. Félreértés volt. Kérem, ne haragudjék, és legyen a vendégem!

Mindhárman helyet foglaltak az asztalnál. Vacsora közben mindenről szó esett. Az akkoriban folyó budai ostromról, a szövetséges haderők nemrégén megindított, váratlan nagy támadásáról a nyugati hadszíntéren, az új Magyarország életének kialakításáról.

A vezérőrnagy meglepően jól értesültnek mutatkozott a Wallenberg személye és tevékenysége körüli dolgokban. Igen elismerően nyilatkozott a svéd diplomata munkájáról, dicsérte annak nemes szándékát, s biztosította, hogy minderről a szovjet kormánynak tudomása van.

Wallenberg kérésére közölte, hogy téves utasítás kiadása folytán hozták Debrecenbe. Egy tárgyalás megtartásáról lenne

szó a svéd katonai megbízott és a Magyarországot megszálló szovjet katonai parancsnokság között, amelynek célja, hogy Wallenberg segédkezet nyújtson a vörös hadseregnek a magyar „demokratikus” erők felkutatásában s a politikai életbe való beállításában. A vezérőrnagy szavai szerint Wallenberg alaposan ismeri a magyar politikai életet, s hasznos tanácsokat tudna adni a szovjet megszálló erőknek.

— Vacsora után mindent megtárgyalunk részleteiben, s még a mai nap folyamán visszatérünk Budapestre — mondta a tábornok.

Már feketekávójukat itták, amikor egy alezredes jött be a szobába, s egy gépelt lapot nyújtott át Gorgyeckijnek.

A tábornok elolvasta a papírt, s összeráncolta a homlokát. Rövid hallgatás után így szólt Wallenberghez:

— Főtanácsos úr, sajnos megbeszélésünk és budapesti utunk elmarad. Önt félóra múlva Moszkvába fogják szállítani repülőgépen.

— Engem? Miért? — kérdezte megdöbbenve Wallenberg.

— Az okot magam sem tudom — volt a válasz.

— De ehhez önöknek nincs joguk, nekem diplomáciai útlevelem van — próbált tiltakozni a svéd diplomata.

— Kedves tanácsos úr, eddigi beszélgetésünk folyamán ön tapasztalhatta, hogy az ön személyével és munkájával én tökéletesen tisztában vagyok. Tudom, hogy ön kicsoda, mit tett, de önnek is meg kell engem érteni. Az ön elszállítására vonatkozó utasítást most kaptam kézhez, ahhoz semmit hozzáfűzni nem tudok, s azt végre fogom hajtani. Meg vagyok győződve, hogy Moszkvában minden tisztázódni fog, s mi még találkozunk Budapesten.

Oroszul mondott valamit Tyuskin alezredesnek, aki eltávozott. Majd újra Wallenberghez fordult:

— Tíz perc múlva kiszállítjuk a repülőtérre, s a délelőtti folyamán már Moszkvában lesz.

— Engedje meg, vezérőrnagy úr, hogy a történekről a svéd követséget értesítsem! — kérte Wallenberg.

— Ezt, sajnos, nem áll módomban megtenni — válaszolt Gorgyeckij.

— De az önök eljárása ellenkezik minden jogszokással — replikázott Wallenberg.

— Lehet, de nem tehetek róla — zárta le a vitát a szovjet tábornok.

Tyuskin alezredes visszatért, jelentett valamit oroszul Gorgyeckijnek, aki így búcsúzott a svéd diplomatától:

— Az alezredes elvtárs fogja önt kikísérni a repülőtérre. Sok szerencsét, és a viszontlátással!

Wallenberg felöltözött, meghajolt a tábornok felé, s Tyuskin kíséretében elhagyta a szobát.

A parancsnokság előtt várakozó gépkocsiban a vezetőn kívül még egy katonatiszt ült. Wallenberg beszállt, elindultak, s negyed óra múlva a debreceni repülőtéren voltak. Néhány perces várakozás után két másik katonatisztnek adták át Wallenberget, s Tyuskin rövid *Viszontlátásra!* köszönéssel búcsúzott. A két tiszt a repülőgéphez kísérte foglyát, beszálltak, s hamarosan a levegőben voltak. Wallenberg őrzőin s a pilótán kívül a hatalmas gépben csak a rádiós és két polgári személy tartózkodott.

Repülés közben a svéd diplomata hiába próbált kérdéseket intézni őreihez, válaszul csak az egyhangú *Nye ponyimajemet* kapta.

A moszkvai repülőtéren két, szintén polgári ruhás egyén vette át Wallenberget, akik a gépkocsiba szállás után beködtették a szemét.

Jó félórai út után a gépkocsi megállt, a kötést eltávolították Wallenberg szeméről, s kiszálltak. Wallenberg egy szűk, falakkal három oldalról körülvett, teljesen zárt udvart látott maga előtt. Az udvar negyedik oldalát egy hatemeletes épület képezte.

Beléptek egy folyosóra, ahol mindenütt lámpa égett. Egyenruhás és polgári öltözetű egyének szó nélkül közlekedtek az épületben. Egy, a közepén dróthálóval elkerített szobába mentek, ahol nyakkendőjétől a cipőfűzőjéig mindent elszedtek Wallenbergtól, zoknitartóját sem hagyva meg. Kezébe nyomtak egy nyugtát, s tekervényes folyosókon, felvonókon keresztül egy cellába vezették, amely három méter hosszú, két méter széles és négy méter magas volt, benne két pokróccal letakart priccs fejevánkossal. Az ajtó mellett balra egy kübli állott, a helyiséget a mennyezetbe szerelt, drótburokkal körülvett gyenge fényű lámpa világította meg. Ablak egyáltalán nem volt a szobában; a vaspántokkal ellátott ajtón kémlelőnyílás. Az ágy mellett alumíniumkancsóban víz volt.

Az idő dél felé járhatott, s több órán keresztül csak a kémlelőnyílás fedőjének félrehúzása zavarta az egyhangúságot. Wallenberg csendesen ült a priccsen, s próbálta rendbeszedni gondolatait. Meg volt győződve arról, hogy súlyos tévedésnek lett az áldozata, s rövidesen minden tisztázódik. Bárhogy is kutatót emlékezetében, semmi olyan ténykedést nem tudott felidézni, ami a szovjet érdekeket sértette volna. Ellenkezőleg:

sok olyan embert mentett meg, akik felfogásban közel álltak a kommunista eszmékhez.

Dacára annak, hogy egész nap semmit nem evett, eszébe sem jutott gyomrával törődni. Kissé megnyugodva húzta le cipőjét, s tekintettel arra, hogy a cellában meglehetősen hideg volt, ruhástól szándékozott lepihenni. Alighogy magára húzta a takarókat, nyílt az ajtó, s a belépő fegyőr orosz nyelvű magyarázatba kezdett. Mutogatás, jelbeszéd után Wallenberg megértette, hogy a lefekvés csak az esti ellenőrzés után engedélyezett, s kezét a pokrócon kívül kell hagyni.

Körülbelül egy óra elmúltával az ajtót kinyitották, váltás volt. Az új körletparancsnok fegyőr gondosan megnézte a szobát, írt valamit a kezében lévő füzetbe, s „*Mozsno lazšityszja szpaty*” (Le szabad feküdni) megjegyzéssel távozott. Wallenberg lefeküdt, s az előírásoknak megfelelő testtartásban elaludt.

Reggel korán ébresztették, a küblit kellett kivinnie, amelynek elvégzése után a reggeli kiosztása következett. Ez félliter kása-salevesből, egy deka cukorból állott, amelyet alumíniumcsajkában adtak be kanállal együtt. Ezek az étkezési eszközök benn maradtak a cellában. Kiosztottak még negyven deka nyúlós, vizes, fekete árpakenyeret, s ez az egész napi adagot jelentette.

A délelőtt üléssel, gondolkodással telt el, míg délfelé sétálni vitték Wallenberget. A séta színhelye öt-hat méter magas falakkal körülzárt udvar volt, huszonöt-harminc méter hosszúságban, tíz-tizenöt méter szélességben. A fogolynak a fal mellett kellett körben járnia körülbelül tíz percig hátratett kézzel. A későbbiek folyamán Wallenberg megfigyelte, hogy a sétára menetel útiránya mindennap más és más volt, gyakran a séta színhelye is változott.

Az ebéd félliter répalevesből s két deci ízetlen zabkásából állott. A délután eseménytelen, vacsorára ismét félliter kása-saleves, majd ismét küblikivitel, váltás, lefekvés... S így tovább, egyik nap a másik után...

Senki Wallenberghez nem szólt, s kérdéseit is válasz nélkül hagyták. Több mint két hétig tartott ez a beszéd nélküli élet, amelynek eltelte után Wallenberg kihallgatásra került. Egy őrnagyi rendfokozatban lévő fiatal tiszthez kísérték, aki egyaránt jól beszélt a német és az angol nyelvet. Arra figyelmeztette Wallenberget, hogy szedje rendbe gondolatait, vessen számot eddigi tevékenységével, s adjon részletes magyarázatot a német, valamint a nyugati hatalmak titkosszolgálatáival fenntartott kapcsolatairól.

Az őrnagy egész magatartása rosszindulatú volt. Wallenberget 102

kémként kezelte, és semmiféle magyarázattal nem szolgált a fogvatartás s a vádak képtelensége miatt tiltakozó svédnek. Papírt, ceruzát adott Wallenbergnek, s közölte vele, hogy rövidesen hívatni fogja. Ez a *rövidesen* másfél hónapot jelentett. 1945 márciusának végén vitték újra Wallenberget kihallgatásra. Az előző őrnagy fogadta, meglehetősen barátságosan. Kérdések helyett újra papírt és ceruzát nyújtott át neki, s felszólította, hogy pontosan írja le élete történetét.

Újabb két hét eltelte után Wallenberg egy ezredesből és két alezredesből álló bizottság elé került. Ezek elolvasták az angol nyelven írt életrajzot, azután az ezredes így szólt:

— Lehet, hogy ezek a dolgok megfelelnek a valóságnak, de ön egyáltalán nem tesz említést a titkos szervekkel való kapcsolatairól.

— Semmiféle titkos szervvel nem voltam kapcsolatban! — mondta Wallenberg. — Én svéd állampolgár vagyok, s a leghatározottabban tiltakozom fogvatartásom ellen. Követelem azonnali szabadlábra helyezésemet, és Stockholmba szállításomat! Ez az eljárás, amelyet önök velem szemben tanúsítanak, súlyos megsértése nemcsak a személyes szabadságnak, de a diplomátákra vonatkozó nemzetközi jogszabályoknak is.

Az ezredes könnyedén legyintett.

— Ön egyelőre azt teszi, amit mi mondunk. Minden okunk megvan arra, hogy önt fogva tartsuk, még akkor is, ha ön svéd állampolgár és diplomata. Vagy ön elképzelhetőnek tartja, hogy a szovjet kormány alapos ok nélkül letartóztat külföldi állampolgárt?

— Én nem tudom, mit gondol a szovjet kormány, de még ha oka is van fogvatartásomra, követelem a svéd kormány értesítését a velem történetekről! — mondotta Wallenberg.

— Ezzel csak kompromittálná a svéd kormányt, amely véleményünk szerint jó szándékkal küldte önt Budapestre, nem tudván az ön más irányú kapcsolatairól — felelte élesen az ezredes.

— Ez képtelen állítás, Stockholmban nagyon is jól ismerik személyemet, tevékenységemet — válaszolt Wallenberg.

— Hogy ön kicsoda, azt mi jobban tudjuk — gúnyolódott az ezredes.

— Akkor mi szükség van az én vallomásomra? Bizonyítsák be önök a bűnösségemet!

— Nézze, Wallenberg — kezdte jóindulatú hangon az ezredes —, mi elegendő bizonyítékkal rendelkezünk az ön szovjetellenes cselekedeteiről. De egyúttal figyelembe kell vennünk a bűnös

beismerését, az esetleges mentőkörülményeket is. Ezért van szükség az ön vallomására.

— Mik ezek a szovjetellenes cselekmények? Mondják meg végre, hogy mivel vádolnak? — követelte Wallenberg.

Az ezredes elmosolyodott.

— Ugye hallott már a Gestapóról és az SD-ről? — kérdezte.

— Igen — válaszolta a svéd.

— Elismeri, hogy ezek a szervek szovjetellenes bűncselekményeket hajtottak végre, az emberiség ellen elkövetett bűntettek-ről nem is beszélve? — volt az újabb kérdés.

— Ez köztudomású — válaszolt Wallenberg.

— Akkor teljesen jogos az az álláspont, amely szerint büntetést érdemel az a személy is, aki a fenti szervekhez tartozó egyéneket szándékozik a megérdemelt büntetéstől megmenteni?

— kérdezte a szovjet tiszt.

— Ez világos — mondta Wallenberg —, de nekem semmi közöm nem volt az említett szervekhez vagy azok tagjaihoz.

— No csak gondolkozzék rajta! — fejezte be a beszélgetést az ezredes —, de alaposan, és írjon le mindent részletesen! Két hét időt adok önnek, hogy őszintén, pontosan papírra vesse a cselekményeket.

Wallenberg két hét múlva sem tudott többet mondani, mint azelőtt. Életrajzi adatait, vallomását ezúttal ugyan jegyzőkönyvbe vették, de tiltakozásaival nem törődtek.

Tekintettel arra, hogy Wallenberg semmit sem volt hajlandó elismerni a Gestapóval való állítólagos kapcsolatairól, kezdetét vette a fizikai vallatás. Ennek első stádiumát jelentette egy sötét lyukban való tíznapos fogság, ahol csak állni lehetett megbilincselten kézzel és lábbal. A napi ételem itt csak egy szelet kenyér s egy pohár víz volt, amelyet reggelenként kellett egyszerre elfogyasztania. Szükségletét elvégezni szintén naponta csak egyszer, az ételem beadása előtt engedték, amikor végtagjairól néhány percre leszedték a bilincseket. Sem mosdás, sem borotválkozás a büntetés ideje alatt nem volt.

Ezután erős fényű reflektorok tűzében lefolytatott vallatás következett, pofonokkal, rúgásokkal, veseverésekkel vegyítve. Gúzsbakötés, herevesszőzés szintén gyakoriak voltak. Az elektromos árammal való kínzás sem maradt el, ugyanúgy az ujjak összetörése, száraz gőzkamrába ültetés, bordatörés, padlóról való evés és a többi fogolypuhító módszer. Mindezen kínzások segítségével próbálták a svéd diplomatát elképzelt vádjai elismerésére kényszeríteni a szovjet nyomozók.

Kisebbs-nagyobb megszakításokkal 1946 őszéig tartott ez a valla-

tási időszak, amikor is a csontig lesóványodott, elkínzott, beteg fogoly eltűnt a Lubjankából. Az, hogy hol volt több mint hat hónapig, titok maradt. Tény, hogy 1947 májusában újból a Lubjankában található, de egészségi állapota ekkor már igen súlyos. Nemcsak a tuberkulózis nyílt formája lépett fel nála, de a skorbut és a többi vitaminhiány is sorvasztotta legyöngült testét. Jellemző Wallenberg akaraterejére, hogy még ilyen állapotban is képes volt éhségstrájkjal tiltakozni — vajon hányadszor? — vallatói barbár módszerei ellen, akiket csak dühített Wallenberg szerintük érthetetlen, makacs tagadása.

Mi volt végeredményben az indítók Wallenberg letartóztatására és vallatására? E kérdés megvizsgálásához vissza kell térnünk 1944 őszére.

Wallenberg akkori magyarországi ténykedése arra irányult, hogy minél több embert mentsen meg a német és magyar biztonsági szervek letartóztatásától, deportálásától. Vonatkozott ez főleg a zsidókra, a baloldali beállítottságú egyénekre, a külföldi állampolgárokra, akiknek nem volt lehetőségük valahova is menni. Ez időben Magyarországon a zsidókat nagyrészt gettóban tartották összegyűjtve, ahonnan folyt elszállításuk a németországi koncentrációs táborokba, miután az Eichmann-féle tervet (tízezer tehergépkocsit egymillió zsidóért) az angolok nem fogadták el. Az úgynevezett baloldali gondolkodású egyéneket, defetistákat pedig a Gestapo vagy a nyilaskeresztes biztonsági szervek vették őrizetbe, s ez semmi jót nem jelentett számukra.

A vörös hadsereg 1944 novemberében már Budapest alatt állott. Érvényben volt a Szálasi-kormány kiadta általános mozgósítási rendelet, amelynek alapján mindent fegyverfogható férfit hadiszolgálatra alkalmazhattak.

A háború kimenetele nem volt kétséges, s sokan megkísérelték kivonni magukat az általános hadkötelezettség alól, nem téve eleget a behívási felhívásoknak, vagy pedig elszöktek alakulataiktól. A kormányzat szigorúan ellenőrizte a lakosságot, s a bujkáló szökevényeket agyonlövés várta.

Wallenberg és a vezetése alatt svéd misszió menleveleket, quasi állampolgárságot adott naggyobbrészt a zsidó származású személyeknek, antifasiszta elemeknek. A svéd követség néha egész házakra kiterjesztette védelmét, remélve, hogy azt a német és szovjet csapatok tiszteletben fogják tartani. (Ez azonban nagyon ritkán történt csak meg.)

A svéd men- és útlevelek kiadása felelőtlenül, könnyelműen

történt, s rövidesen üzleti jelleget öltött. Egyes lelkiismeretlen, kalmárszellemű egyének — főleg zsidók — dollárért, aranyért mindig tudtak szerezni svéd útlevelet, s azok eladásából tekintélyes vagyonhoz jutottak.

1944 karácsonyának szombatján a szovjet csapatoknak sikerült teljesen körülfárni Budapestet. A gyűrűből való kijutásra nem sok remény volt. A gyűrűben benn szorult német és magyar biztonsági alakulatok egyes tagjai azon gondolkodtak, miként lehetne a vörös hadsereg bevonulását biztosan átvésszeli. Tisztában voltak azzal, hogy mi vár rájuk szovjet fogságba jutás esetén. Számukra ideális megoldás volt egy svéd men- vagy útlevél, amelynek segítségével elkerülhetik a szovjet fogságot. Sikerült is többeknek ilyeneket szerezni a következő módszert alkalmazván: a fogságban lévő zsidókat szabadon engedték, s ezek cserébe hajlandók voltak útleveleket szerezni hitsorsosaiktól, s így hálájukat leróni.

Ezek az útlevelet szerzett biztonsági alakulatok tagjai azután nem vonultak át Budára, hanem civilbe öltözve s a svéd iratokban bízva Pesten maradtak. Voltak közöttük olyanok is, akik 1944 vége felé egyszerűen eltűntek alakulataiktól.

Számításuk eddig helyes volt. Csakhogy a bevonuló vörös hadsereg nem volt tekintettel semmiféle útlevelekre vagy semlegességre. Kíméletlenül vette igénybe az embereket, munkára hajtva őket, amelynek vége igen sokszor valamelyik szovjet munkatábor temetője lett. A szovjet járőrök szüntelenül razziáztak, elbűjt katonákat kerestek. Ilyen ellenőrzések során került kézre néhány svéd útlevéllal rendelkező SD-s vagy Gestapós. Személyazonosságuk hamarosan kiderült, s szovjet részről rögtön kész volt a vád: hátrahagyott partizánok, akik a vörös hadsereg hátában akartak diverzáns cselekedeteket végrehajtani. A svéd útlevelek kiadója, aláírója s a svéd misszió vezetője Wallenberg volt, tehát a szovjet felfogás szerint ő az SD-vel és a Gestapóval dolgozott együtt, azok munkáját megkönnyítette.

Mikor utánanéztek Wallenberg múltjának, megtudták, hogy a svéd diplomata hosszabb időt töltött az Egyesült Államokban. Újabb következtetés: nyugati megbízott egyúttal. Le kell tartóztatni, illetve diplomatáról lévén szó: el kell tüntetni.

Nem volt nehéz kiverni egy-két elfogott Gestapósból, hogy ők ismerték Wallenberget, tőle kapták az útlevelet, vele kapcsolatban álltak, tőle feladatokat kaptak, és így tovább. Ezek megszokott eljárások voltak az NKVD provokációs leltárában.

Wallenberg természetesen mit sem tudott ezekről a dolgokról.

Ő mindvégig hűen teljesítette feladatát: igyekezett minél több zsidót megmenteni. Jóhiszeműségéhez semmi kétség nem férhet.

Érthető volt tehát magatartása, amellyel minden vádat visszautasított, hiszen semmiféle kémszervezettel összeköttetésben nem állott, semmiféle szovjetellenes cselekedetet nem vitt véghez, a németeket szívből gyűlölte.

1947 júniusában újra kezdték vallatását, ezúttal is eredmény nélkül. Két és fél éven keresztül kitartott a *nem* mellett, s ez a hősiessége még állati nyomozóit is kétségbe hozta bűnösségét illetően, de most már nem volt út visszafelé. A svéd kormány ugyanis 1945 januárjától kezdve két és fél éven át számtalan szóbeli és írásbeli megkeresést intézett a szovjet kormányhoz az eltűnt diplomatát illetően, de a szovjet külügyminisztérium mindig ugyanazzal felelt: „Raoul Wallenberg nem tartózkodik szovjet fogságban.” Kellemetlen lett volna tehát később mindent elismerni, s az egész ügyet feltárni.

1947 nyarán a halálos beteg Wallenberget nem részesítették megfelelő orvosi kezelésben, csupán óráit hosszabbították meg. A cellájába bejáratos szovjet orvos őrnagy szerint 1947 szeptemberében Wallenberg elhunyt. Értsd: halálra kínozták.

Ezt igazolja a szovjet kormánynak 1957 februárjában a svéd kormányhoz intézett jegyzéke, amely szerint „Raoul Wallenberg svéd állampolgárságú diplomata 1947-ben a Lubjanka kórházában végelgyengülésben meghalt. Letartóztatásáért, fogva tartásáért és haláláért az azóta már kivégzett volt állambiztonsági minisztert, Abakumovot terheli a felelősség.”

Ez lett a vége a fiatal svéd diplomatának, aki talán halála percéig nem értette meg, hogy mi történt vele, miért kellett meghalnia...

Wallenberg tragédiájának ezek szerint politikai háttere volt. Más változat szerint azonban nemcsak diplomáciai működése szolgáltatott okot lefogatására. 1944 vége felé ugyanis a fentebb említett egyénekén kívül Wallenberggel kapcsolatban álltak más, értékeiket menteni akaró személyek is. Ezek bíztak a svéd követség tanácsosában: aranyukat, értékpapírjaikat, ékszereiket megőrzésre átadták neki még a vörös hadsereg bejövetele előtt. Wallenberg birtokában több millió dollár értékű vagyon gyűlt össze. Erről szereztek tudomást valami úton-módon a szovjet hatóságok, s az értékek hollétét akarták megtudni Wallenberg-től.

Bárhogy álljanak is a dolgok, tény az, hogy Wallenberget nem magyar, nem német szervek ölték meg, hanem az oroszok rabolták el, s szovjet fogságban fejezte be életét. Érdekes megjegyezni, hogy a háború utáni kommunista Magyarország fővárosában utcát neveztek el róla mint a fasizmus áldozatáról...

VISSZA ÉSZAKRA

Október lehetett, amikor kiírtak a kórházból, és egy két-személyes cellába vittek, ahol egy jóságos arcú, hatvan év körüli moszkvai fogollyal kerültem össze. Mozigépésznek mondta magát, s azonnal bemutatkozott: Andrej Alekszandrovics Nyikityin. Rögtön mesélni kezdte történetét: szabotázzsal vádolták, mert a május elsejei ünnepségről felvett híradófilm vetítés közben éppen akkor szakadt el, amikor Lenin hű fegyvertársa, a nagy Sztálin üdvözlésre emelte a karját.

Elbeszélése hihetőnek hangzott, gyanús csupán az volt, hogy rögtön utána az én ügyemről kezdett érdeklődni. Megéreztem, hogy spicclivel van dolgom, éppen ezért igen udvarias voltam vele, egyszerűnek mutattam magam, s csak olyan dolgokról beszéltem, amelyek nyomozóim előtt már ismeretesekek voltak. Folyton azt hangoztattam, hogy életem minden évét pontosan le lehet ellenőrizni, s én bízom abban, hogy a pontosságáról ismert szovjet rendőrség ezt meg is teszi.

Nyikityint minden éjjel egy-két órára kihallgatásra vitték. Valamennyi alkalommal jókedvűen tért vissza, s azt mondta: ügye jó irányba halad, s rövidesen szabadon bocsátják. Családjától hetente kapott csomagot, s abból engem is megkínált, ami nagyon is rám fért. Eközben nagy igyekezettel kísérelt meg valamit megtudni tőlem, de fáradozásai nem jártak sikerrel. Nem tudom, miket jelenthetett rólam, de egy este elválasztottak tőle, s egy olyan cellába tettek át, ahol már öt másik fogoly lakott. Rossz érzések közepette elegyedtem szóba társaimmal, mert valamennyien nyomozás alatt állottak, s ez azt jelentette, hogy nálam is újabb vallatások kezdődnek.

Az öt rab valamelyik moszkvai gyárnak voltak vezető tisztviselői: igazgató, főkönyvelő, mérnökök. A nyersanyag-elosztás felett gyakoroltak kritikát, s most már harmadik hete vallat-

108

ták őket „szervezett szovjetellenes propaganda” vádjával. Tanult emberek, párttagok voltak, kritikájukat a börtönben is fenntartották, hisz’ csak az igazságot hangoztatták, a termelés számára csak előnyt akartak.

Egyik reggeli után egy igen jól öltözött embert hoztak cellánkba. A foglyok meglepetten néztek rá, s egyikük felkiáltott:

— Úristen, hiszen ez Vanya!

Üdvözlésre tárta szét karját, de az újonnan jött elhárító mozdulatot tett.

— Nekem semmi dolgom veletek, engem csak egy órára hoztak ide tanúskodni. Nem vagyok pártellenség, mint til

A foglyok arcán megdöbbenés tükröződött. A Vanyának szólított személy volt a gyári pártszervezet titkára, akivel éveken keresztül együtt dolgoztak. S most megtagadja elvtársait!

Végül az igazgató szólalt meg:

— S te valóban azt hiszed, hogy csak egy óráig leszel itt? Te szerencsétlen, te még nem tudod, mi vár rád! Ide nézz! — Ezzel letolta nadrágját, s megmutatta összevert testét.

— A Szovjetunióban nem vernek senkit, de ha vernek, meg is érdemli — volt a párttitkár dialektikus válasza.

Több szó nem esett.

Hamarosan W. C.-re és sétára vittek bennünket, de az újdonsült fogoly a cellában maradt egyedül. Amikor úgy félóra múlva visszatértünk, az egyik priccsen egy rettenetesen összevert, nyögdcicsélő embert találtunk: a párttitkárt. Távollétünk alatt bemutatkozott neki az MVD.

— Igen — mondta az igazgató —, ha vernek valakit, az meg is érdemli. S te állat, ha ezek után is a párthű barom szerepében akarsz tetszelegni, akkor valamennyien azt valljuk, hogy te bujtattál fel a kritikára, te szerveztél bennünket!

A többiek szó nélkül bólintottak. Azt, hogy megtették-e, nem tudom, mert még aznap az elosztó cellába kerültem. Este vittek egy négytagú bizottság elé, leírták velem vállomásom, átnézték, majd különböző kérdéseket tettek fel életrajzomra vonatkozóan. Minden megjegyzés nélkül visszaküldtek az elosztóba, s néhány nap múlva már ismét útban voltam egy kisebb szállítmánnyal észak felé.

A vologdai gyűjtőhelyen napokig kellett várni egy leningrádi fogolyszállítmányra, s azzal indítottak útba Narjan Mar irányába. E kikötőváros a Pecsora folyó torkolatánál fekszik, Vorkutától északkeletre körülbelül hatszáz kilométer távolságban. Maga a láger a vorkutai körzethez tartozik, s most, 1947 végén vasútvonalak építésével foglalkozott: egyrészt a második, dél felé haladó pályatest előkészítésével, másrészt a kolonnák közötti összeköttetés biztosításával.

A szovjet propaganda már abban az időben úgy tüntette fel ezt a hatalmas északi széntelet, mint a szovjet állampolgárok akarátának, munkakészségének kiváló példáját. Moszkva szerint főleg a szovjet fiatalság vette ki részét a munkából, az ő erőfeszítésükkel sikerült legyőzni a természetet, s Vorkutát modern várossá tenni.

A valóság viszont ez: a harmincas évek közepe táján érkeztek az első foglyok erre a vidékre. Számuk százezer körül járt, különféle Sztálin-ellenes csoportokhoz tartoztak, de egy gyűjtőnév alatt voltak ismertek: trockisták.

A kegyetlenkedések miatt 1936 őszén mintegy ezer fogoly éhségstrájkba kezdett, melynek következményeként a vezetés engedelményeket tett. Utána még szigorúbb rezsimit vezettek be, s a csoportos kivégzések napirenden voltak egészen Jezsov haláláig. E tömegmészárlás áldozatainak csontjaira nem egyszer bukkantak a vasútépítő brigádok.

A második nagy fogolycsoport 1939 végén kezdte vájni a szénét. Főleg a Tuhacsevszkij-perrel kapcsolatban elítélt katonákból s azok hozzátartozóiból állt. Nagy részüket a második világháború kezdetén Sztálin kivégeztette.

1945–1946-ban főleg vlaszovista elítéltekkel töltötték fel Vorkutát. Több tízezer volt katonát egy helyen tartani hiba volt az MVD részéről, s ennek következménye nem is maradt el. 1950 júniusában Antonov ezredes felkelést szervezett, embereivel az őrséget lefegyverezte, majd hatalmába kerítette a bányát, valamint a lágerpontot. Megfelelő fegyverzettel, élelemmel felszerelve az Urál-hegység felé indult. Mi lett vele, nem tudni, de több ezres csoportjából csak hét agyonlőttnek hulláját tették ki közszemlére a csekisták.

A Szovjetunió történelmének legnagyobb fogolylázadását szintén a vorkutai elítéltek hajtották végre 1953 júliusában. Erről majd később.

Milliók vérével, halálával építették ki ezt a vidéket, s most a párttagok két keze munkájának akarják betudni, jó bolsevista módszer szerint.

Tíz hónapig maradtam még ezen az északi vidéken, ezalatt legalább annyi lágerponton, kolonnán voltam beosztásban, mert alig volt orvosi személyzet, s mindenhova menni kellett. Az új fogolytáborok egymás után nyíltak meg elképzelhetetlen viszonyok között.

Újdonság volt az, hogy szinte minden egyes kolonnán találtam úgynevezett nevelőket. Ezek öt-tíz évre elítélt közbűntényesek voltak, akiknek feladata a szovjet rendszer teljesítményeinek ismertetése, a jó munkára való buzdítás, a levelek továbbítása, azok szétoztása volt. Előző komszomol- vagy párttagságuk tette őket alkalmassá erre a propagandaszerepre, amely csak díszletül szolgált, mert valójában a foglyok hangulatát, felfogását ismertették a politikai tisztek előtt, egyszóval nyílt besúgók voltak.

ELTŰNT LENGYEL KATONÁK

Az egyik kolonnán érdekes élményben volt részem. A parancsnok hívatott, s közölte velem, hogy kikísértet az egyik brigád munkahelyére, ahol meg kell néznem valamit.

Baleset — gondoltam, de egész másról volt szó.

Jó két kilométert gyalogoltunk a vasúti töltésen, mire a munkahelyre értünk. Már ott volt néhány tiszt. A brigád tagjait félreállították, nem dolgoztak.

Aznap reggel kezdték meg egy lejtős rész eltakarítását, hogy azon keresztül egy vasúti kitérőállomás építéséhez fogjanak. A négyméteres hóréteg elhányása nem volt nehéz, de annál keservesebbnek mutatkozott az alatta lévő jég szétfúszása. Ekkor bukkantak rá a tökéletesen konzervált, jégbe fagyott hullákra, melyek egy része egymást szorosan átölelve feküdt.

A parancsnok elrendelte a további kutatást s a hullák szortírozását. Harmincnál többen voltak, szakadt, vattás felsőkabátjuk alatt mindegyiken lengyel katonazubbony maradványai, némelyiken a sasos gombokkal. Sem lövés, sem ütés nyomai

nem voltak felfedezhetők, s a Katynban alkalmazott nyakszirt-lövés is hiányzott.

Néhány méterrel odább négy szovjet katona hullája került elő szintén sértetlenül. Szuronyos puskájuk mellettük hevert, tölténytáskájuk a derékszíjon.

A hét évvel ezelőtt ide felhajtott lengyel hadifoglyok egyik brigádja lehetett ez a hullatömeg, amelyet valószínűleg munka közben hóvihar lepett meg, s betemette őket őreikkel együtt.

A politikai tiszt szigorúan megparancsolta mindenkinek, hogy a látottakról senkinek se beszéljenek, különben börtönbe vite-
ti őket.

A következő héten a brigád minden egyes tagját más és más táborkörzetekbe osztották be, én magam se kerültem vissza arra a kolonnára.

Ezzel az eseménnyel végződött az 1947-es év.

BIZTATÁS SZÖKÉSRE

A gombamódra szaporodó fegyenctelepek őrzésére nem volt elegendő a rendes sorkatonaság, így a kisebb büntetésű köz-büntényeseket is szolgálatra osztották be. A zónán kívül laktak, fegyvert viseltek, s a pontoktól nem messze dolgozó brigádok kíséretét látták el, vegyesen a belügyi katonasággal. Az alvilág elemei és a csekisták kitűnően megértették egymást, amikor a politikai foglyok sanyargatásáról volt szó. Sok különbség nincs is a két társaság között, a csekisták legfeljebb dörzsöltebb bűnözők, ez az egész.

Tekintve a pribékhiányt, az őrtornyokban lévő katonák a napi hat óra helyett nyolc órán keresztül teljesítettek szolgálatot. Dolguk ugyan nem volt sok, de mégis soknak találták a szolgálati időt, s igyekeztek helyzetükön segíteni. Kieszték a következő eljárást:

Mahorka és holmi kenyéradag juttatása ellenében beszerveztek maguknak egy elítéltet, akinek feladata volt két másik foglyot szökésre rávenni. Ennek időpontját, pontos helyét a katonák előre közölték emberükkel. Rendszerint két őrtorony közötti fele utat határozták meg, s az örök szolgálatának utolsó órájában. (Ebben az időben csak egy drótsövénny húzódott a kerítés két oldalán; a gyors építkezés, az állandó hó nem

tette lehetővé a szokásos biztonsági rendszer kiépítését; a kutyákat a brigádok kísérésére alkalmazták.)

Lényeges az volt, hogy a szökés sikerüljön. Az őrség készítette elő, hagyta a foglyokat szökni, de már rendszerint aznap éjjel el is fogta őket. Ha emberükben nem bíztak eléggé, úgy a helyszínen őt is agyonlőtték a másik kettővel együtt. Ha élvezte bizalmukat, jelentésükben nevét nem is említették, hanem megajándékozták s újabb provokációkra használták fel őket. Sorsuk persze előbb-utóbb áldozataikéhoz hasonló lett „legjobb tanú a halott” jelszóval. A felsőbb parancsnokságnak pedig azt jelentették, hogy az őrség túl van terhelve, nem bírja a nyolc órás szolgálatot, fáradt, nem tud eléggé figyelni, s erősítésre szorul. Általában el is érték, amit akartak, s szolgálati idejüket csökkentették.

Történt olyan eset is, hogy egy régebbi lágerlakó megkísérelte a lehetetlent: szökni akart. Az állandóan hóval borított vidék, az óriási fagy, a nem létező út már eleve kizárta a szökés sikerét, de mégis volt, aki megpróbálta. A legközelebbi határ a finn volt, úgy kétezer kilométernyire, valamennyien arra vették útjukat. Kenyéradagjuk felét rendszeresen eladték, megszáritották, s mindig két másik cinkossal szöktek. Ez utóbbiak az új lágerlakók soraiból kerültek ki, hittek a sikeres szökésben, s nem sejtették, hogy csak áldozatok lesznek. Ugyanis volt olyan szökésszervező, akit csak hetek múlva fogtak el, de egyedül. A társasnyájában társai testéből kivágott darabokat találtak... Először ketten egyet áldoztak fel, majd a kettő közül egyik életével biztosította társa továbbjutását.

Ilyenkor az MVD nyilvános tárgyalást rendezett az elfogott vagy elfogottak felett, minden mondatban kihangsúlyozván „a politikai foglyok kannibalizmusát”. Tekintve, hogy a halálbüntetést közben felfüggesztette a szovjet kormány, az ilyen perek vége újabb huszonöt év volt.

KOLCSEV TANÁR

A pecsorai láger egyik büntetőpontjának rendelőjét vezettem, amikor megismerkedtem a bolgár Kolcsev professzorral. 1890-ben született, s már fiatalkorában a kommunista mozgalomhoz csatlakozott, mi több, szoros kapcsolatban állt Dimitrovval.

1920-ban el kellett hagynia Bulgáriát, mert kommunista szervezkedését a szófiai rendőrség leleplezte. Természetesen a Szovjetunióba emigrált, a gazdaságtan előadója lett az ogyesszai egyetemen, s élénk szerepet játszott a Komintern munkájában.

Magas termetű, hosszú ősz szakállú ember volt, akit a politikán kívül csak a pipája és a sakk érdekelt. Amikor a táborpontra került, már 115 év összbüntetéssel rendelkezett, valamennyit politikai paragrafusokért, főleg agitáció miatt kapta. Már megérkezése is jellemző körülmények között történt: hóna alatt egy kis batyuval, szájában egy ócska pipával lépett ki az őrszobából.

— Csak hogy ide is megérkezhettem! Hála Sztálinnak!

A táborparancsnok megállította.

— Ide figyeljen, Kolcsev! Ismerjük magát túlon-túl. Vegye tudomásul, hogy ez büntetőpont, s itt ne agitáljon, hanem viselkedjen rendesen! Én nem tűröm az izgága, hazug, aljas embereket! Megértette?

— Meg — felelte szájából a pipát kivéve Kolcsev. — De mondja, fél a konkurenciától?

A körülállók elképedtek, majd harsány nevetés tört ki. A tanárt egyenest vitték is a karcerbe. Ott látogattam meg egy óra múlva, a szívére panaszkodott. Nem volt komolyabb baja, de azért magából kikelve ordított az őrparancsnokra:

— Szeretném tudni, ki engedte meg maguknak, hogy egy invalidus kategóriával bíró ötvennyolc éves foglyot karcerbe tegyenek? Nem szégyellik magukat? Vagy ez is pártutasításra történik, azt akarja mondani? A pártban én már akkor benne voltam, amikor maga és kedves főnöke még csak tervbe sem voltak véve! Csecsszopók! Azonnal adjon papírt és ceruzát; feljelentem magukat az ügyésznél! Invalidus vagyok, munkára engem nem kötelezhetnek. Ha kedvem lesz, magam megyek dolgozni, s fogok is menni, mert én párttag vagyok most is, maguk pedig csak imitációk! Mégpedig nagyon rossz imitációk!

Kolcsev szóáradatát nem lehetett megállítani. Az őrparancsnok a legegyszerűbb megoldást választotta: vitte a táborvezetőhöz. Újabb félóra múlva engem is oda hívtak. Amikor beléptem, Kolcsev a táborvezetővel szemben ült, s meglegedetten eregette a mahorkafüstöt. Alaposan végigmért, aztán felállt, s kezét nyújtott.

— Nem mondhatom azt, hogy különös öröömre szolgál önnek itt megismerkedni, de az élet így hozta. Kolcsev vagyok.

A táborparancsnok felém fordult.

— Arról van szó, hogy a professzor valami beosztást kért tőlem, habár kategóriája mentesíti a munka alól. Arra gondoltunk, hogy mint szanitéc dolgozhatnék a rendelőben ön mellett. Mit szól hozzá?

Eddigi viselkedése Kolcsevet szimpatikussá tette előttem, ezért igennel feleltem. Néhány perc alatt sikerült neki kezes bárányrá tenni a táborparancsnokot, akin látszott, hogy szabadulni akar tőle, s mindent megtesz neki, csak a száját tartsa csukva.

Hónapokig voltam együtt Kolcsevel, s ez az idő igen hasznos volt számomra. Az öregúr mindig kerített valahonnan szívni-valót, amikor pedig sakkipartnert fedezett fel bennem, lelkesedése nem ért határt. Ám legfeljebb egy partit tudtunk csak végigjátszani, mert Kolcsev előbb-utóbb élményeit kezdte mesélni, s a Szovjetunió politikai konyhájának sok-sok titkával ismertetett meg. Óriási tudással rendelkezett, halálosan gyűlölte Sztálint, s párthűségét csak a hatóságok felé mutatta. A valóságban eszméiben csalódott ember volt.

Mániája volt a havonkénti legalább egy kérvényírás különböző szervekhez. Mindenáron azt akarta bebizonyítani, hogy a kommunista párt jelenlegi útja nem helyes, hibákat hibára halmoz, gazdaságilag csak torzszülötteket tud létrehozni, végzete felé megy. Minden kérvényét alapos gonddal állította össze, s azok mind így kezdődtek:

„Én, Kolcsev, egyszerű bolgár parasztszülők gyermeke, születtem (...), (...) iskolákat végeztem (...), harmincnyolc éve vesznek részt a kommunista mozgalomban.” És így tovább, ebben a hangnemben.

Másfél oldal egész normálisan megírva, belefoglalva az 1917-es időket, azok szereplőivel, érdemeivel, aztán egészen eltérve a tárgytól így folytatódott:

„Mert a párt érdekeivel már abban az időben ellentétes irányzatot képviselt ez a bajuszos hóhér, aki még a párt számára rabolt pénzből is saját zsebét tömte meg. Ez az, akitől Lenin óvta a pártot; ez az, aki a legjobb kommunis-tákat kivégeztette, feleségét is megölte; ez az, aki a cárizmust vörös formában állította vissza, s Rettenetes Iván abszolutiz-musát milliók vérével homályosította el, hogy tábornagyi egyen-ruhába öltözve a tükör előtt mondhasa magának: nagyobb va-gyok Nérónál, az összes fáraónál, én vagyok a vörös isten! Is-mertem én ezt a kirúgott papnövendéket már 1919-ben, akkor még kisfiú volt, meghúzta magát, mert minden, amibe bele-fogott, balul ütött ki, s véráldozattal járt. Most meg ő a leg-

nagyobb, ő a legdicsőbb, ő a minden! Talán meg is koronázzák? Örömmel tenném ezt személyesen, ha a korona tűztől volna piros, nem vértől!”

Ilyen s ehhez hasonló kifejezések következtek két teljes oldalon keresztül, majd szakszerű adatokat sorolt fel, végül Bulgáriába való hazaszállítását követelte. Kérvényeit a politikai tisztek visszatartották, s a Sztálin személyét sértő kifejezések miatt minduntalan újabb és újabb ítéletekkel sújtották az öreg bolgárt. De ő már megszokta a büntetéseket, s ügyet sem vetett rájuk.

— Nem is azért írok, mintha valamit is várnék ezektől — mondta nekem egyszer —, hanem azért, hogy egyszer talán belátják az illetékesek, hogy meg kell szabadulni Dzsugasvilitől.

A LIPCSEI PER VÁDLOTTJAI

A Reichstag felgyújtásával vádolt három bolgár őskommunistát, Dimitrovot, Tanyevet és Popovot a lipcsei per lezajlása után a Szovjetunió fogadta be. Megérkezésükkor Kolcsev professzor kísérte őket a Fekete-tenger partján épült pártüdülőkhöz, ahol néhány nyugodalmas hetet töltöttek.

Dimitrov lett a Komintern főtitkára, másik két társa pedig ugyancsak a Komintern balkáni osztályán kapott fontos beosztást.

Mai napig is ismeretlen okból kifolyólag Tanyev és Popov 1937-ben beleesett egy „pártellenes összeesküvésbe” — Kolcsevvel együtt. Mindhárman tíz évet kaptak. Popovot felvitték a kolimai aranybányákba, Tanyev és Kolcsev (15 000–20 000 más fogollyal) egy Jenyiszej melletti táborba került. Dimitrov vagy nem tudott, vagy egyszerűen nem akart segíteni rajtuk; ő továbbra is megmaradt állásában.

Volt elvtársai persze őt okolták mindenért, különösen az óriási étvágyú Tanyev, akit az éhség hol síró gyermekké, hol bömbőlő idiótává változtatott.

Fogsága első heteiben még csak tartotta magát valahogy, de lassan hirdetni kezdte rabtársai előtt a kommunista párttal szembeni felfogását. Nem bírta elviselni az állandóan kínzó éhséget, s egyszer kitört:

— Elvtársak, nézzetek rám! Ki vagy mi vagyok én? Én, a Komin-
116

tern felelős tisztviselője, én, a régi kommunista? Megalázott, állattá tett a párt! A párt, melyért küzdöttem, s melynek erkölcsé nem ér fel a kurvák színvonaláig! Azok legalább nem köpik le klienseiket! A párt meg a saját fiait kínozza, saját tagjain végzi el szükségleteit! A párt a legnagyobb szadista! Azt hittem, hogy mindenki bűnös; bűnös Trockij, Kamenyev, Zinovjev, Buharin, Tuhacsevszkij és a többi kivégzett. Az egész világ bűnös lehet, de a párt soha! Ezt vallottam mindig, s most látom, ennek éppen az ellenkezője igaz! Még Dimitrov is beállt a Sztálint dicsőítők szolgaseregébe, hogy a bőrért mentse. Eladta magát ez az ember, akiben mi eszményképet láttunk, de aki valójában rongy! De ő is meg fogja kapni a magáét; valahol kell lenni igazságnak! Az átkozott! Enni adjatok!

Már másnap elvitték Tanyevet a központi börtönbe, s néhány nap múlva agyonverték. Popovot 1939 őszén lőtték agyon, Kolcsev pedig a Jezsov távozását követő időben csodával határos módon kiszabadult.

Dimitrov, a lipcsei per főszereplője 1946-ban a kommunista Bulgária vezetője lett, de amikor három évvel később Tito oldalára akart állni, Visinszkij sürgősen Moszkvába rendelte „gyógykezelésre”, s a kremli orvosok gondoskodtak arról, hogy hamarosan a szófiai mauzóleumba kerüljenek földi maradványai...

Kolcsev érdekes történeteket tudott a szovjet kommunista párt történetéből, a vezetőségen belüli ellentétekről, a lefolyt kirakatperekről, amelyeknek több ízben maga is vádlottja volt. Saját bevallása szerint az a tény, hogy még mindig életben van, csak kiváló gazdasági szaktudásának köszönhető; arra Moszkvának mindig szüksége volt. Ha rövid ideig, hat ízben a második világháború kitörése előtt s összesen körülbelül két évig, fogságban is volt; onnan épen került ki, s csak akkor lett először tizenöt évre elítélve 1945-ben, amikor vissza akart térni hazájába. Erre nem kapott engedélyt, mire visszautasította állását, s azóta járta a lágereket. Tudta, hogy elveszett ember; ismerte a pártot, s igyekezett azt valóságában nekem megmutatni. Egész rövid idő alatt velem szemben teljesen felmelegedett, s barátként kezelt.

SZTÁLIN KIRAKATPEREI

Megkértem: mondja el az 1936-ban kezdődött moszkvai kirakatperek általa jól ismert történetét. Ez a téma annál is inkább érdekelt, mert a háború alatt több cikkben foglalkoztam velük, s Sztálin személyi bosszújának tekintettem őket. Kolcsev pontosan ismerte a részleteket, szereplőket, velük több ízben beszélt, velük együtt dolgozott, s úgy gondolom, teljesen objektív képet adott az eseményekről:

A könnyebb érthetőség kedvéért Kolcsev ismertette először a húszas évek elejét, amikor ő aktív részt kezdett venni a szovjet politikában. 1922 márciusában hívták össze a kommunista párt XI. kongresszusát, amely megválasztotta a központi bizottság rendes és póttagjait. Lenin betegségének következtében utódlásának kérdése egy nyíltabbá vált. Örökségének átvételére legesélyesebbnek látszott Trockij és Zinovjev, akinek tevékenységét nem lehetett elválasztani a harmadik jelölttől, Kamenyevtől. Dacára a köztük fennálló sógorsági viszonynak, Trockij és Zinovjev már évek óta ellenséges viszonyban állottak egymással. A ravasz Sztálin a semlegességet tartotta számára a legkedvezőbbnek, így a politbüro tagjai közül valójában jó reményekkel indult a kongresszus kreálta új állás, a főtitkári tisztségre történő választásban.

1922. április 4-én tartotta első plenáris ülését a központi bizottság, s azon Sztálint főtitkárnak választották meg. Rövid idővel később Lenint az első bénulás érte, ami után nem volt képes többé vezetni a pártot. Az általa bevezetett egyeduralom lassan átsiklott Sztálin kezébe, aki legelőször triumvirátust alapított Zinovjevvel és Kamenyevvel Trockij ellen.

Lenin még paralizálva is hamarosan észrevette, hogy Sztálin személyében igen veszedelmes kalandor került a főtitkári székbe. Különösen kiéleződött köztük a viszony, amikor Sztálin egy alkalommal durván megsértette Lenin feleségét, Nagyezsda Krupszkáját. Már 1923 januárjában írásban javasolta a legközelebb összeülő pártkongresszusnak, hogy váltsák le Sztálint. Egyidejűleg közeledést keresett Trockijhoz, s meg lévén győződve a Zinovjev—Kamenyev kettős iránta való feltétlen hűségéről, készítette elő Sztálin eltávolítását. E terve nem sikerült, mert 1923 márciusában újabb szélütés érte, s ez végképp ágyhoz kötötte.

Az egy hónappal később megtartott XII. pártkongresszuson szóba se került Sztálin leváltása; ellenkezőleg: Zinovjevék javaslatára tisztségében megerősítették. Két oka volt ennek:

az első, hogy a hadseregben igen nagy népszerűségnek örvendő Trockijtól mindenki félt, katonai diktatúrájától tartottak. Második ok Sztálin cselfogásán alapult: sikerült meggyőznie a két legfontosabbnak látszó személyt — Zinovjevet és Kamenyevet — arról, hogy nem tör egyeduralomra, s a fenti kongresszus beszámolójának megtartását is átengedte Zinovjevnek, sőt: saját lemondását is kilátásba helyezte.

A lassan agonizáló Lenin közben utódai kijelölésével igyekezett foglalkozni, kihagyva közülük azt a Sztálint, aki az ő támogatásával lett főtitkár alig másfél éve. Hiába óvta elvtársait Sztálintól, már késő volt. A grúz egymás ellen játszotta ki a számbajöhetőket. Lassan, de biztosan irtotta ki a rá nézve veszedelmet jelentőket. A Lenin kijelölte öt jelölt rövid története élénk fényt vet Sztálin pokoli rendezésére. Vegyük sorba őket!

1. *Lev Davidovics Trockij (Lejba Bronstein)*. Sztálinnal egyidős forradalmár, 1917-től Lenin egyik bizalmasa, a vörös hadsereg megalapítója, 1918-tól 1925-ig hadügyi népbiztos. Jóllehet nem volt hivatásos katona, kiválóan értett a stratégiához, hadműveleteit megfontolva és jó adag kegyetlenséggel hajtotta végre. Az orosz polgárháború ideje alatt nem habozott leváltani Vorosilovot és Sztálint, habár azok Lenin teljes bizalmát élvezték. Állandó központi bizottsági tag volt; hadseregbeli népszerűsége predesztinálta Lenin utódjaként. De éppen ez váltotta ki ellene a többi hatalomra törő haragját, s ekkor már kompromisszumokra kényszerült, amelyek félreállításához vezettek. A triumvirátussal szemben gyengének mutatkozott: 1925 áprilisában elvesztette hadügy-népbiztosi tárcáját. Ekkor megkísérelt Sztálinnal szövetkezni Zinovjev és Kamenyev ellen; az év őszén megtartott választáson ellenük szavazott, s jutalmul megmaradt központi bizottsági tagnak. Sztálin továbbra is erős ellenfélnek tartotta, és sikerült neki végül is — 1927-ben — Trockijt párttagságától megfosztani. Először Közép-Ázsiába száműzte, majd 1929-ben a Szovjetunió elhagyására kényszerítette. Mexikói emigrációjában Trockij továbbra is fenntartotta Sztálin-ellenes vonalát, emiatt 1940-ben a már úgyszólván minden konkurensétől megszabadult vörös diktátor meggyilkoltatta.

2. *Grigorij Jevszejevics Zinovjev (Radomilszkij)*. Már 1907-ben a központi bizottság tagja, s rövidesen — Kamenyevvel együtt — Lenin helyettese. Mesterét követte az emigrációba,

állandóan vele együtt dolgozott, s vele együtt tért vissza 1917 áprilisában Oroszországba; vele együtt bujkált a Kerensz-kij-kormány elfogatási parancsa elől. Kamenyevvel összhangban ellene volt az októberi felkelésnek, akkor került ellentétbe Leninnel, hogy aztán ismét vakul kiszolgálja. A triumvirátus legjelentősebb tagja. Élesen támadta Trockijt, de hamarosan észrevette, hogy Sztálin az ő segítségükkel egyre jobban tör a magasba, ezért 1925 végén ismét Kamenyevvel egyetértésben megkísérelt Sztálin ellen fordulni, s megalapították az úgynevezett *új ellenzéket*. Ennek balsikere után Trockij baloldali frakciójához csatlakozott, s *egyesült ellenzék* néven mindhárman Sztálin ellen törtek. Ennek következtében a Komintern éléről távoznia kellett, s Trockijjal együtt zárták ki a pártból. Egy év múlva — ismét csak Kamenyevvel — csatlakozott Sztálin vonalához, s párttagságát is visszanyerte, de 1932-ben ismét kizárták a pártból. Egy Sztálin szája íze szerinti önkritika gyakorlása után ismét felvették, hogy két év múlva megint kizárják. A Kirov meggyilkolásában való állítólagos „erkölcsi bűnrészesség” miatt 1935-ben Sztálin tíz évre íteltette, majd az első moszkvai perben (1936 augusztusában) tizenöt társával együtt halálra ítélték és kivégezték. Az ellenük szóló vád így hangzott: „Ellenforradalmi, terrorista csoport létesítése a kapitalizmus visszaállítására.” Méltó vád Lenin leghűbb követőivel szemben...

3. *Lev Boriszovics Kamenyev (Rosenfeld)*. Élete szorosan kapcsolódik Zinovjevéhez. 1914-ben Lenin visszaküldte Oroszországba, s megbízta a pártlap szerkesztésével. A cári rendőrség hamar nyomára jutott, elfogták, s bíróság elé került. Miután bírái előtt a forradalmi defetizmust megtagadta, életfogytiglani száműzetésre ítélték, s Szibériába szállították. Ott találkozott Sztálinnal. Vele együtt tért vissza 1917 márciusában Petrográdba, s rövid ideig a Pravdát szerkesztette. Központi bizottsági tag, majd a tanácsok végrehajtó bizottságának elnöke lett. Az októberi forradalom elleni tiltakozásul összes tisztségéről lemondott, de röviddel később újra Lenin mellé állt, s az újonnan alakított politbürónak tagjai közé került. A moszkvai tanács elnöki tisztjét is átvette, s ettől kezdve mindvégig Zinovjevvel haladt egy úton. Sztálin szabadulni akart régi rabtársától, s 1926-ban Olaszországba nevezte ki követnek. Kamenyev nem élt a kedvező eltűnési alkalommal, újra Moszkvába kérte magát, s ugyanaz a sors érte, mint

Zinovjevet. 1936 januárjában először csak öt évre ítélték, de augusztusban Sztálin őt is a kivégzőosztag elé állíttatta.

4. *Georgij Leonyidovics Pjatakov*. Először anarchista elveket vallott, a bolsevik párhoz csak 1910-ben csatlakozott. Már 1915-ben baloldali oppozíciót szervezett Buharinnal Lenin ellen a bolsevistáknak a nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja miatt. Szélsőbaloldali eszméit a párton belül 1918-ban újra kezdte hangoztatni, s valószínűleg ennek következtében lett az ukrán kommunista népbiztosok tanácsának az elnöke. Az akkori igen zavaros idők ilyen anarcho-kommunista elemek részére gyors érvényesülést biztosítottak. Pjatakovot már 1922-ben a legfelső törvényszék elnökévé nevezték ki, egyidejűleg a központi bizottságba is „beválasztották”. Az 1923 októberére tervezett németországi forradalom előkészítésére is őt küldték ki Radekkel együtt.

Mint a baloldali oppozícióhoz tartozót 1927-ben Sztálin kizáratta a pártból, s a párizsi szovjet kereskedelmi misszióhoz osztotta be. De ez a gazdag kijevi polgári család sarja, aki egyébként kiváló nevelésben részesült, képességeit jóval meghaladó becsvágyát mindenáron ki akarta elégíteni. Tudomása volt Lenin reá vonatkozó szavairól, miszerint Buharinnal együtt ő képviseli a kommunista párt jövődő vezetéségét. Ezért meghajolt Sztálin előtt, s a pártba való újrafelvételének kérelmét a következő szavakkal támasztotta alá: „Ha a párt is úgy látja, én mindig feketének fogom látni azt, ami eddig fehér volt, s nekem fehérnek tetszett, mert én a párt egyetértése nélkül, a párton kívül nem tudok élni.”

Sztálin eleget tett Pjatakov kérésének: újra felvette. 1930-ban és 1934-ben beválasztatta a központi bizottságba, s a nehézipari népbiztos helyettesévé tette meg. Mint a legfelső törvényszék volt elnöke, Pjatakov sok tízezer halálos ítéletet hozatott Sztálin parancsára, így rá is sor kellett kerülnön, hisz' a tanúkat legjobb eltüntetni. 1937 januárjában, a második moszkvai perben Pjatakovot tizenkét társával „tömeges szabotázs” végrehajtása miatt halálra ítélték és kivégezték. Őt más vádlott tíz-tizenöt évi lágerbüntetést kapott. Ezek között volt *Karl Bernardovics Radek (Sobelson)*, aki kezdetben a német munkásmozgalomban játszott szerepet, később — 1915-ben — Leninnel közösen szervezte a háborúellenes szocialista elemeket Németországban, végül is 1917-ben a bolsevik párt tagja lett. Egy évvel később ő is ellenezte a breszt-litovszki békét. A központi bizottságba került, s 1923-ig a német kommunista

párt hivatalos tanácsadójaként szerepelt. A szélsőbaloldali ellenzékhez tartozott, s a Szun Jat-szen Egyetem rektori állását töltötték be vele.

1928-ban szintén kizárták a pártból, száműzték, de elismerte Sztálin csálhatatlanságát, s már egy év múlva „visszafogadták”. Ekkor Sztálin külpolitikai tanácsadójának szerepét vette át. Buharinnal közösen szerkesztették az 1936-os sztálini alkotmányt.

Amikor a második moszkvai perben mint vádlott szerepelt, Sztálin többször magához hívatta éjjeli megbeszélésekre. Minden valószínűség szerint újabb áldozatok nevét préselte ki belőle, azok elleni vallomás megtételére kötelezve, mindezért cserébe neki életet ígért.

Radek „mindent bevallott”, mindent aláírt, s csak tíz évre ítélték. 1939-ben rabtársai fojtották meg az egyik lágerben. Lehet: felsőbb parancsra.

5. *Nyikolaj Ivanovics Buharin* volt Lenin kijelölt utódjai közül az, aki már 1906-ban belépett a pártba, és a forradalomtól kezdve egészen haláláig mindig a központi bizottságban foglalt helyet. Egy időben a Pravdát is szerkesztette. 1918-ban ellenezte a németekkel való békekötést.

Hét év múlva Sztálin oldalára állt mint a párt jobbszárnyának vezetője. Ezért a menesztett Zinovjev helyett a Komintern elnökségével jutalmazták.

Lenin így írt róla végrendeletében: „A párt legnagyobb és legértékesebb teoretikusa; a párt kegyeltje.” A halott vezér szavai nem akadályozták meg Sztálint abban, hogy Buharint — gyakorolt önkritikája dacára — mint bábut tartsa maga körül, egy másodrendű pártlap, az Izvesztyija igazgatásával bízva meg 1933-ban. Csak akkor lett vele szemben engedékenyebb, amikor Buharin elvállalta a hírhedt sztálini alkotmány megszerkesztését, amely 1936-ban lépett életbe.

Egy évre rá mégis letartóztatták, s nyolc évre ítélték. 1938-ban Rikovval voltak a harmadik moszkvai per fővádlottai mint a Gestapo ágensei... Buharint ezenkívül Lenin meggyilkolásának kísérletével is vádolták, ezt állítólag még 1918-ban akarta végrehajtani. Mindkét vádlottal Sztálin újra „éjjeli beszélgetéseket” folytatott, s kegyelmet ígért nekik, ha az előre elkészített vallomásokat elismerik. Ez meg is történt, de Sztálin megszegte szavát: mindkettőjüket kivégeztette. Valószínűleg azért, mert a tárgyalás folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy Buharinnak tudomása van Lenin kapcsolatairól a németek felé. Tudta, hogy Lenin és társai emigrációjuk alatt együttműköd-

122

tek a császári Németország vezérkarával, s attól több millió márkát vettek fel. Ennek valódi elnevezése: Lenin és társai német ügynökök voltak.

A második világháború után feltárt német titkos irattárok adataiból ezt minden kétséget kizáróan megállapították. A Lenin-kultusz ledöntése lenne, ha Moszkva ezt a tényt hivatalosan elismerné, s arról a Lenint bálványozók tudomást szereznének. Különösen nem volt érdeke Sztálinnak 1938-ban, amikor éppen a Lenin-örökség ápolásának hangoztatásával biztosította hatalmát. Így Buharinak és társainak pusztulni kellett.

— Láthatja — mondta Kolcsev professzor —, milyen ördögien zseniális tervekkel, eszközökkel dolgozott Sztálin. El kell ismerni, hogy agyafúrt módon ugrasztotta össze nálánál jóval képzetesebb, jóval intelligensebb riválisait, azokkal szövetkezve mindig, akikre az adott helyzet szerint éppen szüksége volt. Én főleg gazdasági vonalon kerültem vele összeütközésbe. Már 1929-ben, az első ötéves terv kihirdetésekor láttam, hogy az abszurdum, de amikor annak sikeres befejezését négy év után közölte Sztálin, végleg meggyőződtem arról, hogy a szovjet gazdaságot kizárólag pártpolitikai szempontok irányítják hamis adatok közlésével. Tiltakoztam a második ötéves terv (1933–1937) ellen, ekkor néhány hónapra becsuktak. „Tévedésem” kénytelen voltam önkritikával — mint mindig — helyrehozni, s kiengedtek. Beláttam: vagy velük megyek, vagy elpusztulok. A német–szovjet háborút elkerülhetetlennek tartottam, s dacára Hitler kezdeti sikereinek, meg voltam győződve a Szovjetunió győzelméről. Attól vártam, hogy házámba visszatérhetek, s közben talán megdől a sztálinizmus. Nos, tévedtem. Nem így történt, s most itt vagyok. Itt is fogok maradni...

TUHACSEVSZKIJ TÁBORNAGY PERE

Közvetlenül e per lefolyása után került Kolcsev professzor is lágerbe, bolgár elvtársaival együtt. Az ügy igen sok részletével tisztában volt, annak nem egy vádlottját személyesen ismerte, különösen Uborevics tábornokot, a fehér-orosz katonai

körzet parancsnokát, akit Tuhacsevszkijjel együtt végeztek ki. Uborevics lánya különben ebben az időben — 1948-ban — az egyik vorkutai bánya könyvelőségében dolgozott mint „különleges kontingenshez tartozó”, miután tízéves büntetését egy esztendővel azelőtt kitöltötte.

Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij a cári Oroszország hadseregének volt tisztje, s 1914-ben, mindjárt a háború kezdetén német fogságba esett. Az ingolstadti fogolytáborba vitték, ahol huzamosabb ideig együtt volt egy szintén fogoly francia századossal, a későbbi de Gaulle tábornokkal. Sikertelenül megszökönie, Svájcban keresztül Franciaországba került, ahonnan visszatért Oroszországba. Tekintve családjának eladósodott helyzetét, nem volt mit tartania a bolsevizmustól, s habozás nélkül csatlakozott a kommunistákhoz. Karrierje itt gyorsan ívelt felfelé: először hadseregparancsnok volt Szibériában, majd 1920-ban a lengyelek ellen küzdött. Ezután továbbképzésre küldték Németországba, ahol a weimari köztársaság hadseregét tradicionális porosz katonaszellemben nevelt tábornokok irányították. A már amúgy is katonai tapasztalatokkal rendelkező tehetséges Tuhacsevszkij a német vezérkari tisztektől sajátította el a magasabb katonai vezetés tudományát.

1935-ben tábornaggyá lépett elő, s a honvédelmi népbiztos — Vorosilov tábornagy — helyettese lett. 1936-ban ő képviselte a szovjet kormányt Londonban V. György angol király temetésén.

Az időközben hatalomra jutott Hitler titkosszolgálatának vezetője, Heydrich, számolt egy Szovjetunió elleni háborúval, s preventív módon gyöngíteni akarta az egyre erősödő vörös hadsereg parancsnoki rétegét. Feltehető, hogy kapcsolatban állott a második moszkvai per egyik főszereplőjével, Radekkel. Tény az, hogy a tárgyalás folyamán először Radek említette Tuhacsevszkij nevét mint idegen — német — zsoldban állóét. Vorosilov ekkor ugyan megvédte helyettesét, de Jezsov, az NKVD főnöke újabb „bizonyítékokat” tárt Sztálin elé, amelyek nyilvánvalóvá tették Tuhacsevszkij és társai bűnösségét. Minden valószínűség szerint ezeket az iratokat a német titkosszolgálat gyártotta, s igen rafinált módon a csehszlovák köztársaság elnökének, Benesnek révén hozta Moszkva tudomására.

Vorosilov tábornok provokációnak minősítette az egész ügyet, s továbbra is védelmébe vette alantasait. Csak amikor Sztálin azzal fenyegette meg, hogy további ellenkezés esetén ő is vádlott lesz, adta be a derekát, sorra elárulva fegyvertársait. A politbüro ülésén — 1937 májusának végén — már Vorosilov

ismertette az esetet a tagok előtt, vörös Bonaparténak nevezve helyettesét.

Tuhacsevszkijt leváltották tisztségéből, s váratlanul a volgai körzet parancsnokává nevezték ki. Új állomáshelyére már nem érkezhett meg: különvagonját útközben Jezsov lekapcsoltatta, s a tábornagyot a Lefortovo-börtönbe kísértette. Ott már együtt voltak barátai a vörös hadsereg politikai főnökének, Gamarnyiknak kivételével, aki öngyilkos lett, vagy öngyilkossá tették Sztálin pribékjei közvetlen letartóztatása után.

A per szigorúan zárt ajtók mögött folyt le, s körülbelül két hétig tartott. A Pravda csak június 10-én adott hírt róla, közölve, hogy a letartóztatottak idegen zsoldban álló hazaárulók, akik katonai titkokat szolgáltattak ki egy, a Szovjetunióval ellenséges viszonyban álló hatalomnak. Bűnösségüket valamennyien elismerték.

A szovjet legfelső bíróság másnap hozott ítéletet, s 1937. június 11-éről 12-ére virradó éjjel a Lefortovo udvarán Tuhacsevszkij tábornagy és hét társa tovább emelték Sztálin áldozatainak számát.

Az ügyekkel kapcsolatos tisztogatási hullám az akkor másfél milliós vörös hadsereg 25—30%-át érintette kivégzés vagy börtön formájában. A magasabb katonai parancsnokság vezetőinek több mint 80%-át irtották ki. Nem kerülték el sorsukat Tuhacsevszkij bírái sem: már a következő évben — kettő kivételével — ők is puskacső előtt fejezték be életüket. A pert előkészítő három aktív NKVD-s közül Jezsov helyettesét, Zakovszkijt októberben, Zelinszkijt decemberben végezték ki. Érdekes, hogy a harmadik — Rodosz — csak 1956 áprilisában kapta meg a golyót, miután Hruscsovnak és társainak részletes vallomást tett.

Így végződött a vörös hadsereg egyik legjobb parancsnokának élete, aki már az 1934 januári XVII. pártkongresszuson lefektette a hadsereg motorizálásának alapjait. Halála után feleségét Szibériába internálták, lánya felakasztotta magát. Nevét, tudását Sztálin a finnek elleni 1939-es háborúban használta fel, ahol a hadműveleteket Tuhacsevszkij 1920-as tervei alapján akarta vezetni. Ám a hadsereg vezetésében keletkezett óriási vákuumba betolakodott képzetlen pártfunkcionáriusokkal azt helyesen nem lehetett végrehajtani: a vörös hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, hadosztályai egyre-másra estek finn fogságba. Újabb hadseregekre volt szükség, és újabb áldozatokra, hogy végül is 1940 márciusában a hősieen küzdő Finnországot Moszkva térdre kényszerítse.

Kém volt-e Tuhacsevszkij, vagy trockista ellenálló? Erre a kérdésre helyesen felelni nem lehet. De katona volt, aki 1934 és 1937 között nem engedte meg a politrukok beleszólását a parancsnokok ügyeibe. Talán ezért kellett elpusztulnia.

Kolcsev mindig nagy szimpátiával beszélt Tuhacsevszkijről. Bűnösségében egyáltalán nem hitt, s haláláért kizárólagos módon Sztálint tette felelőssé.

A professzor még sok más szovjet politikai intimtásról is beszélt nekem, de az azokra való visszaemlékezések a fogság éveinek ködében lassan nyom nélkül maradtak bennem; róluk beszámolni már nem tudok.

Útjaink hamarosan elváltak, de nevével még az év nyarán találkoztam a pecsorai táborkörzetben, ahol én a kórházban dolgoztam, Kolcsev pedig az onnan hat kilométerre lévő bűntetőkolonnnán boldogította a politikai tiszteteket.

LÁZADÁS PECSORÁN

Július lehetett, mert a hó csak az Urálról fehérlett felénk éjjel-nappal. Sötétség ugyanis nem volt: a nap még le sem bukott, amikor máris újra feltűnt. A rövid, alig két hónapos, hó nélküli időszakban a tundra egyes mélyedéseiben emberfej nagyságú gombák nőttek, amelyek fogyasztása nem járt mérgezéssel. A szigorú táborparancsnokság azonban megtiltotta a lágerbe való behozatalukat, ahol ha mást nem is, de levest lehetett volna főzni belőlük. Így csak ritkán sikerült egy-egy fejhez jutnunk. Kitűnő íze volt, a foglyok a munkahelyükön nyersen ették meg, és semmi bajuk nem lett tőle. Néhány ór rögtön meglátta a gombában rejlő üzleti lehetőséget. Zsákokkal kísérték ki a brigádokat munkára, s egy óráig minden fogoly csak gombát szedett részükre. Ezt azután megszáraitották, s igen jó áron adták el a moszkva—vorkutai egyetlen személyvonat utasainak. Az igazság kedvéért meg kell mondani, hogy cserébe a foglyok még munkahelyükön megpiríthatták a nekik adott gombafejeket, sőt: néha mahorkát is kaptak őreiktől.

A kórház teljesen új volt, talán nyolc osztállyal rendelkezett mintegy ezer beteg részére, de a sebészet kivételével minden hiányosan volt felszerelve. A betegek fele anyaszült meztelenül kuporgott a priccén.

A szomszédos büntetőkolonnáról szomorú hírek jutottak el hozzánk. A háromszáz embert befogadó barakkokban ezer elterjesztett politikai fogoly szorongott, egy barakk viszont kizárólag a blatnojok számára volt rezerválva, akik az összeállítás egyharmadából külön főzettek kilencük számára. Kiszolgálásukra kis tolvajokat, betőrőket, fiatal politikaiakat kényszerítettek, akik egyrésze homoszexuális partnerük is volt.

Megdöbbenő állapotok uralkodtak ezen a büntetőtáborban, de a vezetés semmiféle intézkedést nem foganatosított, jöllehet kétségbeesett kérvényeket, jelentéseket szinte naponta kapott nemcsak a foglyoktól, de az oda hetenként egyszer vizsgálatra kijáró orvosoktól is.

Hiába volt minden, a helyzet egyre nyomorúságosabbá vált. Az ilyen körülmények közötti vergődés gyökeres megoldásra kényszerítette a foglyokat. Egy moszkvai katonai mérnök vezetése alatt lázadást és szökést terveztek, melynek tervét, időpontját alaposan kidolgozták. Különös módon a kitűzött nap délutánján a tábort katonaság szállta meg, s verések közepette, bilincsben szállították el a blatnojokat. Aznap este még százan kerültek más kolonnákra, de ez már nem változtatta meg a foglyok szándékát.

Másnap kivonultak munkára. Váratlan rajtaütéssel — tűzrakás ürügyével — először a mérnök brigádja fegyverezte le őreit. Megkötözve a helyszínen hagyták őket, míg négyen ruháikba öltöztek, s mintha a brigádot kísérnék, átvonultak a több imunkahelyre, s egymás után három brigádot szabadítottak fel. Fegyver most már volt kezükben, válogatott emberek közelítették meg a kolonnát, s tűzharcba kerültek az őrséggel. Percek alatt sikerült hatalmukba keríteni nemcsak a kolonnát, hanem a laktanyát és a környező épületeket is. Az őrszoba melletti telefonfülkében tartózkodó ügyeletesnek — mielőtt agyonlőtték — csak annyi ideje maradt, hogy néhány szóval riassza a központot. Néhány különösen kegyetlen katonát, munkahajcsárt, besúgót — összesen mintegy tizenöt személyt — a helyszínen kivégeztek.

Egy másik fegyveres csoport elfogta a kórházból a kolonnára irányított kenyérkészletet, melyet mindennap ugyanabban az időben szállítottak, nem lévén a kolonnának saját péksége.

A mérnök rövid beszédet intézett társaihoz, melynek ered-

ményeképpen száznál többen csatlakoztak hozzá, s szökésre határozták el magukat.

Fegyverrel, ruhával, élelemmel felszerelve útnak indultak. S itt követett el a mérnök egy óriási hibát: ahelyett, hogy észak felé ment volna a többi kolonna felszabadítására, utána pedig Vorkutát támadta volna meg, s foglalta volna el annak repülőterét, kórházunk felé vette az irányt. Mint társaival közölte: le akart számolni még néhány ottani ellenségével, gondolva, hogy elég ideje lesz még rá. Nem sejtette, hogy a központból már egy vasúti szerelvény érkezett a kórház állomására, katonasággal megrakva.

Amint a mérnök csapata feltűnt, a piros parolisok tűzzel fogadták őket. Mi ez idő alatt az osztályokon tartózkodtunk, mindenki fekvő állapotban, kimenni tilos volt. Az őrtornyokban sebtében elhelyezett géppuskák a kórház udvarán mozgó minden alakra sorozatokat eresztettek. Szorongva reménykedtünk valamiben, biztosan semmit sem tudtunk.

Délután kettő felé reménykedni is megszűntünk. Körülbelül század erejű belügyi katonaság érkezett vonattal, s megkezdtek a mérnök embereinek körülkerítését. Később egy helikopter is érkezett Vorkuta irányából fegyverekkel, lőszerrel megrakva. A foglyok szerteszéjjel szóródtak, a mérnökkel csak tizenhatan maradtak. A kórháztól két kilométernyire vonultak vissza a tundra egy cserjés dombjára.

A katonaság befészkelte magát a kórházba s annak környékére. Parancsnokuk egy durva külsejű valódi csekista őrnagy volt, akihez egymás után érkeztek a lágerkörzet vezetőségének tisztjei, megbízottai. A sok sebesülés miatt engem a sebészetre osztottak be, ahol egy fogoly orosz sebésznök volt az osztályvezető. Összesen három foglyot részesítettünk segélyben, ezeket rögtön elszállították.

Valóságos hadiállapot uralkodott a kórházt körülvevő területen. A világos éjszaka is folyt a lövöldözés, másnapra a mérnök csapatát teljesen bekerítették. A dombok védelme és a géppuskák fedezete mellett a katonaság egyre szorosabbra húzta a hurkot. A következő napon már csak alig ötven méterre voltak a szabályszerű védelemre berendezkedett, sündisznóállást elfoglaló foglyoktól.

Az őrnagy megadásra szólította fel őket, s ügyük kivizsgálását ígérte meg nekik. Kilencen azonnal felálltak, eldobták fegyverüket, s a katonákhoz mentek, ahol megadták magukat. Kétszáz méterrel hátrább valamennyiüket agyonlőtték... Holttestüket a kórház hullakamrájában helyezték el; boncolásuk ti-

los volt, s még aznap a központi kórházba szállították őket.

Harmadnap már csak harminc méter volt a távolság a két csoport között. Az őrnagy hangtölcsért vett a kezébe, kiegyenesedett, s ismét megadást követelt. A hatalmas termetű mérnök szintén felállt, s sztentori hangon ordította:

— Nektek soha, kutyák! — s géppisztolya egész tárát az őrnagy felé lőtte.

Abban a pillanatban a katonaság minden oldalról pokoli tüzet szórt a védőkre, s kézigránátokat dobott rájuk. Mind a hét a helyszínen vérzett el...

A több sebből vérző őrnagyot a sebészetre hozták. A táborkörzet parancsnoka kivételesen megengedte, hogy a fogoly sebészről megoperálhassa. Erre azonban már nem került sor: a műtét megkezdése előtt az őrnagy meghalt.

Időközben a Vorkutáról jött katonaság megszállta a büntetőkolonnát, s kezdetét vette a szökevények összeírása és üldözése. Már másnap önként jelentkezett vagy hetven fogoly, s a többiek elfogása is napok alatt megtörtént. A kiszállt bizottságok igen erélyes rendszabályokat léptettek életbe: három napon keresztül csak a barakkokat kutatták, általános fertőtlenítést, tisztogatást rendeltek el. Két nap alatt felépítettek egy elektrogénállomást, a villanyvilágítást mindenhová bevezették, a rossz ruházati felszerelést kicserélték, s szalmazsákokkal, takarókkal látták el a priccseket.

Minden foglyot egyenként hallgattak ki, vallomásukat gondosan írásba foglalták. Fenyegetésnek vagy erőszaknak nyoma sem volt. A régi csekista elv itt is érvényesült: nem kell sokat törődni a már úgylis elítélt foglyokkal, keresni kell ellenben újabbakat a szabadok között. Így is történt: a büntetőkolonna egész vezetőségét letartóztatták, őket tették felelőssé a történetekért. „A szovjet törvényesség megsértése” miatt két évtől tíz évig terjedő büntetést osztottak ki a parancsnokság tagjainak.

Vasfegyelmet vezettek be a büntetőre: munka előtt, munka után gondos személyi motozás; katonás sorakozó brigádonként; a barakk elhagyása éjjel tilos; takarodókor mindenkinek a fekvőhelyén kell lenni; beszédtilalom ki- és bevonuláskor. Ezzel szemben a megállapított élelmet a foglyok úgyszólván teljes egészében kézhez kapták; a napi tíz órai (büntető) munkaidőt az őrség pontosan betartotta; dekádonként egyszer minden brigád pihenőnapot kapott; hetenként volt fürdés, borotválkozás, fehérneműcsere; a kolonnán csak politikai elítél-

tek maradtak; az egészségügyi s gyógyszerellátás lényegesen megjavult, még C-vitamin tartalmú szirupokat is osztottak.

A mérnök utolsóig kitartó emberein kívül még tizenöt-husz halálos áldozatot követelt a felkelés a foglyok részéről. Két vagy három eltűnt is volt, ezek sorsa ismeretlen. Harmincon felüli zendülőt állítottak bíróság elé. Köztük volt Kolcsev is, aki a kolonna felszabadításakor összes zsebét tele-tömte mahorkával, zsákjába élelmiszert csomagolt, pisztolyt vett magához, s teljesen egyedül nyugati irányba indult. Negyed-nap fogták el a vonaton, mégpedig igen különös öltözékben: fején csillagos katonai téli sapka, lábán elsőosztályú halinacsizma, vattás nadrág és kabát, rajta főhadnagyi rangjelzést viselő köpeny. Talán nem is figyelték volna fel rá, ha lengő ősz szakálla nem teszi gyanússá.

A tárgyaláson tíz percnyi időt kapott, hogy az utolsó szó jogán beszélhessen. Kolcsev az 1917-beli eseményekkel kezdte védekezését, s amikor negyedóra múlva az elnök befejezésre szólította fel, igen mérgesen válaszolt:

— Kérem, nézzen körül itt, elnök néptárs! Csupa fegyveres katonát lát. Önöknek millió és millió puskájuk, géppisztolyuk van. Önöknek minden a rendelkezésükre áll, önök mindennel bírnak. Nekem csak a nyelvem van, hagyjanak védekezni! Annál is inkább, mert nagyon ritkán van alkalmunk nekünk, foglyoknak szabadon beszélni a szovjet bíróságok előtt. Önök ezt most megengedték, önök azt mondták, hogy az igazság megállapítása a főcéljuk. Ne tagadják meg hát tőlem, hogy annak földelésében önöknek segítkezzem!

Választ sem várt, folytatta szónoklatát. Több mint egy óráig beszélt, s tőle várhatóan ismét csak Sztálinnál lyukadt ki. Először higgadt szavakkal ecsetelte a grúz tévedéseit, de egyre jobban belemelegedett, s amikor káromló szavakkal az egész lázadás okául Sztálint nevezte meg, az elnök fogdába vitette.

Huszonöt évvel toldották meg Kolcsev büntetését. Akkor hallottam róla utoljára...

A zendüléseket követő általános repressziók ezúttal sem maradtak el. Szinte kivétel nélkül a lázadók nagy része tizenöt-huszonöt évre elítélt politikai fogoly volt, így az ilyen büntetéssel bírókat azonnal közmunkára küldték igen szigorú őrizet alatt.

Néhány nap múlva Vorkután összegyűjtöttek bennünket, és elindítottak Novaja Zemlja szigete felé, amely Vorkutától északra,

a 71. és 76. szélességi fokok, a Barents-tenger és a Kara-tengerek között fekszik. A hírek szerint valami modern tengeri támaszpont építését határozta el azon a helyen Moszkva, s az ottani éghajlatot kiválónak ítélte meg lázongó politikai foglyok lecsendesítésére.

A sziget gyűjtőpontján még az előírt három hetes karantént sem fejeztük be, ottani munkára nem kerültünk, mert a terrrorszervek más megoldást eszeltek ki számunkra, megalapítván a

KÜLÖNLEGES TÁBOROK-at.

A berlini blokád megteremtése által bekövetkezett nemzetközi feszültség egy esetleges fegyveres összeütközés lehetőségét rejtette magában Moszkva és a nyugati hatalmak között. Mindannak ellenére, hogy abban az időben az Egyesült Államok kizárólagos tulajdonosa volt az atombombának, az elkövetkezendő hónapok folyamán mégis olyan engedékenységet, politikai hajlékonyságot mutatott a Szovjetunió iránt, amellyel 1948 őszén a Kreml urai egyáltalán nem számoltak. Ők el voltak készülve a legrosszabbra, a biztonsági szolgálat vezetői rémképeket festettek a politbűró elé. Az ország lakosságának 10%-a lágerben ült; háború esetén általános lázadásra lehetett számítani. Különösen a politikai foglyok hangulata volt teljes mértékben nyugtalanító, amelyet a peccsorai lázadás is bizonyított.

A nyugati demokráciák számára talán ez volt az utolsó alkalom, amikor kölcsönös atomrombolások nélkül, ma már hihetetlennek tűnő katonai fölényrel térdre kényszeríthették volna a Szovjetuniót egyetlen puskalövés nélkül. Kontinentális háború esetén pedig legalább tízmillió, mindenre elszánt ötödik hadoszlopot találtak volna a bolsevista kolosszus testében.

Amerika azonban megismételte az 1941-es német tévedést: mint ahogy azok sem használták ki a szovjet államot alkotó nemzetiségeknek a rendszer iránti elégedetlenségét, úgy Amerika sem élt azzal, s a rabok vérrel aláírt önkéntes jelentkezését nem vette figyelembe. Miért? Ki tud rá felelni?

Szomorú, hogy az elkínzott, kiehézett foglyok életük kockáztatásával, sőt: feláldozásával mutattak példát a szabad világnak, szövetséget, segítséget keresve nála. Egyiket sem kapták meg, de íratlan kötelességüknek eleget tettek, ez vitán fe-

lül áll. S a szabad népek? Vajon teljesítették-e írásba foglalt, ezerszer hangoztatott ígéretüket? Erre a történelem fog felelni, de az eltelt évek eddig igen negatív módon válaszoltak.

Az MVD és kapcsolt részei nem kockáztatták meg a legalább harmincmillió családtaggal rendelkező tízmilliónyi politikai fogoly felkelését, amely átterjedhetett volna a másik tízmillió közbüntényesre és azok hozzátartozóira. Így hát új módszert vezetett be: szétválasztotta a politikaiakat a közbüntényesektől, különleges táborokba zárva az előbbieket. Ez az elkülönítés leegyszerűsítette a politikai foglyok szükség szerinti tömeges elpusztítását is anélkül, hogy az alvilág tagjainak bántódása esett volna.

Nyolc ilyen legszigorúbb rezsimű különleges tábort létesítettek. Ezek:

Ázsiában: Kolima, Narilszk, Tajset, Kamis, Karaganda.

Európában: Vorkuta, Inta, Dubrov.

Lehetséges, hogy számuk több is volt, de a fentiek biztosan léteztek. Egyedül csak a politikaiak részére két, szintén különleges börtönt nyitottak meg egyidejűleg: az Irkutszk melletti Alekszandrovszkijt és a Moszkva alatti Vlagyimi-rovskijt. Hozzávetőleges becslések szerint a speciális táborokba került 58-asok (politikai paragrafus) létszáma tízmillió körül mozgott.

A fenti táborok mindegyike lakott területektől messze, elhagyott vidékeken volt elhelyezve, ideális helyen egy tömeges likvidáció esetében. A beosztott szabad személyzettel nyilatkozatot íratnak alá, mely szerint

1. a lágerben hallottakról, látottakról soha senkinek beszélni nem fognak;
2. a foglyokkal semmiféle kapcsolatot nem keresnek, velük beszédbe nem elegyednek;
3. az előző két pontban foglaltak be nem tartása miatt az 58. paragrafus alapján minimálisan tíz év büntetést kapnak.

A különleges táborokban különleges osztályt létesítettek a cse-kisták. Tagjai „önkritikát gyakoroltakból” állott, élet s halál feletti korlátlan hatalommal, tetszés szerinti módszerek alkalmazásával, kivégzési joggal. Éltek is vele számtalan esetben, párthűségüket mindenáron bizonyítani akarták. Ezek cinikusan vágták a foglyok szemébe: „Nekünk nem a munkátok, hanem a hullátok kell!” (Az orosz nyelvben ez igen összecsengően hangzik, mert a *munka* és a *hulla* szavak között csak egy betű különbség van.)

Szigorú számozást vezettek be. Minden fogoly ezután név

nélküli volt, élete a speciális táborok cserélésére volt kárhoz-tatva számokkal a ruházatán. A munkanormák teljesíthetetlenek voltak; egy erdőirtónak kézi fűrésszel napi tizenkét köbméter fát kellett kivágni és állványba rakni. Ez magában foglalta a kijelölt rész bokroktól való megtisztítását, a fa ki-döntését, legallyazását, felvágását, felrakását, a hulladékok el-égetését. Zabkenyéren, darán és halon élve! Mit szólnának hozzá a nyugati szakszervezetek?

Hivatalosan a speciális táborok 1954-ig léteztek, s a bennük uralkodó szigor mindig a nemzetközi helyzethez alkalmazkodott. A koreai háború alatt igen kegyetlen volt, aztán megenyhült, de 1952 végén ismét nagyon szigorú lett. Sztálin halála, később Berija bukása, majd a vorkutai felkelés lassan rendes javítótáborokká alakította át.

Az én szállítmányom tagjainak északi tartózkodását, úgy lát-szik, soknak találta az MVD, eléggé kipréseltek is voltunk, így a mordvin köztársaságban lévő dubrovi (azelőtt: Tyemnyi-kov) táborba irányított. Az odautazás igen keserves körülmé-nyek közepette történt. A vagonok befogadóképességének há-rom-négyszeresét szorították egymás hátára. Már hideg ősz volt, hótakaró fedte a vidéket, de mi izzadtunk a vagonban. Orr-facsaró bűz, kevés levegő, vízhiány voltak útitársaink, mégis könnyen viseltük el a szállítást. Egyrészt azért, mert az ősi rablogika mindig jobbat vár az új helytől, másrészt mert mentesek voltunk az alvilágtól, 58-asok voltunk valamennyien. Ételünket senki sem lopta el, vizünket nem itta meg más. (Hacsak az őrség nem.)

KRASZNOV EZREDES, SZLIPIJ METROPOLITA

A különleges tábor gyűjtőhelyére naponta érkeztek a szállítmányok, kötelező volt a karantén. Mindenki munka nél-kül töltötte idejét, ismerősöket keresett. Az orvosokat viszont azonnal munkába állították, s a legnagyobb higiénia betartá-sát követelték tőlünk.

Kétezer fogoly lehetett a táborban, modern biztonsági esz-közökkel felszerelt őrségtől körülvéve. Mindenütt erdő, benne még két biztonsági kör katonasággal: a szökés lehetetlen volt.

Az őrtornyokban géppuskák, telefonösszeköttetés a laktanyával, erős fényű reflektorok, minden pontosan megszervezve. Újdonság: két óránként lehetett hallani az őrsváltást, mely szerint új nevünk lett:

— A nép ellenségeinek X. számú őre szolgálatomat átadom.
Vagy:

— A nép ellenségeinek X. számú őre jelentem, hogy...

Tehát a nép ellenségeivé nevezett ki bennünket Berija. De ki törődött most azzal? Lényeges volt, hogy az északi rab-iróniával *Joszif Visszarionovics löttyének* nevezett meleg vizet most leves váltotta fel, amelyben répa- és cékladarabok úszkáltak. Szóval zöldség, vitamin! Literszámra tudtuk volna nyelni!

Három év után végre krumplit is ehettünk. Néha a levesben találtunk egy-két egészben főtt szemet, s ezt határtalan élvezettel morzsoltuk szét szánkban. Ilyesmire északon gondolni sem mertünk.

Nem is tudom, hogyan oldották meg a közbüntényesek táborainak egészségügyi szolgálatát, hiszen az orvosok valamennyien politikaiak voltak, s egyelőre itt bőségben találtak. Voltunk hatan; a kórházbarakk harminc ágygal rendelkezett, de napok alatt egy nyolcvan ágyas új barakkot kellett nyitni, sok volt a tüdőbeteg.

A főorvosnő elég jóindulatúnak mutatkozott; két orvost a szálitmányok vizsgálására s tábortisztaságra, kettőt a tüdőbajosokhoz, egy idősebb orosz orvost velem együtt a rendelőbe és az azzal egybeépült régi kórházba osztott be.

Betegeim között találtam Nyikolaj Nyikolajevics Krasznov volt cári ezredest, a híres Krasznov hetman unokaöccsét. Már az 1917-et követő években mindketten jelentős szerepet játszottak a fehér hadseregben, a második világháború alatt pedig a bolsevizmus ellen küzdő kozák hadtestnek voltak parancsnokai. Angol hadifogságba estek, ahonnan kiadták őket a Szovjetuniónak. A hetman tábornokot 1947 januárjában öt tisztársával együtt a Lefortovo-börtön udvarán felakasztották. Unokaöccse huszonöt évet kapott, míg ennek fia tíz évvel „úsztatta meg” antibolsevista harcát.

Az ezredest elválasztották fiától, nem tudtak egymásról semmit. Nem tudtam vele részletesebben beszélni, igen súlyos állapotban volt: szívzavarai, dystrophia III-ja mozdulatlaná tették ágyában, szavakat kiejteni már alig tudott. Orvosságokkal rendelkezünk ugyan, de ilyen állapotban, tábori körülmények között már nem sokat használtak. Az ezredes állapota

napról napra rosszabbodott, elvesztette eszméletét, s rövid halál-tusa után 1948 novemberének egyik napján kiszenvedett.

Patriarchákra emlékeztető impozáns alakjával, hosszú szakál-lával, tiszteletet parancsoló megjelenésével, valódi keresztényi magatartásával minden fogoly megbecsülésében részesült Jozsif Szlipij leMBERGI metropolita. A szovjet vallásügyi hivatalnak az ukrán görög katolikus egyház szétbomlasztására indított minden kísérletének ellenállt a második világháború után, amikor Lemberg szovjet fennhatóság alá került. A pártirányítás alatt álló orosz görögkeleti egyházba való beolvasztáshoz sem egyháza, sem hívei, sem a maga nevében nem volt hajlandó hozzájárulni. Moszkva minden eszközt felhasznált, hogy zsoldjába szegődtesse, de az ukrán főpap hajthatatlan maradt. Tökéletesen tisztában volt nevének, pozíciójának jelentőségével; hivatásának magaslatán állott. Inkább vállalta a sok meghurcoltatást, a börtönt, az elítélést, a lágert, de kitar-tott a *nem* mellett.

Huszonöt év büntetéssel a vállán most a különleges láger lakója lett. Itt sem változtatott felfogásán, nem tört meg, sőt: nagyobb lett ellenállása, ha ez egyáltalán még növekedhetett. Erős akarattal viselte a szenvedéseket, s egyformán vi-gasztalt, lelkesített mindenkit. A lágerparancsnokság különös gonddal figyelte őt, akit ez a tény csak erősített abban a hi-tében, hogy helyes úton jár.

Szlipij metropolita nemcsak az egész katolikus papság eszményképévé vált fogsága alatt, de talpig ember is volt. E sorok írásakor bíboros, tizennyolc évi szovjet fogság után Ró-mában él mint az ukrán katolikus egyház pátriárkája.

Nem sokáig voltam együtt vele, mert a sok tízezer fogoly gyors egymás utáni érkezésétől elkábult csekisták már valahogy eligazodtak rajtunk, s átcsoportosításokat hajtottak végre. Én is más helyre kerültem, és új lágerben éltem meg az 1949. évet.

ROTH SZÁZADOS, A „JÓLELKŰ”

Az új táborpont nem sokban különbözött az előzőtől. Ta-lán csak abban, hogy zsúfoltabb volt. A foglyok létszáma kö-rülbelül háromezer lehetett, zömmel lengyelek és ukránok, de azért a többi nemzetiség is képviselve volt. A fő munka

az erdőkitermelés volt, azonkívül egy húsz cellás új izolátor felépítése a táborpont belterületén. A régi, csak öt cellával rendelkező nem volt elég „megjavítani” a Szovjetunió szerinti legértékesebb kincset: az embert.

Néhány hónappal odaérkezésünk előtt még hadifoglyok elhelyezésére szolgált a láger. 1946—1947-ben ide voltak bezárva a híres spanyol Kék Hadosztály fogságba esett katonái. Itt hallottam először a legmagasabb rangot viselő fogoly spanyol katonatisztnek, Palacios kapitánynak a nevét, éspedig igen érdekes körülmények között. Az első napokban ugyanis a kórházba osztottak be, így alkalmam volt beszélni a napi kétszeri ellenőrzést végző belrendészeti alakulatok embereivel. Ezek minden alkalmat felhasználtak, hogy az orvosok tanácsát ingyenesen igénybe vegyék mindenféle betegségre hivatkozva, és a beteg foglyok számára kiutalt minimális és legelemibb gyógyszereket a maguk számára követeljék.

Volt közöttük egy negyven éven felüli törzsőrmester, aki kivételnek számított. Állandó szívzavarokkal küzdött, de soha nem panaszkodott, inkább a betegeket, a személyzetet figyelte szolgálata alatt. Igen mogorvának látszott, de néha azért mégis mintha valami részvét csillant volna fel a szemében. Egy délutáni ellenőrzés után, amikor az esti étkezés kiosztásához készülődött mindenki, beállított a rendelőbe. Nem is köszönt, csak leült egy székre. Zsebéből újságpapírt vett ki, leszakított belőle egy darabot, tölcseért formált, megtöltötte mahorkával, rágyújtott, s igen vontatott hangon megszólalt:

— Én ismerlek téged, orvos.

— Honnan? — kérdeztem meglepődve.

— Nem tudom — válaszolta —, de ez nem is fontos. — Kis szünet után hozzátette: — Azt hiszem, te rendes ember vagy. A nemzetiséged magyar, ugye?

— Igen — válaszoltam.

— Akkor érted a spanyol nyelvet?

— Nem — mondtam —, a spanyolok másképpen beszélnek, mint mi.

— Pedig azok is rendes emberek — szólt elgondolkozva.

Azt gondoltam, hogy biztos volt a polgárháború alatt Spanyolországban, talán onnan ismeri a spanyolokat. De nem így volt.

— Két évvel ezelőtt itt voltak — szólt meg újra. — Ismertem őket. 1941-ben én Vlaszov tábornoknál szolgáltam, s harcoltam ellenük Leningrád alatt. — Felgyűrte jobb karján a gimnasztyorkát, s egy forradást mutatott. — Ezt tőlük kaptam. —

Elhallgatott, majd újra kezdte: — Aztán itt találkoztam velük 1946 végén, foglyok voltak. A vezetőjük valami Palacso kapitány volt. (*Így, cs-vel ejtette ki a nevet.*) Ember mint ember volt — idézte az orosz közmondást. — Nem is tudom, hogyan hívhatnak egy ilyen embert Palacsónak...

(Magyarázat erre, hogy az orosz nyelvben a *palacs* szó kivégzőt, hóhért jelent, erre célzott a szovjet törzsőrmester.)

Eltűnődött kissé, majd ismét megszólalt:

— A teljhatalmú kommisszárral volt sok bajuk. Ismered Roth századost?

— Ő a külügyminisztérium megbízottja — feleltem.

— Igen — mondta, s valami káromkodásfélét mormogott. Felállt, mintha ki akarna menni, de visszafordult, a kezembe nyomott egy marék mahorkát, s ahogy jött, úgy távozott.

Hamarosan megtudtuk, ki ez a Roth százados: lengyelországi zsidó, aki 1939-ben szovjet területre menekült a német megszállás alá került Poznanból, s beállt a vörös hadseregbe. Politikai biztos lett, s mint jól bevált pribéket a háború után a fogolytáborokban alkalmazták. Mindenkiben fasisztát látott, kizárólag a bosszú érzése vezette, s ez lassan szadistává alakította, mint a gyáva embereket általában. Ugyanakkor igyekezett jóakarátú palást alá rejtteni valódi szándékait. A nyilvánosság előtt a foglyokhoz atyai hangon beszélt; figyelmüket felhívta arra, hogy a Szovjetunió humánus módon igyekszik a helyes útra terelni az ellene harcoltakat, nem végzi ki őket, mint hogy azt megérdemelnék, hanem munkájuk által ad alkalmat megjavulásukra.

De amikor az éhes, elkínzott hadifoglyokat, később az elítélteket magához rendelte, hogy besúgókká szervezze be őket, az ezt megtagadókat nem habozott a legkegyetlenebb büntetésekkel sújtani, sötét, penészes cellákba záratni, éheztetni, hozzátartozóik lefogásával fenyegetni, s így tovább.

Így kísérelte meg a spanyol hadifoglyok — többek között Palacios kapitány megaláztatását, azoknak különböző ürügyek alatt történt fenyegetéseit. A hadifoglyok más táborba való elvitele után továbbra is régi helyén maradt: most még jobb alkalom kínálkozott arra, hogy az elítélteken elégítthesse ki beteg hajlamait. Mint az MVD teljhatalmú megbízottjának, minden lehetősége megvolt ezeknek végrehajtására. Aki nem volt hajlandó vele együttműködni, azt rögtön a legnehezebb munkára osztatta be, bármilyen is legyen az egészségügyi állapota.

Szerencsétlenek az óriási tölgyek fűrészelése közben szabadultak meg kínjaiktól, részükről pontot téve a kommunizmus népeket élszabadító, igazságot szolgáltató törekvéseire...

Ám semmi sem tart örökké, így Roth százados vérengzése sem. Az Úristen bele szokott avatkozni földünk halandóinak életébe, olykor meglehetősen keményen.

Valami — talán egyéni — oknál fogva Roth különösen üldözte a lengyeleket s ukránokat; ezeket sujtotta legjobban a régi kínai módszereket megszegyenítő kínzásaival.

Természetszerűleg várható volt egy megfelelő ellenakció ezek részéről, amennyire azt a lágerkörülmények megengedték. Az elítélt nemzeti ukránok egy csoportja a lengyelekkel karöltve végrehajtotta azt, amiről a többi fogoly csak jóval később szerzett tudomást: egyikük, teljesítve a csoport megbízatását, elfogadta besúgóvá való beszervezését, és az előre megbeszélt terv alapján hasznos információkat szolgáltatott Rothnak egy állítólagos, az ukránok tervezte zendülésről. Ez az álbesúgó nevekkal is szolgált, s négy ukránt el is vittek a központi börtönbe, de Roth bizalma megnőtt a besúgó felé. Éjjeli megbeszélésekre hívta; mindenáron hálózatot akart kiépíteni az elítéltek között, hogy érdemeit a rendszer előtt nagyobbítsa, s ténykedésének fontosságát minél jobban bizonyítsa hozzá hasonló parancsnokai előtt.

Éjjeli megbeszéléseit általában éjfélig tartotta; neki joga volt a tábor területén takarodó után is tartózkodni. Egy alkalommal éjjel két óra körül találta meg hulláját az ügyeletes őrség: fejét tégladarabokkal verték szét.

Mindenkit kihallgattak, mindenkit meggyanúsítottak, csak a besúgót nem. Ő nem vitt el semmit Roth irataiból, de pontosan megtudtuk a többi valódi besúgó nevét...

Kora hajnalban, amikor a teljhatalmú megbízott maradványait hordágyon vitték ki, az őrség épülete előtt égő lámpa szinte kísérteties fényben világította meg az ott álldogáló törzsőrmester amúgy is sápadt arcát. Merev, kifejezés nélküli tekintete lassan követte a tegnap még korlátlan hatalommal felruházott csekista tetemét.

Egyetlen szót sem szólt, de mintha a nézése ezt mondta volna:

— Kutyáknak kutyavég...

Úgy látszik, a szigorúságnak csak a halál a határa. Azt gondoltuk, hogy szigorúbban már nem lehet kezelni bennünket, de amint tapasztalnunk kellett, lehetett. A politikai tiszt meg-

gyilkolása olyan intézkedésekkel járt a vezetőség részéről, amelyeket azelőtt nem is képzeltünk. Néha kétszer is kihajtottak mindenkit az udvarra az éjszaka folyamán, s személyi motorozást, barakk-kutatást tartottak. Ugyancsak éjjelente bejöttek a barakkokba, órákig névsort olvastak, személyi adatokat vettek fel, s utána négy-öt foglyot elvittek az izolátorba.

Más alkalommal egész napos fényképezési láz vett erőt rajtuk: mindenkit lefényképeztek szemben, oldalról, hátulról, s ez alatt a hidegben kellett álldogálni, amíg mindenkivel végeztek. Ugyanezt a figurát megcsinálták az ujjlenyomátvételekkel is. (Fogságom alatt legalább húsz alkalommal játszották velem végig ezt a komédiát, a rólam felvett fényképek filmanyagából pedig raktárt lehetne megnyitni...)

A csekista szadizmusra vallott az a tény is, hogy az egészségügyi részleg vezetője, egy felcser főhadnagy elrendelte három koporsó állandó kitevését a kórház folyosójára.

— Hadd lássák a nép ellenségei — mondta —, hogy merre visz innen az útjuk!

S még ilyen körülmények között is lehetett találni valami támogatást, valami olyan emberi megnyilvánulást, amely a foglyok lelkivilágára borult sötét felhőket ha rövid időre is, de eloszlatta.

A mordvin nép a maga szovjetellenes magatartását már a kolhozok bevezetésekor kimutatta. Szinte egy emberként kelt fel a rendszer ellen, felgyújtva falvait, erdeit, vállalva a bujdosást, a törvényen kívüli életet. 600 000—700 000 lelket számláló, az urál-altaji törzshöz tartozó népfaj, mely ki tudja, mikor szakadt el rokonaitól, s telepedett meg a Közép-Volga vidékén, Szaranszk környékén. Az évszázadok alatt teljesen elszlávosodtak, felvették a görögkeleti vallást, de nyelvüket és szokásaikat továbbra is megőrizték. A szovjet uralom alatt önálló köztársaság lett, de szabadságszerető megnyilvánulásai miatt területén alapították meg az egyik legszigorúbb lágert, amely még ma is lakóhelyül szolgál a rakoncátlankodó szovjet intelligenciának.

Egy idősebb német fogorvost bíztak meg a tábor dentológiai betegeinek kezelésével. Kezdetleges műszereivel is igen kitűnő munkát végzett, még a szabad betegeknek való segélynyújtást is megengedték neki. Csak németül beszélt, így jelen kellett legyenek rendelésein tolmácsolás végett. A tábor külső raktárosa egy mindig részeg, kulcsait állandóan kezében hordó mordvin ember volt. Egy napon beállított a rendelőbe, s fogfájásra panaszkodott.

— Húzzátok ki, hogy ne fájjon! Marad még úgyis elég!

A német megvizsgálta, majd segítségével közölte vele, hogy nincs szükség húzásra, mert egy kis tömással is meg lehet oldani a dolgot.

— Ti jobban tudjátok — nyugodott bele a raktáros.

A kezelés megtörtént. Kértük, hogy két nap múlva okvetlenül jöjjön el ismét.

A rendelő közvetlenül az őrség szobája mellett volt. Másnap dél körül már a zónán kívülről is lehetett hallani a raktáros ordítását. Arcát kezébe fogva rohant be a rendelőbe, s rettenetesen káromkodott.

— Hol van ez a két fasiszta kutya? Meg akarnak ölni! Mit tettek be tegnap a számba? Megőrülök, úgy fáj. Ó, majd adok én nekik, az ocsmány férgeknek!

Kollégám nem sokat értett ugyan az egész kifakadásból, de velem együtt aggódva várta a mordvin megjelenését. Tekintve hirtelen bejövetelét, senki nem motozta meg, senki nem kísérté hozzánk. Amikor berontott, villámgyorsan körülnézett; csak hárman voltunk a szobában. Zsebébe nyúlt, s két piros tojást nyomott a kezembe.

— Ma húsvét van — súgta alig hallhatóan, s máris rázendített:

— Ha rögtön nem állítjátok el a fájdalmamat, börtönbe vitetlek mindkettőtöket, átkozott dögök!

A német orvos nem fogta fel azonnal a dolgokat, néhány rövid szóval meg kellett nyugtatnom, hogy nincs semmi baj, motoszkáljon csak a raktáros szájában, aki kézmozdulattal s kacsintással jelezte, hogy semmije se fáj, de azért tovább nyöszörgött. Bejött egy katona is, s lassan magyarázni kezdtem:

— A raktáros néptárs valami kemény dolgot rághatott. A tömés kissé meglazult, ezért volt a fájdalom. De ugye most már elmúlt?

A mordvin fogait egymáshoz érintve mondta:

— Nem, most már nem fáj. De mondhattátok volna tegnap, hogy nem szabad rágnom rajta. Holnap bejőjtek? — kérdezte egészen lecsendesedve.

— Okvetlen — feleltem. — Holnap a végleges tömést fogja megkapni.

Betegünk a politikai foglyok megbízhatatlanságát hangsúlyozva a katonának, magunkra hagyott bennünket.

Akkor tudtuk meg, hogy húsvét van, s szebb ajándékot nem kaptam fogságomban a mordvin raktáros piros tojásánál! Amikor a német orvosnak megmagyaráztam, miért is rendezte az egész cirkuszt a mordvin, maga elé nézve mondta:

— A fene érti ezeket!

RUPP EZREDES

Néhány lövés, izgatott kiabálás, rohanás, majd géppisztoly-sorozatok ébresztették hajnali négy óra tájban a foglyokat. Mindenkit kihajtottak az udvarra, le kellett ülni, s moccan-ni sem volt szabad. Idegen tisztak papírokkal a kezükben brigádonként osztották el a vacogó foglyokat.

Mi történt? Mi lesz? Kivégzés? Kitört a háború?

Amikor a rendelőbe szólítottak, hamarosan megtudtam: az éjjel szökés történt, az egyik áldozat az ukrán sebész előtt hal-doklott.

— Nem tudok mit tenni — mondta. — A vena iliácát lőtték át, el fog vérezni.

Az egész kórház tele volt katonákkal, akik elég nyugodtan hallgatták a sebészt. Néhány perc múlva a fiatal fogoly életé-re pontot tett a belső vérzés.

Később tudtuk meg az eseményeket: a táborponton tartózkodott a hatvan év körüli lengyel Rupp ezredes, aki a háború előtt a lengyel hadsereg kémelhárító osztályánál volt fontos beosztásban. A háború alatt állítólag együttműködött a németekkel, majd szovjet zsoldba akart állni, de megkapta a maga huszonöt évét. Úgy látszik, az MVD-nek ki kellett köszö-rülni a csorbát, amely Roth százados meggyilkolásával esett rajta, így provokációra határozta el magát, s annak kivitelezésére Ruppot szemelték ki.

Több fiatal ukránt és lengyelt — szám szerint hetet —

szökésre bujtatott fel. A barakkok tűzoltólétráit a szögesdróton keresztül a kerítéshez támasztották, s azt odahúzva a másik oldalon leereszkedtek. Akkor választották ki a szökés pillanatát, amikor a reflektorok más irányba pásztáztak. Érdekes, hogy a tábor kerítésének túlsó oldalán ebben az időben nem volt véreb! A többiekén igen, hiszen hallottuk csaholásukat. A toronyban lévő őr csak az utolsó fogoly ugrását látta. Gondolkodás nélkül lelőtte, s riadóztatta a tábort.

Két óra múlva még egy sebesültet hoztak be az őrségre, ott is verték agyon, kórházba nem került. Naponként fogtak el egy-egy menekült, legutoljára Rupp ezredest, húsz kilométerre a táborponttól az erdőben.

Társaival együtt újabb huszonöt évre ítélték. Minden ismerőse határozottan állította, hogy feladata volt a szökés megszervezése, annak minden részletét előre tudta az MVD.

Rupp egy invalidus lágerpontra került, de az elárult testvéreik miatt bosszút kiáltó ukránok és lengyelek utolérték: még abban az évben egy éjszaka késszúrásokkal megölték.

Az egyik elfogott zsebében két darab torokfájás elleni tablettát találtak, amelyeket a rendelőben kapott egyik kollégától. Ezt egy esztendei zárt börtönre ítélték azzal az indoklással, hogy ha a menekülő fogolynak szökés közben megfájdult volna a torka, úgy e tablettákkal fájdalmait csökkenthette volna, s ezzel szökését eredményessé tehetné volna. A csekista logika szerint tehát az orvos indirekt módon hozzájárult a szökéshez...

Ezentúl nem volt szabad semmiféle orvosságot a betegek kezébe adni: a rendelőben való helyszíni lenyelése, felhasználása kötelező volt, s azt katonák ellenőrizték.

A Rupp-féle eset után mindenkit közmunkára váltottak le; helyünket szabad felcserekkel, nővérekkel töltötték be. Valódi, fehér köpenybe bujtatott hóhér-orvosok vizsgálták át a foglyokat, s szinte kivétel nélkül mindenkinek egyes kategóriát adtak, amellyel a legsúlyosabb munkára lettek beosztva. Így kerültem én is egy erdőirtó brigádba, ahol viszont megint tanúja voltam a lakosság irántunk érzett rokonszenvének.

A mordvin népszokás szerint pünkösdkor van a halottakról való megemlékezés ünnepe. Ilyenkor általános a munkaszünet; az egész lakosság már kora reggel élelemmel, itallal megrakodva a temetőbe vonul, s az egész napot ott tölti. Még a sztálini időkben is szemet hunytak az ünnep megülése, megszentelése felett: ellene nem tudtak semmi hatásos rendszabályt hozni, a nép hű maradt hagyományaihoz.

Már hat óra körül járhatott az idő, s menetben voltunk a táborpont felé, amikor attól néhány száz méterre egy hajcsár megállította a brigádot. Beszért valamit az őrparancsnokkal, aki újra munkába állást vezényelt, a vasúti síneket kellett feltöltenünk. Az ilyen túlórázások napirenden voltak, s már javában dolgoztunk, amikor az erdő felől egy éneklő csoport mordvin tűnt fel. Most jöttek vissza a temetőből.

Az őrség rögtön a vasút két oldalára hajtott át bennünket, s hasra feküdve vártuk a mordvinok elvonulását. Egyre közeledtek, s állandóan valami vallásos dalt ismételtek. Amikor egy vonalba értek velünk, megálltak a pályatesten, az asszonyok kibontották csomagjaikat, kenyeret, kalácsot, húsfélét, süteményeket, szárított gyümölcsöt tettek le a sínek mellé, míg egy férfi az őrparancsnokhoz fordult:

— Add oda a foglyoknak, hadd egyenek! — s lassan továbbálltak.

Az egyik katona odament a lerakott élelmiszerekhez, a puskája végével szétkotorta őket, majd csizmájával lerúgta a töltésről.

— Egy frászt beléjük! — röhögte.

Ebben a pillanatban a húsz főnyi mordvin csoport mintegy vezényszóra visszafordult, s olyan átokzuhatagot szórt a katonákra, amelyet addig még senki szájából nem hallottam. Az asszonyok vitték a prímet:

— Korcs testű ördögfiókák! Hát erre tanított meg benneteket az anyátok? A kenyeret lábbal tiporni? Hogy ez legyen az utolsó darab életekben, amit láttok! A vakság lepje el fajzatozatokat, az Isten kenyerét ti gyalázzátok, ti csúszómászók, ti férgek, ti rovarok, ti vérszívók!

Ilyen kifejezések röpködtek a katonák felé, s a tömeg egyre feléjük húzódott. A helyzet kritikussá vált. Az egyik katona ijedségében egy sorozatot a levegőbe lőtt, de ez még elkeseredettebbé tette a mordvinokat. Az őrparancsnok kétségbeesetten kiabált:

— Várjatok, testvérek! Beszéljünk nyugodtan, senki nem fog többet lőni!

Szerencséjükre a táborpont felől futólépésben közeledett az öt tagú készület egy hadnagy vezetésével. Kezében pisztollyal a tiszt a mordvinokhoz fordult. Egy idősebb ember magyarázta el neki a történeteket, mire a hadnagy váratlanul eltette fegyverét, az őrparancsnokkal tárgyalt, majd az őrségből három katonát magához intett, fegyverüket elszedte, és fedezet alatt a laktanyába kísértette. Közel ment a szétrúgott csomaghoz, alaposan megvizsgálta, s röviden csak ennyit mondott a mordvinoknak:

— Odaadhatjátok a foglyoknak.

— Azt már nem! — válaszolta egyikük. — Egye meg az, aki széjjelrúgtal! Mi adunk estére másikat!

A hadnagy beleegyezően bólintott, a mordvinok lassan elszállingóztak, bennünket pedig a táborpontra kísértek. Az ügynek nem lett folytatása, de este a hadnagy maga osztotta ki a brigád tagjainak a mordvinok ajándékát.

A három katonát nem láttuk többet a lágerben.

KÖZÉP-ÁZSIA—SZIBÉRIA

Várakozásomnak megfelelően rövidesen szállítmányba osztottak be, s kénytelen voltam megismernedni a Szovjetunió ázsiai részén lévő táborokkal...

Ott ismertem meg rabéveim egyik soha el nem feledhető alakját, Vologyát, a fejlevágót...

Hivatalosan ugyan el voltunk választva a közbüntényesektől, de az MVD gondoskodott arról, hogy azért mégis közénk kerüljenek. Ráadásul a bűnözők legalja. Ezt úgy oldották meg, hogy a banditizmus, gyilkosság és rablás miatt elítélteket besorolták „a szovjet társadalomra veszélyes elemek” közé, amely egy szintre emelte őket a politikai foglyokkal. Így lassan újra keveredtünk velük, ha nem is olyan arányban, mint azelőtt.

Mindent s mindenkit terrorizáló bűnszervezetüknek kirívó, szomorú példáját tapasztaltam az új lágerben, ahol 1949 nyarán ismertem meg az akkor alig húszéves Vologya Dobrovot.

Közepes típusú betörő volt, büntetését mégis gyilkosságért kapta. Immár negyedik éve igyekezett magát a munka alól kivonni. Máris ismert, bár még fiatal tagja volt a blatnojvilágnak, aki előszeretettel beszélgetett a külföldi foglyokkal. Állandóan az előtte ismeretlen országok társadalmi viszonyairól érdeklődött, s beszélgetés közben gyakran hangoztatta:

— Tinálatok minden másképp van. Ha én Európában születtem volna, soha nem kerülök lágerbe!

Mint elmesélte, édesapja valahol Minszk környékén esett el 1941-ben, anyját közmunkára osztották be, s ő már a háború alatt is kisebb-nagyobb lopásokból tartotta magát fenn. Hozzá hasonlókkal együtt bandába verődtek, s szervezett rablásokat hajtottak végre. Közvetlenül a háború befejezése előtt lakást fosztottak ki Moszkva egyik külvárosában, de az arra haladó őr észrevette őket. Lövöldözés, verekedés kezdődött, melynek során a banda két tagja, valamint egy rendőr életét vesztette. Vologya megkapta a huszonöt évet.

A fiú gyakran kapott levelet anyjától, s egy napon örömtől sugárzó arccal közölte:

— A parancsnokságon voltam. Anyám három év óta már többször kérte ügyem felülvizsgálását, de mindig sikertelenül. Most végre a legfelsőbb bíróság figyelembe vette, hogy a bűntény elkövetésekor kiskorú voltam. Az ítéletet megváltoztatta, s bűnrészesség miatt négy évre szállította le büntetésem. Egy hónap múlva szabadulok! S ha lehet, Nyugatra megyek — tette hozzá megfontoltan.

Mindamellet, hogy Vologya bűnöző volt, közeli szabadulásának valamennyien örültünk abban a számunkra kilátástalannak tetsző lágerpokolban.

Alig telt el néhány nap, egy este beállított hozzám a rendelőbe. Végtelen szomorúnak, letörtnek látszott, ami érthetetlen volt számomra.

— Mi bajod van? — kérdeztem.

— Nagyon fáj a fejem, adj valami orvosságot! — válaszolta. Éreztem, hogy valami történt vele, s tovább tudakozódtam:

— Nem értelek, Vologya. Néhány hét múlva szabadulsz, s mégis olyan bánatos arcot vágysz, mint egy újonnan elítélt. Miért? Elmerengve nézett rám, s szinte tagolva mondta:

— Ne kérdezz semmit! A szabadságot én nem fogom megláttni.

Ezzel lassan kiment.

A következő vasárnap délután a barakkok mögötti téren élveztük a ritka napsütéstől áldott pihenőt. Vártuk a szokásos

délutáni számlálást, amit pihenőnapokon mindig korábban tartottak a szokottnál. Többedmagammal a fűben heverészünk, s az örökös lágertémákat — munka, étkezés, szabadulás — vitattuk. Egyszer az egyik osztrák felkiáltott:

— Nézzétek — s ujjával jobb felé mutatott —, Vologyának elment az esze! Ilyen melegben a vattás nagykabátot húzza magára!

Tényleg, előttünk mintegy húsz méterre Vologya lépegetett buszlátjában a szanaszét heverő foglyok között.

Az ezután következő események olyan gyorsan történtek, hogy szinte nem is tudtuk azonnal felfogni. Az egyik fekvő fogoly előtt Vologya hirtelen megállt, kabátja alól szekercét rántott elő, s egyetlen csapással majdnem teljesen átszelte az áldozat nyakát.

— Nesze, te áruló! — ordította, s a szekercét annak lábához dobta.

Odaszaladva óriási vérsugarat, átvágott nyaki ütőeret, rángatózó, de már élettelen testet, és Vologya gyűlölettől lobogó szemét láttuk. Minden segítség hiábavaló volt: a szekerce guillotine-ként működött.

A hirtelen ott termett fegyőrök azonnal megkötözték Vologyát, aki semmi ellenállást nem tanúsított, szinte egykedvűen nézett ránk. Szeme mintha azt mondta volna: „Ugye megmondtam?”

A főfegyőr csendesen megkérdezte:

— Miért tetted?

Vologya megvetően húzta el a száját.

— Kutya volt — mondotta —, meg kellett ölnöm.

A lágerbíróság huszonöt évre ítélte. Elszállították, s nyoma veszett...

Az 1949-es év vége magyar vonatkozású hírekkel zárult. Újonnan elítéltektől és más táborokból jöttektől értesültünk, hogy gróf Bethlen István, Magyarország volt miniszterelnöke, az első világháború utáni magyar külpolitika irányítója moszkvai börtönében „végelgyengülésben” meghalt. Ugyancsak ott pusztult el Werth Henrik vezérezredes is, a magyar honvédség volt vezérkari főnöke. Werthet állítólag évekig hitegették szabadon bocsátással, míg katonai szaktudását papírra vetette, visszaemlékezéseit megírta, s a szabadulás reményében azokat a szovjet tábornokok rendelkezésére bocsátotta. Azután pusztulni hagyták. Művének a második világháború előzményei-

vel foglalkozó részét még ma is tanítják a szovjet katonai akadémiákon.

A kommunista Magyarország hírhedt belügyminiszterének, Rajk Lászlónak a letartóztatása volt az év végi harmadik éredekesség. Állítólagos titoista kapcsolatai és a rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés miatt tétette félre s végeztette ki Magyarország bolsevista diktátora, Rákosi-Róth Mátyás. Hét évvel később tudódott ki, hogy provokatív céljainak elérésére a párt egyszerűen feláldozta.

Rajk belügyminisztersége alatt vette át a csekély létszámú kommunista párt Magyarországon az egyeduralmat, mégpedig igen embertelen körülmények között. A hatalomátvétel sötét mozzanatait Rajk szervezte meg, s miután munkáját elvégezte, kötéllal fizettek neki.

ALFONZO GOMEZ

Ránk köszöntött az 1950-es esztendő.

A szovjet kényszermunkatáborokban lévő közbűntényesek világát az előző fejezetekből megismerve, kiegészítésképpen álljon itt egy, a hazájából erőszakkal elhurcolt spanyol fiatalember története! A vele együtt eltöltött több hónapos fogság alatt alkalmam volt Alfonzo Gomez lelkivilágába belátni, azt analizálni, problémáit s lelki meghasonlottságát megérteni. A vele történeteket igyekszem úgy visszaadni, ahogyan ő elmondta, s ahogy én azokat tapasztaltam.

Mint annyi más spanyol gyereket, Alfonzót is 1937-ben lopta ki a szovjet kormány az akkori spanyol köztársaság területéről. A gyermek annak idején hét-nyolcéves lehetett, s csak arra emlékezett, hogy valahol Barcelona környékén laktak. Rakodómunkás apja még 1936-ban elment harcolni, s többé nem hallottak róla, még azt sem tudták, hogy a nemzeti hadseregben vagy a köztársaságiaknál szolgált.

Alfonzónak még két kisebb testvére volt, anyjuk mint mosónő tartotta el a családot, s igen szűkös körülmények között éltek. A családfő anyát később valami milíciába osztották be, s a három gyermek menhelyre került. Nem sokkal ezután az Alfonzóval egykorúakat behajózták a Szovjetunió felé. Az elhurcoltak

számára Alfonzo nem emlékezett, de több százan lehettek. Csak néhány anyának engedték meg, hogy gyermekét elkísérje, egyébként spanyolul beszélő szovjet nevelők kísérték a szállítmányt.

Az ártatlan spanyol gyermekek részére az orosz nyelv kötelező tanulása már a hajón megkezdődött, így az összes élelmiszert, vizet, takarót, megymást mindenkinek oroszul kellett kérnie. A kísérő szovjet személyzet állandóan hangsúlyozta, hogy azért kellett eljönniük Spanyolországból, mert különben a Franco-hadsereg meggyilkolta volna őket.

Hála a gyerekekkel maradt spanyol anyáknak, az Isten, haza, család fogalma és a spanyol nyelv nem ment feledésbe az elhurcolt gyermekeknél.

A kikötés, a karantén, a vizsgálatok s bejegyzések után hosszabb vasúti szállítás következett, amely egy Urál melletti úgynevezett „spanyol menekülttáborban” ért véget. Itt néhány hónapos szisztematikus átnevelő munka — különleges kiképzőkkel — volt a folytatás, ami nemcsak az orosz nyelv állandó tanulásából állott, hanem minden eszközzel igyekeztek elfeledtetni a gyerekekkel Spanyolországhoz való tartozásukat, és ateista előadásokkal kísérelték meg kiölni a vallást, hitet az immár szovjet állampolgároknak számító gyermekekből.

Annak a néhány spanyol anyának igen nehéz feladat volt ellensúlyozni a bomlasztó kommunista nevelés hatását a fiatalokban. A képzett pártagitátorok minden eszközt felhasználtak, hogy ateista tanaikat elvessék a gyermekek lelkében, s ezzel egyidőben „a nagy és dicsőséges Sztálin” iránti hála érzését felkeltsék bennük.

Itt meg kell említeni, hogy a kommunista rendszer hosszú éveken, évtizedeken sem tudta kiirtani az orosz nép sajátos, mélyen vallásos érzését, s gyakran kényszerült kétszínű kompromisszumra. Így a karácsonyi fenyőfa helyett szükségesnek tartotta elrendelni az újévre előkészített karácsonyfa ünnepét, igyekezvén Jézus születését elfelejtetni, és „Télapót” (Gyed Moroz) téve meg az ajándékok hozójának.

Az elhurcolt spanyol fiataloknál a háromkirályok ünnepét igyekeztek Sztálinnal helyettesíteni. Már az első vízkereszt ünnepe alatt bevezették a gyermekeket a tábor ebédlőjébe, ahol egy óriási, lampionokkal kivilágított karácsonyfa állott. Miután a csodálkozó gyermekek leültek, a párt főmegbízottja megkezdte beszédét:

— Közületek sokan úgy tanulták, hogy ilyenkor év elején a háromkirályok ajándékokat hoz nektek, csak kérnetek kell

tőlük. Nos, ez nem igaz; csalás volt, és én ezt rögtön bebizonyítom. Ha ezelőtt kaptatok is valamit, azt a ti rosszakaróitok, a papok tették a karácsonyfa alá, hogy ti higgyetek a háromkirályokban. Mindjárt meglátjátok, hogy hiába kéritek őket, ők semmit sem fognak adni, mert ők nem léteznek, és itt nincsenek papok, akik becsapjanak benneteket.

Az agitátor kis szünetet tartott, majd újra kezdte:

— Most mindenki egyenként mondja meg nekem, hogy ajándékként mit szeretne kapni...

A lediktált kérdéseket az agitátor sorban felírta. Ezalatt a színfalak mögött ácsorgó többi nevelő gyorsan elkészítette a csomagokat a már előre felhalmozott óriási mennyiségű játékszerből, természetesen anélkül, hogy a gyermekek erről valamit is tudtak volna.

Amikor a gyermekek kívánságainak vége volt, az agitátor így szólt:

— Imádkozzatok, mint azelőtt, s kérjétek az ajándékokat a háromkirályoktól!

Egy hatalmas függöny lassan leereszkedve eltakarta a karácsonyfát. A gyermekek engedelmesen sorolták fel kéréseiket.

Néhány perc múlva az agitátor felhúzatta a függönyt. A karácsonyfa alatt nem volt semmi...

— Lehet, hogy a háromkirály el van foglalva — szólalt meg gúnyosan a nevelő. — Kérjétek még egyszer!

A függönyt újra leeresztették. A gyermekek megismételték kívánságaikat, de persze ajándékot ezúttal sem kaptak.

Az agitátor a gyermekekhez fordult.

— Immáron láthatjátok, hogy semmiféle háromkirály nincs, mert semmit sem adnak nektek. De ha most egyszerűen megkéritek az emberiség bölcs tanítóját, a népek atyját, a mi szeretett Jozsif Visszarionovics Sztálinunkat, aki megmentett benneteket az éhhaláltól, és ide, a szabad emberek paradicsomába hozott, ő rögtön megadja nektek mindazt, amit tőle kértek. Mondjátok utánam: „Drága jótevőnk, Jozsif Visszarionovics, add meg nekünk, amit kértünk!”

A gyermekek elismételték a mondatot, erre a függöny hirtelen felhúzódott, s a karácsonyfa körül az ajándékok sokasága hevert...

A nevelő hagyta, hogy a gyermekek csodálkozzanak, majd a karácsonyfához ment, egyenként olvasta a csomagokra írt neveket, s biztató szavak kíséretében adta át az előszóltott gyermekeknek. Ha valamelyik gyermek kívánságát nem sikerült

teljesíteni, akkor valami más ajándékot kapott cserébe, s a csomagon cédula volt a következő szöveggel:

„Más, szegényebb gyermeknek kellett adnom, ne haragudj. Helyette fogadd el ezt!

Joszf Visszarionovics Sztálin”

Mint a többi gyermekre, Alfonzóra is hatással volt ez a jelenet, de ösztönszerűen érezte, hogy valami azért nincs rendjén. Hisz’ odahaza Spanyolországban mindig a háromkirály hozta az ajándékokat, és most egyszerre minden másképp van? Hogyan lehet ez?

Az anyja által lelkébe ültetett vallásos érzést nem tudta teljesen elnyomni Sztálin csomagja. Mindemellett a naponta hallott propaganda lassan kétségeket kezdett ébreszteni benne, s talán belőle is párthű kommunistát nevelt volna a bolsevista rendszer, ha egy közbejött esemény nem ad új fordulatot a kilencéves gyermek életének.

Egy vetített képekkel kísért, vallásgyalázó, ateista előadás után fürödni vitték a gyermekeket a közeli folyóhoz. Az egyik nevelő meglátta Alfonzónál az édesanyjától kapott kis feszületet, melyet pedig eddig gondosan dugdosott. Durva mozdulattal vette el tőle, s azt zsebre téve alaposan megdorgálta Alfonzót az ilyen „babonás jelvény” viseléséért.

— Egy szovjet gyermek nem visel ilyet — mondotta —, ez csak a papok találmánya.

Alfonzó lelkében az eddig talán csak lappangó ellenállás most vált tudatos érzéssé. A szidásra nem szólt semmit, de elhatározta, hogy kommunista soha nem lesz.

A fiatal spanyolokat később iskolákba osztották be, ennek elvégzése után került Alfonzo lakatos továbbképzésre, s tizenöt éves korában már egy szverdlovski gyár műhelyében dolgozott.

A második világháború közben befejeződött, s a Szovjetunió területén mindennapos volt az éhség, a betegség, a lágerek...

Miután sem a fizetések, sem az élelmiszeradagok nem voltak elegendőek, Alfonzo és néhány társa a gyárból csempészett ki üveget, fűrészt, kalapácsot s minden olyan szerszámot, amelyet a feketepiacon értékesíteni lehetett. Zsírt, dohányt, cukrot lehetett értük kapni.

Néhány sikeres üzlet után a társaság rajtavesztett, s tizenhat éves korában Alfonzo először került szovjet munkatáborba, de tekintve korát, csupán egy évre szóló ítélettel. Itt ismerte meg Alfonzo a szovjet állam által „paradicsomnak” nevezett új haza igazi arculatát. Megfogadta, hogy minden körülmények

között el fogja hagyni a Szovjetuniót, és visszatér Spanyolországba.

Kiszabadulása után terveinek megfelelően hajóra kért beosztást, ami sikerült is. Huzamosabb ideig csak szovjet kikötőkben fordult meg a hajó, míg 1947 nyarán Konstancában vetettek horgonyt. Nem ismerve a Moszkva és csatlósai között fennálló viszonyt, Alfonzo úgy gondolta: itt az alkalom a szökésre, lényeg, hogy ne legyen többé szovjet területen.

Egy éjjel kiúszott a partra, de már másnap visszahozta a román rendőrség a hajóra. Irgalmatlanul összeverték, megbilincseltek, s néhány héttel később a szevasztopoli különbíróóság tizenkét évi javító munkára ítélte „a Szovjetunió területe engedély nélküli elhagyásának kísérlete, valamint a Szovjetunióval szemben ellenséges magatartást tanúsító állammal fennálló kapcsolata miatt”.

Melyik volt ez az állam? Milyen kapcsolatai voltak neki vele? Nos, Alfonzo ezt sose tudta meg.

A kihallgatások alatt többször megverték, éhezették, s végül olyan jegyzőkönyvet íratnak alá vele, amelynek tartalmáról semmi tudomása nem volt, de aláírta, mert nem akart tovább szenvedni a tetvekkel teli sötét cellában. Mint „politikai bűnös” került egy politikai foglyok számára létesített kényszermunkatáborba.

Amikor én 1950-ben találkoztam vele a négyes számú különleges büntetőtábor 16. pontján, Alfonzónak már huszonnyolc évi összbüntetése volt ötszörös szökési kísérlet miatt. A körülbelül ötezer elítéltet számláló lágerponton Alfonzo — dacára politikai pontjainak — igen jó viszonyban volt a lágerpont belső rendszerét kezében tartó, közbüntényesekből összetevődött szövetkezettel.

Meg kell mondanom, hogy a vele eltöltött majd' négy hónapos fogság alatt semmiféle közönséges bűnözést nála nem tapasztaltam. Nem, Alfonzo nem volt bűnöző, de gyűlölte a kommunista rendszert, s szerette a szabadságot. Korábbi szökési kísérletei során egyszer váll-lövést kapott, amit nem kezeltek helyesen, s csontvelőgyulladásra gyakran kiújult, emiatt kezelésre járt az orvosi rendelőbe.

Hamarosan bizalmas viszonyba kerültem vele, s megállapíthatam, hogy nemcsak a politikai foglyok szerették, hanem fiatal kora ellenére igen nagy tekintélyt szerzett a lágerpont közbüntényeseinek körében is. Ez utóbbi tény gyakran tette lehetővé a gyámoltalan politikai foglyoktól a bűnözők által elszedett ruhák, cipők, személyi tárgyak sima visszaszerzését.

A szovjet lágerrendszer egészségügyi szolgálatáról szóló fejezetben ismertettem a kötelező, minden harmadik hónapban megtartott úgynevezett „orvosi ellenőrzést”, amely a rendszer egyik szörnyszülöttje, s úgyszólván kizárólag az elítéltek testének külső megnézéséből állt; a kiküldött pártorvosok — de főleg orvosnők — eszerint döntötték el az elítélt munkabíró képességét. Mint említettem, néha megengedték a táborpont elítélt orvosának a jelenlétét, de annak véleménye nem mérvadó, jöllehet ő alaposan ismeri a betegeket.

Így került sorra a fenti lágerponton az 1950. évi tavaszi szokásos „orvosi vizsgálat”. Színhelye a rendelő volt: a nagy, kórházi lepedővel — a higiéniaát elvégre meg kell tartani! — leborított asztal jobb oldalán két pártorvosnő, középen a belügyminisztérium teljhatalmú megbízottja, balra tőle egy pártorvos foglaltak helyet, s a legszélén, baloldalt én álltam.

Tudott dolog, hogy a gluteális régiók zsírpárnáinak fejlettségéből lehet — de nem kell! — következtetni a szervezet fizikai erőnlétére. Ennek megítélésére elegendő volna a vizsgálandók gluteális részére egy pillantást vetni — hiszen úgysis csak formalitásról van szó —, s máris fogalmat lehet alkotni a munkabírási fokáról.

A Szovjetunió börtöneiben, lágereiben azonban minden fogoly részére kötelező a teljesen meztelenül való, bizottság előtti megjelenés. Undorító volt éveken keresztül tapasztalnom, hogy a ki-rendelt fiatal pártorvosnők zöme nem a vizsgáltak ülepét nézte, hanem inkább az ellenkező oldalt, nem feledkezvén meg ujjukkal kétszer-háromszor megtapogatni nemcsak a gluteális részt, hanem a hasfelületet is...

Délután hat óra körül Alfonso brigádja következett a vizsgálatra. A belügyi megbízott hívta a foglyokat, s amint az izmos, jó testű spanyol fiú belépett, láttuk, hogy alsótestét fűrdőnadrágszerű valami fedti. Arcán megvetés és hideg nyugalom ült.

A belügyi megbízott helyéről felemelkedve ráivallt:

— Azonnal vedd le az alsónadrágod!

— Micsoda szemtelenség! — toldotta meg az egyik pártorvosnő.

Alfonzónak arcizma sem rándult. Szemét lassan körüljártatta a társaságon, rám nézett, majd a megbízotthoz fordult, s nyugodt hangon így szólt:

— Felesleges, hiszen maguk úgysis egyes kategóriát adnak nekem. Vagy talán a hölgyek nem láttak még elég penist ma?

Az orvosnők arca piros lett. Én valami rosszat éreztem, ak-

kor még nem tudtam megmagyarázni, hogy mit. A megbízott magából kikelve ordította:

— Nyomorult spanyol fasiszta, rögtön vetközz le teljesen, vagy vasra veretlek!

Alfonzo egy méterre állhatott az asztal előtt. Hirtelen mozdulattal rövid finn tört rántott elő a fürdőnadrágjából, bal kezével hasi részét kihúzta, villámgyors mozdulattal egy körülbelül öt centiméteres darabot kanyarított le belőle, s a véres húscafatot az asztalra dobta.

— Nesztek, kutyák! — kiáltotta. — Évek óta szívjátok a vérem, most zabáljátok a húsomat is! — A tört az asztalra dobta, s felém fordult. — Gyere, kössél be, doktor!

A jelenet óriási hatást váltott ki: vér az asztalon, vér a padlón, mindenkinek jutott néhány csepp vér. Az egyik orvosnő elájult, a másik öklendezni kezdett. A pártorvos falféren bújott az asztal alá, a belügyi megbízott pedig káromkodni kezdett, s az őrség után kiabált.

Én kimentem Alfonzóval a kötözőbe, elláttam kötéssel, és a behorhanó katonák azonnal vitték a karcerbe, éppen csak arra volt időm, hogy egy kis mahorkát csúsztaskak a zsebébe.

Harminc nap szigorított fogdát kapott, de minden második nap hozták kötözésre. Ilyenkor mindig mosolygott, fekete szeme elégedetten csillogott, s csak azt kérdezte tőlem:

— Ugye jól csináltam?

Büntetésének letelte után váratlanul az erdőirtó brigádba kérte beosztását. Valamennyien csodálkoztunk ezen, hiszen Alfonzo mindig igyekezett magát mindenféle munkától távoltartani, s hirtelen „munkavágya” érthetetlennek tűnt. Ő azonban kitartott elhatározása mellett, s kérését azzal indokolta a lágervezetőség előtt, hogy végre hasznos munkása akar lenni a Szovjetunió fogolyjavító táborának.

Valódi szándékát senki sem sejthette. Be is osztották fadöntésre, s már nyár fele járt az idő, amikor egy napon Alfonzo brigádját a szokásos bevonulási idő előtt vezette vissza a táborba az őrség. Megtudtuk, hogy a rövid déli pihenő alatt Alfonzo leütötte az egyik őrt, elvette géppisztolyát, s bevettette magát az erdőbe. Egy csapat kutyát, század erejű piros parolis katonaságot (hírhedt belügyi fegyveres alakulat) küldtek üldözésére, s még aznap éjjel bekerítették.

Alfonzo bátran harcolt, az utolsó töltényig védekezett, és üldözői közül négyet agyonlőtt.

Másnap láttam őt a hullakamrában, tizennégy lött seb volt rajta.

Nyakában egy fonalon csontból faragott egyszerű kis kereszt lógott...

ÖNBÍRÁSKODÁS

A koreai háborúval kapcsolatosan Moszkva komoly következményekkel számolt. Mao Ce-tung Kínája még túl fiatal volt ahhoz, hogy a nyugati hatalmaknak eredményesen tudott volna ellenállni. Ezért egy szovjet—amerikai összeütközés lehetősége határozott formában kezdte foglalkoztatni a kommunista pártvezetőséget. Egy belső forrongás rémképe egyre jobban erőt vett az MVD irányítóin, s ennek következményeit a politikai foglyoknak kellett elviselniük.

Minden munkára való kivonulás előtt az őrség parancsnoka igen demokratikus módon elszavalta:

— Foglyok, figyelem! Mostantól kezdve az őrség kizárólagos hatalma alá kerültetek. Mindenféle szökési kísérletért, oldalra lépésért, beszédért az őrség figyelmeztetés nélkül fegyverét fogja használni. Megértettétek? Kezeket hátra! Indulj!

Hangos igennel kellett válaszolni, s akkortól kezdve minden menet közben, mind a munkahelyen a katonák hangulatától függött a foglyok élete. Ha úgy tartotta kedvük, kihúztak egy szerencsétlen a sorból — vagy akár a zónából —, s végeztek vele. De megtörtént, hogy a munkahelyen belül gyilkolták meg a kiszemelt foglyot; senki sem törődött ezzel.

Egy alkalommal súlyosan sebesült fiatal kalmükit hoztak be szánkón egyenesen az erdei munkahelyről. Három pisztolygolyó volt a testében. Amíg mi a kezelésével voltunk elfoglalva, a tisztek jegyezték alig hallható vallomását. Erőfeszítésünk nem járt eredménnyel: félóra múlva meghalt. Elbeszélése és társainak vallomása alapján a következő kép alakult ki:

A fogoly már állványba kezdte rakni aznapi fűrészelésének eredményét, amikor az egyik zónán kívüli őr odaszólt neki:

— Gyere ide, kapsz mahorkát!

A kalmük meglepődött, és óvatosan felelt:

— Én nem mehetek ki innen. Le fogsz löni.

A katona mérgesen rákiáltott:

— Azt mondtam, gyere ide!

— De nem szabad! — válaszolta kétségbeesetten a fogoly.

— Na majd akkor én megyek hozzád! — mondta a katona. Besétált a zónába, s pisztolyával háromszor belelőtt a kalmükbe. Gondolta, meg is halt; kicipelte a vérző testet a zónán kívülre, s jelentette, hogy szökés közben agyonlőtte.

Az esetről sorozatos jegyzőkönyveket vettek fel a politikai tisztek, s azok lezárásával a katona tíz nap szabadságot kapott.

Természetes, hiszen csak a nép egyik ellenségét ölte meg...

SAPIROV

A kórházban több alkalommal arra lettem figyelmes, hogy az étkezőcsészéket mosogató öreg fogoly takarítás közben állandóan önmagával beszél. Különösebben nem törődtem vele, az ilyen dolog gyakori a lágerben, főleg az idősebbeknél. Akkor kezdtem csak jobban utánanézni az esetnek, amikor váratlanul ügyészbizottság szállt ki a táborba, s a kórházat is meglátogatta. Farizeusi módon közölték, hogy az elítéltek életkörülményeit jöttek felülvizsgálni, s nekik bármilyen panaszt elő lehet terjeszteni. Mindent felírtak, s válaszaikat gúnyos fintorok kíséretében azonnal közölték is a panasztevőkkel.

Az öreg edénymosó tiszteletteljes hangon kezdte a főügyésznek elmondani, hogy 1903 óta tagja a kommunista pártnak; a cárizmus ideje alatt négyszer ítélték száműzésre; részt vett a forradalomban, s mint történésznek Lenin több alkalommal kérte ki a véleményét, s általában nem kis szerepe volt a pártban. Igaz, 1920 végétől kisebb-nagyobb megszakításokkal 1939-ig ült, de végül is kiengedték. A háború elején német uralom alá került, ahol ismét csak lágerbe jutott, nem is annyira politikai szereplése, mint inkább félzsido származása miatt.

Azt is ép bőrrrel úszta meg, a háború után viszont „ellen-séggel való együttműködés” címén huszonöt évre ítélték. Most kérvényezi ügyének felülvizsgálását, mert ő nem vállalt semmiféle szerepet a német megszállás alatt, így büntetését jogtalan-nak tekinti, annál is inkább, mert a vörös hadsereg kötelékében katonai szolgálatot nem teljesített.

A főügyész kezébe vette a papírt, de rá sem pillantott, ellenben gúnyos mosollyal tette fel a kérdést:

— Mondja csak, Sapiro, tehát maga deportálva volt a cárizmus alatt?

— Igen.

— S a dicsőséges proletárdiktatúránk idejében a hitlerizmus elleni háborúban ugyancsak börtönbe került?

— Több mint tíz évre...

— A fasiszta németek szintén bezárták?

— Majdnem egy évig ültem náluk.

— Hm — fintorította el arcát a főügyész. — És azután a szovjet hatóságok újra elítélték, nemde?

— Igen, már négy esztendeje vagyok táborban.

— Csodálkozom magán, Sapiro, hogy intelligens ember létére nem tud szembenézni az igazsággal. Magától minden rendszer szabadulni igyekezett, magát izolálta a cárizmus, a kommunizmus, a hitlerizmus. Maga minden társadalomra nézve veszélyes elem. Értse meg ezt végre, s üljön tovább!

A kérvényt összetépte, s kíséretével kivonult. Sapiro némán bámult maga elé, s csak annyit jegyzett meg:

— Az biztos, hogy nem jogászsember, de ért a dialektikához!

— Nagyon sóhajtott. — Amint látom, ez a pártzsargont szajkózó típus soha nem fog kihalni! És én ilyenekkel dolgoztam együtt! Ah, a gyomrom kavarog!

Koránál fogva Sapiro invalidus kategóriával bírt, így kórházban való alkalmaztatása nem járt különösebb nehézséggel.

Engem lassan fogadott csak bizalmába, de rövidesen baráti kapcsolatba kerültünk. Beszélgetéseink mindennaposak voltak, sőt: néha élénken vitakoztunk. A vele eltöltött közel négy hónap alatt olyan filozófiai, kultúrbölcseleti, történelmi oktatásban részesített, amit fel sem mertem volna tételezni róla. Valóságos élő lexikon volt, a részletekre is kiterjedő műveltséggel s kiváló emlékezőtehetséggel. Sajnos előadásait nem tudom szóról szóra leírni, de megkísérlem lényegüket visszaadni. Nem voltak olyan személyes élményei, mint Kolcev professzornak — akit különben hallomásból ismert —, vagy legalábbis ezekről nem beszélt, jöllehet Lenintől kezdve Trockijon át Sztálinig a kommunista Oroszország minden jelentős vezetőjét személyesen ismerte.

Polgári családból származott, apja középiskolai tanár volt. Már diákkorában megismerkedett Kropotkin herceg anarchista tanaival, majd Plehanovnak, az első orosz marxistának híve lett, de nagy szimpátiával viselkedett a Kerenszkij-féle szocialista forradalmárok iránt is. 1903-ban véglegesen kikötött a ketté vált szociáldemokrata orosz munkáspárt bolsevik szárnyánál,

de az 1917-es forradalmat éppen úgy ellenezte, mint a mensevikiek.

Lenin uralma alatt évekig a párt történetpolitikai osztályán dolgozott, de közben egyre jobban kiábrándult Leninből. Nézete szerint az első világháború, a forradalom, valamint az azt követő polgárháború okozta óriási szakemberhiány betöltésére tíz évre volt szüksége a pártnak. Lenin semmit sem tett ez irányban, sőt: a meglévő, régi pártkáderek között is viszályt szított. Eredménye ennek a különböző frakciókra való hasadás, és olyan történelmi szörnyek, mint Sztálin, előtérbe jutása s véres abszolutizmusa lett.

Leninnek a demokrata elvektől való eltérését egyébként összegyűjtött műveiben is megtalálhatjuk:

24. kötet, 423. oldal: „Amikor szemünkre vetik az egy párt diktatúráját, mi azt válaszoljuk: Igenis, egypártrendszerű diktatúránk van! Ennek alapján állunk, s erről az útról letérni nem tudunk.”

25. kötet, 441. oldal: „A diktatúra tudományos értelmezése nem jelent mást, mint semmivel, semmiféle törvénnyel, semmiféle előírással egyáltalán nem korlátozott, közvetlen az erőszakra támaszkodó hatalmat.”

27. kötet, 296. oldal: „A bíróság nem köteles kiküszöbölni a terrort. Ezt megígérni önámítás vagy hazugság lenne, hanem köteles azt megalapozni és törvényesíteni, érthetőleg főként minden hamisítás és szépítés nélkül.”

— Helyesen gondolkodtam — mondta Sapiro —, amikor a forradalmat 1917-ben túl korainak, sőt: nem helyénvalónak találtam. Minden, ami azután jött, csak következmény volt. Lenin nem tanult a történelemből, nem nézett eléggé vissza a múltba, így magától érthetődő, hogy csak megismételhette azt. A kommunizmust mint egy hit nélküli vallást ajándékozta az orosz népnek, amely mindig a leghívőbbek közé tartozott.

Tagadást vezetett be minden vonalon, megszakítás nélkül csak a múlthoz vagy csak a jövőhöz szólott, a jelent teljesen kihagyta. Erre azt mondhatja, hogy a vallások is a jövőben, a túlvilágban való boldogulást hirdetik. Ez igaz, de azok legalább hisznek a túlvilágban, híveiknek ezt tanítják. A kommunizmus pedig ezt is tagadja, ezt a felfogását akarja mindenáron az egyszerű emberekre erőszakolni. Ideig-óráig ez lehetséges, de végül is a muzsik egyszer csak megkérdi saját magát: A múlt nyomor volt, a jelen nyomor, s nincs jövő, akkor hát mi a különbség a cárizmus és a kommunizmus között? Az előb-

binél még az igazságos túlvilágot helyezték kilátásba az urak, a kommunizmusnál még ez sincs meg.

— Tudja, én sokszor voltam körutakon a falvakban, leszálltam a néphez. Igyekeztem nemcsak megérteni, hanem át is érezni sorsát, problémáit. Láttam, hogy téves úton halad a párt, s a figyelmet erre felhívtam. Dorgálásokban, korholásokban volt részem emiatt; ők továbbra is a hamis vágányon maradtak. Ilyen hibák után automatikusan következett a szellemi teratológia legkirívóbb példánya: Sztálin.

— Évek hosszú során én mindent kielemeztem, ami a párttal kapcsolatos, s a sebet nemcsak felületileg kezeltem: lenyúltam a fertőzés mélyére. Megállapítottam, hogy az elindulás volt a hiba; belőle kifejlett hárombalkezes betegek naturális, szekundér, tersziér tényezők voltak. Egy eszme, melyet az idő alakít ki, s maga nem alkalmazkodik az időhöz — szülőanyjához —, előbb-utóbb holtvágányra fut, s az idő megtagadja szülöttét. A marxizmus egy tudományos gyűjtőnév csupán, Marx alapul vette Démokritosz, Herakleitosz és a többiek filozófiáját, és azt szociálpolitikai elgondolásaival egyesítette, nem feledve el méríteni hozzá a történelmi materializmus tanaiból is. Engels Anti-Dürringjében már az idők változásáról írt, s amikor Lenin az 1900-as évek elején ugyanolyan felfogást hangoztatott, én is beálltam híveinek sorába. Attól kezdve azonban megfeneklett a marxista ideológia, tudományosan és helyesen eddig még senki sem foglalkozott tovább vele a párt teoretikusai közül. Vonalas, tartalmatlan fércmunkákat produkáltak csupán.

— Nemcsak a pártkorifeusok, de sajnos én is figyelmen kívül hagytam a volt cári miniszterelnököknek, Sztolipinnek a parasztság földhöz juttatására irányuló tervét, amelyet még 1906-ban kezdett el. Pedig ha annak megvalósításában mi is részt vettünk volna, azt minden erőnkkel támogattuk volna, akkor soha nem jutunk el az 1917-es eseményekig s az azt követő tragikus korszakig.

— Dacára hogy a torzulásokat világosan láttam, megmaradtam kommunistának, együtt úsztam az áradattal, remélve, hogy egyszer azért mégiscsak megtaláljuk magunkat. De amikor tudomásomra jutott Sztálin teljesen irreális teóriája az osztályharc fokozásáról, kifejezést adtam ellenvéleményemnek. Ő ugyanis, hogy vérengzéseit motiválja, hogy társaitól megszabaduljon, rákényszerítette a pártra tézisé, mely szerint minél nagyobb sikereket ér el a bolsevizmus (habár ilyenekről beszélni sem lehetett a húszas években!), annál inkább fog erősödni az imperializmus ellene vezetett harca. Így a pártnak fokoznia kell éber-

ségét, hathatósabban kell védekeznie, és az ő vonalától való mindenféle eltérési szándékot csírájában kell elfojtani. A valóságba áttéve ez azt jelentette, hogy akitől szabadulni akart, arra csupán rá kellett fogni, hogy pártellenes, hogy imperialista ügynök, hogy burzsuj kém, s máris állhatott az akasztófa alá. Ez ellen tiltakoztam, de tíz évig hallgatnom kellett a lágeregekben. Alighogy onnan kikerültem, Sztálin és Hitler felosztotta Lengyelországot, szuronyok hegyén szállítva oda a szabadságot, éppen úgy, mint öt évvel később a közép- s kelet-európai népekkel tette, nagy hangon hirdetve, hogy ezek a nemzetek immáron szabadok, mint a szovjet nép. Mindenki tudja, hogy ezekben az országokban csak a szovjet hadsereg jelenléte, a Moszkva választotta pártfunkcionáriusok diktatúrája tartja csak fenn a rendszer rájuk húzott kényszerzubbonyát. Vajon hol maradt el Marx azon mondása, mely szerint „Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom”? Pedig ebben benne van minden, de az igazságot még soha senki annyira nem becstelenítette meg, mint a mi időnkben a kommunista párt.

— Talál-e valami kivetnivalót abban, ha én ezek után megcsaltnak érzem magam? Negyvenhét év elteltével? Ön, doktor, külföldi, nem párttag, s úgy vettem észre, hogy józanul ítéli meg mind a múltat, mind a jelent. Ezért beszélek önnel, s teszem ezt nem a kiábrándultság keserű könnyeivel, s nem szánalomkeltés miatt, hanem mert őszinte akarok lenni, és végre valakinek megmondhatom az igazat. Ki tudja, talán ön, talán mások hasznát fogják venni. Én mai nap is használom a párt jelszavait, a mai nap is alkalmazom az előírt frázisokat, de csak ezekkel a korlátolt agyú pártképviselőkkel szemben, amint azt tapasztalhatta, amikor a főügyész elé terjesztettem kérésem. Ők ugyanezt teszik velem, de övéké a hatalom, tehát nekik van igazuk. Ők bornírtságukban magukénak tudják a protestáns Miatyánk megmásított befejező részét: „Miénk az ország, a hatalom és a dicsőség.” Ez így is van most. De nem mindörökké!

— Nem tudom, most hová tartozom. Nem sorolom magam a hívő emberek seregébe, de meggyőződése, hogy erkölcsről csakis hívő ember beszélhet. Mégis van köztem és ezek között egy felmérhetetlen erkölcsi különbség, s talán jogom van azt a magam javára írni. Ez az, hogy én ki merem mondani, én be merem vallani, hogy nevelőanyám, a párt, egy közönséges prostituált, míg ők ezt elhallgatják. Volt bátorságuk milliókat halálba küldeni, de ők maguk gyáván kibújnak a felelősség

alól. Maximum néhány embert neveznek ki bűnbaknak, azokra hárítanak mindent, kivégzik őket, de a párt mindig ártatlan marad, a párt sohasem téved. Azután a kivégzett milliók közül egyeseket rehabilitálnak az adott helyzet szerint. Ezzel lezárul egy véres korszak, ám minden kezdődik előlről. A kör nem zárul be soha, csak önmagába visszatér.

— Paradoxként hangzik talán, de itt nálunk már nemcsak a nép, a munkásosztály nem hisz a kommunizmusban, de maguk az agitátorok sem. Egyszerűen divat lett kommunistának lenni, mint ez Nyugaton főleg virul. De ez a divat, mégpedig évszázadunk legveszélyesebb divatja. Használhatatlanságára, életveszélyességére csak akkor döbbennek rá a kliensek, amikor már magukon hordják. Fojtó gallérját mi már harminchárom éve viseljük, s ha ott Nyugaton követni, utánozni akarnak bennünket, ám rajta! De magukra vessenek azután!

— S most ne gondolja, hogy a nyugati demokráciákat eszményképeimnek tartom, vagy rajongok értük. Egyáltalán nem. Sőt: hanyatlásukat érzem, bukásukat elkerülhetetlennek tartom. De sajnálom ugyanakkor, hogy még rosszabb irányba tartanak; kizárólag csak ezért említem meg őket. Nem foglalkozom az ottani problémákkal, elég nekem az itteni. De baljóslatú tényként könyvelem el magamban, hogy a demokrácia eldorádója, a szabad emberek paradicsoma, a Nyugat prímhegedűse, Amerika, történelme folyamán eddig még egyetlenegy valamirevaló filozófust sem adott a világnak. Mi ez? Véletlen? Közömbösség vagy képtelenség?

— Barátaim, társaim történetével nem akarom untatni — mondotta Sapiro egy más alkalommal. — Azok tragikus végük dacára is nagyon hasonlítanak egymásra. Hozzájuk hasonlókat ön már sokat látott, s talán még többet fog látni, így újdonságot nincs módomban feltálatni. Ha jól meggondolom, már mindegyikük valahol felülről nézi a humanizmus percenként ezerszeri arcul csapását az általuk létrehozott földi paradicsomban, amelyről csak most veszik észre, hogy egyik fele zöld, a másik fele rothadt. De egy elvtársam emléke mindig kísért: közvetlen a japán—orosz háborút követő első forradalom után mint lángoló lelkű kommunisták jártuk Miklós cár birodalmát, hogy meggyőződésünk szerint a népet felvilágosítsuk. Hozzám hasonlóan elvtársam is egyetemi hallgató volt abban az időben, tanárnak készült, s igen kimagasló szónoki tehetséggel rendelkezett. Pontos statisztikai adatokkal felvértezve Petrográd egyik munkásnegyedében drámai módon ismertette a hallgató-

160

sággal, hogy az akkori orosz területen félmillióra rúg a Zubatov ezredes szervei által fogva tartottak s elítéltek száma. Emlékszem, micsoda elszörnyülködés lett úrrá a munkásokon!

— Húsz évvel később barátom a GPU „emberi munkaerő-hasznosítási” osztályán, vagyis a lágerigazgatóságon volt főnökhelyettes. 1936-ban mint foglyok találkoztunk valamelyik táborban, s felidéztük harminc évvel azelőtti propaganda-körútjainkat, no meg a cárizmus politikai foglyainak számát. Barátom, aki egyébként törekeny szervezetű s egészségű volt, s a vallatások alatt félholtra is verték, keserűen jegyezte meg: „S tudod, hogy mi tizenhat év alatt hány embert küldtünk táborba, hányat végeztünk ki? Szégyellem kimondani: harmincmilliót.” Néhány hónappal később őt is agyonlőtték.

— 1941-ben egy lemergi iskolában tanítottam, ott ért az iskolai év vége, vele együtt a háború. Bevonulásuk után a németek mindjárt koncentrációs táborba vittek, s el voltam készülve a legrosszabbra. A Todt-szervezet emberei munkaerőket keresve kutatták a táborokat. Ötvenhat éves voltam akkor, így nem feleltem meg, foglalkozásomra sem volt szükségük. A német lágerélet is nyomorúságos volt, az éhhalál a küszöbön állt. Szerencsémre — s hála némettudásomnak! — a sors összehozott egy vesztfáliai Todt-mérnökkel, aki igen jóindulatúan viseltetett a foglyok iránt. Őszintén elmeséltem neki életem addigi folyását, amely meglepő hatással volt rá. Főnökéhez vitt, s úgy mutatott be, mint aki majdnem fél életét a rácsok mögött töltötte. Napokon keresztül ismertettem velük életem történetét, s annyi megértést tapasztaltam részükről, hogy apám zsidó voltát sem hallgattam el. Enni-inni adtak, munka alól mentesítő írással láttak el, s két hét múlva szabadon távozhattam a lágerből. Ezekben a „felsőbbrendű embert” képviselő rasszista germánokban több emberség volt, mint saját párttestvéreimben! Megígérték, hogy amint a viszonyok megváltoznak, lecsendesednek, megkeresnek, s adataimat felhasználják.

— Német nyelvleckék adásából tartottam fenn magamat, s az elkövetkező három év volt életem legnyugodtabb időszaka. Nem bántott senki, csak saját magammal kellett törődnöm.

Egy ízben Sapirovtól kitért a Szovjetunió csatlósállamainak helyzetére is, mondván:

— Az emberi önállóság és szabadság felfüggesztésével a szovjet rendszer az eltömegesülés folyamatának kapuit sarkig kitárta. Világos, hiszen az eltömegesedett, juhnyáj szellemű robotember

idomítható a legkönnyebben, s nekik ilyesmire van legelső-sorban szükségük.

— A botanikában, zoológiában oly sikerrel alkalmazott genetikát a párt a saját embereire egyáltalán nem terjesztette ki. A tömeg közül kiemelkedni csak úgy lehetett, ha gondolkodás nélkül követték a típusemberek párt által jóváhagyott abnormális tételeit. Ez a felfogás már törvényerejű, s ha egyszer a sztálinizmus véget ér, ez továbbra is meg fog maradni. Talán nem ennyire véres formában, mint most, de érvényben lesz mindaddig, míg bomlott agyú bűnözők, a régmúlt elfelejtett doktrínáihoz görcsösen ragaszkodók fogják a pártot irányítani. Ezek nem veszik észre, hogy az idő halad, s rendszerüknek csak az izmai fejlettek, de belül üres.

— A húszas évek elején, amikor az új szovjet állam létét kívülről már semmi katonai akció nem fenyegette, Lenin harminc évben jelölte meg azt az időszakot, amikor az Európába exportált bolsevizmust kormányzati formában realizálni lehet. Tisztában volt azzal, hogy csak a Szovjetunió óriási területén lehet elindulásának irányvonalai szerint fenntartani, kilengéseit eltussolni. Ezt azért mondom most, mert semmi jóra nem tudok következtetni a Közép- és Kelet-Európára ráerőszakolt tanácsrendszerű kormányzatok jövőjét illetően. Ez a lépés koraszülött elfajzása a szovjet hadsereg győzelmének; Sztálin éppen úgy nem tanult a történelemből, mint elődje, s megismételte annak hibáit. Az itt lévő néhány milliónyi külföldi fogoly mindennél világosabban mutatja, hogy ezekben az országokban minden úgy történik, mint 1920-ban nálunk: terror, börtön, kivégzés. A szovjet rendszerű kommunizmust nem lehet kaptafaként alkalmazni más szokásokkal, más mentalitással bíró nemzeteknél, mert olyankénti érvényesítése katasztrófákat okozhat. Lám, Tito Jugoszláviája máris levált a szovjet testről, megunt Moszkva jármát. Pedig ők is szlávok, s mint szervezett kommunista haderővel rendelkezők, akik a háború kitörésétől kezdve velünk harcoltak, egyedüliek.

— Ön jobban tudja, mint én, hogy a többi, ma népi demokratikusnak nevezett államban milyen csekély volt azelőtt a kommunista befolyás, még az egy százalékot sem érte el. A legnagyobb hibát a párt akkor követte el, amikor ezekben az ajándékba kapott s leigázott országokban eszméi terjesztésének továbbvitelét nem az illető országokhoz tartozókra bízta. Hogy csak az ön hazáját hozzam fel példának: hát talál ott a kommunista vezetőség körében magyart? Egy-kettőt igen, de azokat is harmadrendű beosztásban. Egy volt, aki kinőtt közülük, Rajk,

akit nemrégén végeztek ki. Ilyen alapromboló hibákkal csak a népek ellenszenvét kapják cserébe, s kizárólag erőszakkal működhetnek.

— Én még igen hosszan tartónak látom az Európára ráhúzott sötét szovjet éjszakát, s nem tudok megoldást találni. Igaz, nem is az én dolgom, s megérni úgysem fogom. De továbbra is hiszek egy szintézisben, s ha elkövetkezik a józan emberek vezetésének korszaka, ők meg is fogják találni azt...

Ennyit vagyok képes továbbadni Sapiro beszédeiből, amelyeket mindig úgy hozott tudomásomra, mintha katedráján ülne, s higadt, megfontolt hangon előadást tartana.

Mint hatvan éven felülit nemsokára valami mezőgazdasági táborba vitték, s nyomát vesztettem...

VÁNDORLÁS ÁZSIÁBAN

Az 1951-es év is folytatta a láger-bolyongást, sőt: a fogság legmozgalmasabb évének mondható. Számunkra érthetetlen volt, hogy miért visznek hirtelen egy Leningrád melletti gyűjtőhelyre; onnan miért utaztatnak másfél hónapon át vonattal, hajóval, repülőgéppel az egész hatalmas kiterjedésű országon keresztül Vlagyivosztko érintésével a Szahalin-szigetek mellett Magadanig, majd Kolimára, hogy onnan hat hét múlva a Közép-Ázsiában lévő karagandai táborok egyikében vagonírozzanak ki.

A rezsim általában mindenütt igen szigorú volt, s az éhség még nagyobb lett. Újonnan jött voltam ebben a táborban, s nem értettem, hogy egyik délelőtt a már régebben ott lévő orosz kollégám vagy tíz darab Esmarch-csészével állított be hozzám.

— Készülj fel — szólott —, ma sok munkánk lesz.

— Miért? — kérdeztem.

Megmagyarázta: aznap a lágergazdasághoz tartozó területen krumplit szedtek, s arra kivételesen minden brigádot kivezényeltek. Megengedték, hogy a földeken tüzeket rakjanak a foglyok, s a burgonyát megpiríthassák. Az emberek olyan éhesek voltak, hogy rögtön a munka megkezdése után nyersen vagy félig pirítva falták a krumplit, s természetesen hamar rosszul lettek. Egymásután szállították be őket a rendelőbe,

nekik volt szükségük a gyomormosáshoz használt csészékre.

Több mint harminc foglyot hoztak be hozzánk, hatot bélcsavarodással továbbküldtünk a sebészetre, kettő közülük belehalt. Nem maradt el persze a hasmenés, hányás sem, de ezek miatt tilos volt munkafelmentést adni a következő napra.

Undorító, de a lágerkörülményekre jellemző esetnek voltam szemtanúja a rendelő előtt. Egy fiatalabb rab közvetlenül az ajtóban rosszul lett, s fuldokolva hányni kezdett. A félnyersen lenyelt krumpliszemeket gyomra visszaadta. A már erre váró invalidus öregek reszkető kézzel szedték össze, s meg se törülve most ők fogyasztották el... Az állatok közül se sok tenné meg ezt, de az embert ennyire lesüllyeszti az éhség!

Elvileg a favágó és rakodó brigádokhoz kis hátizsákkal felszerelt felcser osztottak be, aki az elkerülhetetlen kisebb-nagyobb sérüléseket a munkahelyen látta el kötözéssel. Ma még egy súlyosan sebesült, segélyben nem részesített rakodómunkás foglyot hoztak be szekéren. Inge rongyokban lógott le róla, jobb karja teljesen szétroncsolva. Felkarcsontja kiállva lógott a levegőben, a sing- és orsócsontok nyílt törésben feküdtek egymáson. Vagontologatás közben az ütközők közé került a szerencsétlen; egészségügyi személyzet nem volt a helyszínen, s míg a hat kilométeres utat végigszekerezgették vele, már alig volt élet benne.

Bekötöttük, morfint, szíverősítőt kapott, s mozdonyon vitték a központi kórházba. Különös csoda folytán a sebészek beavatkozása sikerült, a fogoly életben maradt, de karját amputálták.

Miért nem volt felcser a munkahelyen? Az ott szolgálatot teljesítő tíz nappal azelőtt küldte két heti izolátorba a politikai megbízott. Oka ennek az volt, hogy az egyik tiszt váratlan szemlét tartott a brigádokra ügyelő őrségnél, s óvatosan az erdő felől közeledett hozzájuk. Az őrparancsnokot alva találta, s az olyan vallomást tett, miszerint nagyon fájt a feje, és tablettát kért a felcsertől, aki neki altatót adott, mert biztosan szökni akart. Hiába volt a foglyok tanúskodása, hiába mutatta a felcser táskáját, amelyben semmiféle altató nem volt, hiába védekezett, hogy nem is beszélt a katonával, leváltották, megbüntették, s helyettesítéséről nem gondoskodtak, így senki sem tudta segélyben részesíteni a sérültet.

Normális körülmények között az ügy be is volna fejezve. De nem a szovjet lágerben. Nem volt újabb bűnös a foglyok között, keresni kellett tehát a szabadoknál. A táborparancsnok nyomozást rendelt el, mert egy munkást elveszített,

és ez hátráltatja a tervteljesítést. A nyomozók megkezdtek munkájukat, előszedték a felcser, kihallgatták a brigádot, s megállapították, hogy az őrparancsnok „hanyag magatartásával a munkásbrigádot felcserétől megfosztotta, s így felelős a szerencsétlenség következtében beállt munkáshiányért”. A katona okosan azzal védekezett, hogy ha a felcser jelen lett volna, a baleset akkor is megtörténik, tehát ő nem hibás. A csekisták válasza azonnal kész volt: ha a felcser idejében bekötözi a sérültet, akkor nem kellett volna a karját levágni, s rövidesen újra dolgozhatott volna. Nincs apelláta tovább, s az őrparancsnokot — őszinte örömkre — három évre ítélték...

EGY KIS SZÍVNIVALÓ

Az egészségügyi részleg nyilvántartója egy idősebb orosz nő volt, a valódi orosz lélek megtestesítője. Mint mindenkit, őt is motozták be- s kimenetkor. Szólni a szabad alkalmazottakhoz csak akkor volt megengedve, ha ők kérdeztek bennünket. A nyilvántartónővel nekem mindennap több alkalommal beszélnem kellett hivatalos ügyekben mint betegjelentés, receptek átadása, ehhez hasonlóknak. Mindig udvarias volt hozzám, de igen röviden szólott.

Már egy hónapja dolgoztam vele együtt, amikor egy reggel a szokottnál korábban érkezett. Bement az irodájába, de néhány perc múlva kikiáltott:

— Jöjjön be, doktor!

Még nem voltam kész a jelentésemmel, s ezt tudomására akartam hozni, de nem hagyott szóhoz jutni. Amint betettem magam mögött az ajtót, ujját a szájára tette, majd gyorsan hátat fordított. Melltartója alól kis csomagot húzott elő, kezembe nyomta, s végtelen kedvességgel halkán mondta:

— Magának hoztam, de meg ne tudja! — s mosolyogva kacintott.

A csomagocskában mahorka volt.

Se azelőtt, se azután nem ismertem ezt a nőt, s mégis szívniivalót hozott be a táborba, amiért tíz évet kaphatott volna.

További jótéteményekben volt részünk tőle, így egy súlyos

tüdőbajban szenvedő magyar fogolynak narancsot csempészett be, azt mondván az őrségen, hogy azt ő fogja tízórait el-fogyasztani.

ÚJBÓL KÖZMUNKÁN – SZÖKÉSSZÍNLELÉS

Váratlanul minden politikai foglyot közmunkára váltottak le, én is a büntetőbrigádba kerültem. Fát raktunk a vagonokba, s norma nélkül dolgoztunk. Ez azt jelentette, hogy bármennyire is igyekeztünk, mindig a legkevesebb ételmet írták ki számunkra. Brigádvezetőm egy fiatal lengyel egyetemista volt, aki egész nap átkozódott.

— Ez így nem megy tovább — mondotta —, hisz' valamenynyien csontvázak leszünk. Ezek a vámpírok a sírba tesznek, hogy a czestochowai Mária büntesse meg őket! Valamit kell csinálni!

Tudtuk, hogy a brigádban két besúgó is van, akik egész primitív módon dolgoztak, identifikálásuk nem volt nehéz. A helyzet nem volt alkalmas arra, hogy ellenük fellépjünk, ellenben felhasználtuk őket tervünk véghezvitelére.

Összeült a brigád szűkebb törzse, megbeszéltük a teendőket, s kiosztottuk a szerepeket. Másnap, két szerelvény megrakása közben egyikünk bizalmasan félrehívta az első számú spiclit.

— Ide figyelj, Mitya! Mi tudjuk, hogy te rendes gyerek vagy, ezért is beszélek most veled. Te is látod: a munka oly nehéz, hogy nem lehet kibírni. Ha tovább folytatjuk, tönkremegyünk, elpusztulunk. Azért amíg erőnk van, szöknünk kell innen. Megrohanjuk az őrséget, lefegyverezzük őket, s rálépünk *a zöld ügyészre*. (A szökés kedvenc kifejezése a foglyoknál — a szerző megjegyzése.) Most azt kérdelem tőled: számíthatunk-e rád?

Kissé távolabbról figyeltük kettejük sugdolódzását. A besúgó el-sápadt, aztán bíborvörös lett, s alig bírta kimondani:

— P-p-persze. — Majd észbekapott, s gyorsan megkérdezte: — De mikor?

— Azt majd megmondom neked — fejezte be a beszélgetést emberünk.

Más brigádbeliekkel figyeltük aznap este Mityát. Elsőnek végzett az esti levessel, kiment az ebédlőből, s a W.C. felé

tartott, a nadrágját tartó rongyot kezdte kioldani. Bement a helyiségbe, de azonnal kijött annak ellenkező oldalán, s lépteit gyors iramban a politikai tiszt irodája felé irányította.

Többre nem volt szükségünk: célunkat elértük, mégpedig kiváló eredménnyel. Másnap reggeltől kezdve brigádunkat nem engedték ki külső munkára, csak a tábor belterületén dolgozhattunk: vizet húztunk a fürdőbe, udvart sepertünk, kenyeret raktunk le, s főleg nyugalmasan heverésztünk.

A brigádvezető cselből a táborparancsnokhoz fordult, s kérte brigádja erdőirtásra való beosztását, de persze kérését nem teljesítették, hiába erősködött, hogy ő azelőtt komszomoltag volt.

A spicli szintén ügyes akart lenni. Először sopánkodott, hogy milyen kár, most nem tud szökni, később már óvatosan tapogatózott emberünknel: nem akarunk-e a táborból kitörni? Nincs-e terv a belső zónából való szökésre?

Húztuk-halasztottuk a válaszokat, élveztük a pihenést. Végül azt közöltük Mityával, hogy elejtettük a szökési terv belső területről való véghezvitelét, azt csak a munkahelyről lehet végrehajtani. (Nem beszélhettünk a spiclinek belső szökésről, hiszen ennek könnyen az lett volna a következménye, hogy zárt börtönbe tesznek mindnyájunkat egy évre. Akkor már ismertük az MVD-t!)

Közel egy hónapig tartott „üdülésünk”, ám amikor Mitya megbízói látták, hogy csak az erdőből akarunk szökni, de semmi szándékunk nincs azt a táborból megkísérelni, feloszlatták a brigádot, s tagjait különböző táborokba irányították.

Sikerült túljárnunk a csekisták eszén...

DR. BÁRDOS

A fenyőkkel borított vidék táboraiban mindenütt ugyanaz volt az élet, legfeljebb csak annyi különbséget lehetett észlelni, hogy az egyik rossz volt, a másik rosszabb. Napirenden voltak a minden szakismeret nélkül meghatározott erdőirtás következtében beállott halálos balesetek. Egymáshoz túl közel osztották be a fadöntőket, a hatalmas fenyők szinte következetesen az előírt iránnyal ellenkezőleg dőltek, s egymás után verték agyon a szomszédokat.

Ugyancsak előfordultak az erdőben talált gombák válogatás nélküli elfogyasztása után keletkezett mérgezések. Az áldozatok rendszerint már későn érkeztek a kórházba, segíteni rajtuk nem lehetett, a mérég fel volt szívódva, s a szörnyű kínok között bekövetkezett halál elkerülhetetlen volt.

Közvetlenül az esztendő vége előtt csupa külföldiekből álló új fogolyszállítmány érkezett; alig néhány hónapja fogták le őket. Csehek, németek, románok, magyarok, köztük gyermekori pajtásom, Bárdos doktor a maga huszonöt évével a nyakában.

Bárdos doktor 1943 elején esett fogságba a Donnál. Öt évvel később hazaszállították Magyarországra, átment az előírt szűrővizsgákon, s később valami klinikára osztották be. A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok hírszerző szervei kiderítették, hogy a háború alatt a magyar megszállás alatt lévő szovjet területen kollégám a polgári lakosságot is orvosi kezelésben részesítette, többek között a falvak lakosságából toborzott tűzoltókat, csőszöket, rendőröket. Rögtön meg is volt a vádpont: az ellenséggel összejátszó polgári személyeket részesített támogatásban, tehát szovjetellenes saját maga is, így izolálni kell huszonöt évre.

Bárdos doktor adott hírt első ízben nekünk a magyar belügyminiszter, Kádár János letartóztatásáról, aki miután elődjének, Rajk Lászlónak felhúzásában főszerepet játszott, s annak hivatalát jutalomképpen megkapva ezeket juttatott szovjet kézre, maga is börtönbe került a régi recept szerint.

Éjszakákon keresztül hallgattam az otthoni híreket, de nem sokáig voltam együtt Bárdossal: az év végén az egész szállítmányt Vorkutára vitték.

NORMATELJESÍTÉS

A lágerek vezérigazgatósága kilátásba helyezte, hogy az elítéltek ezután fizetést fognak kapni munkájukért. Ennek első számú feltétele volt, hogy a foglyoknak először semmiféle díjazással nem járó nehéz testi munkával kellett bizonyítaniuk, hogy a lágervezetőség érdemesnek minősíti őket a fizetésre. Hónapokon keresztül erőltetett munkatempó volt szükséges ahhoz, hogy ebbe a kategóriába kerüljön valaki. Ha elérte, keser-
168

vesen csálódott: a fizetett osztályban a normák megkétszereződtek, teljesítésük nagyon nehéz volt. Így az élelmiszerek, liszt, cukor, só, miegymás ki- és berakodásánál egy munkás napi normája nyolc tonna volt huszonöt méteres távolságra, s deszkapallón felvive a vagonokba, vagy onnan lehozni. Ez mintegy száznegyven darab hatvankilós zsáknak felel meg. Plusz a le- és felrakásnál segítő két fogoly kétszáznyolcvan zsákja elosztva a brigád húsz főnyi létszámával, még tizenöt zsák többletet jelentett fejenként.

Jó kondíciójú emberekkel megfelelő időbeosztással talán lehetséges végrehajtani, de a vagonokat rendszerint csak délfele vontatták be, addig a brigádok raktár- és pályatesttakarítással voltak elfoglalva, s az nem számított bele teljesítményükbe. Évek óta éhezõ, elkínzott, sovány emberekkel öt vagy hat óra alatt a fenti normát nem lehetett megcsinálni. Egy hónapban átlag három-négyszer sikerült a száz százalékot elérni, de fizetést akkor sem adtak, hanem a fogoly nevére vezettek nyolc-tíz-tizenkét rubelnyi összeget. A könyvelőség ezt átadta a kantin vezetőjének, s a fegyőrök ellenõrzése mellett a fogoly vásárolhatott érte mahorkát, kiszáradt cukorkaféléket, néha kenyeret. Egy teljes havi munkájáért kaphatott két cipõ kenyeret vagy tíz csomag mahorkát, netán egy kiló krumplicukrot. Az Úr 1952. évében, a világ elsõ szocialista államában!

Természetes tehát, hogy a csalás, a hamis statisztika, a csak papíron szereplõ rekordteljesítmények életelemei lettek a rendszernek. Nemcsak a táborokban, de a szabadoknál is. Szinte törvény lett: „Ha nem lopsz az államtól, akkor magadtól, családodtól lopsz.”

Szerencsés helyzetben voltak azok a szovjet állampolgárok, akik csomagot kaptak hozzátartozóiktól, mert zsír, szalonna, dohány, ruhanemű, lábbeli olyan varázslatos szerek voltak, amelyekkel mindent el lehetett intézni, előttük minden ajtó kinyílt. Lopott, csalt mindenki, s arról mindenki tudott. Élelmes brigádvezetők összeálltak, szabályszerű terv szerint dolgoztak, s teljesítményük kiváló minõsítést kapott.

Módszerük igen egyszerű volt: az erdõirtó, kocsis és rakodó brigádok csomagot kapó tagjaiból a vezetők elõször levették a saját részüket, a szabad hajcsároknak, felmérõknek, rakodási ellenõröknek pedig hetenkénti ajándékokat juttattak. (Betyárbecsület azért volt bennük: a csomagosokat nem dolgoztatták, kivételeztek velük.)

Egy négyzetkilométer nagyságú erdõirtási terepen hivatalosan, elõre megállapították, hogy például ötezer köbméter fát kell

kivágni. Első nap, mondjuk, a brigád kivágott százat, amelyet a szabad s már előre lefizetett átvevő este pontosan feljegyzett s a könyvelőségnek átadott. Minden átvett fát külön-külön szánnal megjelölt, ez jelezte, hogy azokat már hivatalosan átvette. Lehet, hogy az első napi teljesítmény csak 60%-os volt, de ez nem jelentett semmit. Másnap reggel az első dolga mindenkinek az volt, hogy a már tegnap átadott fából lefűrészeljén egy centimétert, azt a részt, ahol a szénjelzés volt. A hulladékot a gallyakkal együtt elégették, az állványt újrarakták, s ez így ment mindennap. Az előző napi elszámolt fával egészítették ki az asznapit.

Most következett a kocsisbrigád szerepe, az erdőből a rakodóhelyre vitel. Fogatukat közösen megrakták, az ellenőr pontosan jegyezte. Az úton viszont egy csomó fát ledobáltak, elhagytak, s átadták a legfontosabb beosztással rendelkező rakodóbrigádnak: ezeknek kellett a vagonot megtölteniük azzal a mennyiségű fával, amely soha nem érkezett meg.

Erre való volt a keresztbe rakási szisztéma, amelyet különösen zárt vagonokban lehetett alkalmazni: sorbarakás helyett egy réteg fát keresztbe fektettek, a vagon alján alig volt fa, de a húsztonnás kocsit tizenkét-tizenöt tonnával is tele lehetett tömni.

A szabad ellenőrök gondoskodtak arról, hogy minden szerelvényben legalább két csukott vagon legyen, valamint arról is, hogy kirakodásnál selejtbe írjanak le egy-két tonnát, vagy a szállítás közben „lecsúszott az oldaltartó vas” címén a szállítmány mennyisége a valódinak feleljen meg.

Az átvevő helyen lévő bútorgyár már másik lágerpont volt, a mi vezetőségünket annak nehézségei nem érdekelték. Lényeg az volt, hogy az előírt ötezer köbméter fát vagonra rakjuk. A papíron sikerült is ötezeröttszázat kimutatni, a terv eszerint túl volt teljesítve, a valóságban azonban még négyezer köbméter sem lett kitermelve.

Jóllehet senki előtt nem volt titok a munkaterv ekkénti teljesítése, arról még a besúgók sem adtak hírt felfelé. Egyrészt ez nem volt politikai dolog, másrészt nekik is kevesebbet s kényelmesebben kellett dolgozniuk, de az is jelentőséggel bírt, hogy maga a táborvezetőség emberei is az előírt normán felül kaptak az állam tüzelőjéből.

Jó szervezés kérdése volt az egész, s nem tudok arról, hogy emiatt valakit is felelősségre vontak volna.

Az egész fiatal, szabad gyerekek propaganda szerint irányítását még a táborok környékén épült kis falvakban sem hanyagolta el a rendszer. Héttől tizennégy éves korig időnként összegyűjtötték őket tanítóik kíséretében, s a párt vendégül látta őket. Felolvasásokat tartottak, filmeket vetítettek, majd befejezésül hivatásos színészekkel a tanácsházán — vagy szabadtéren — a következő darabot játszották el előttük:

A színtér hátulján egy hatalmas, a Szovjetuniót ábrázoló térkép volt megvilágítva. Cilinderes, fehér szakállú, tipikus Uncle Samnek öltözött színész lopakodik be, hóna alatt egy miniatűr atombombával. Óvatosan körülnéz, s monológba kezd:

— Most végre itt vagyok nálatok, átkozott kommunisták! Végezni fogok veletek, kiirtom még ezeket a gyermekeket is, elpusztítom városaitokat, megöllek benneteket, mert ti nem vagytok emberek!

A térképre dobja bombáját, de az nem robban.

A gyermekek izgatottan figyelnek, az amerikai elsápad, minden ízében kapkod levegő után, amikor a fényszórók a színtér oldalán álló szovjet katonát világítanak meg, aki gúnyosan mosolyogva közeledik.

— Hallottuk beszéded, jenkil! Szóval te bennünket akarsz megölni? A mi országunkat akarod elpusztítani? Ezeket a gyerekeket meggyilkolni, he?

Az amerikai térdre esik, s könyörög a szovjet katonának:

— Ne bánts, Iván, bocsáss meg, én nem csinállok semmi rosszat!

Főlényének tudatában a szovjet katona jóindulatúan megszólal:

— Ne félj, nem foglak bántani, mi nem vagyunk olyanok, mint ti. Visszaengedlek Amerikába, de mondd meg ott, hogy a szovjet hadsereg örködik népe, gyermekei fölött, s bennünket soha nem tudtok legyőzni. Mondd meg azt is, hogy atombombánk nekünk is van, jobb s nagyobb, mint a tiétek. Nézd! Lásd!

A térképen most Amerika ábrázolódik, fényesen kivilágított városaival. A katona zsebéből egy kis atombombát húz elő, s azt könnyű mozdulattal a térképre dobja. Többszöri kisebb robbanás, az amerikai városok eltűnnek, s az Egyesült Államokból csak papírfoszlányok maradnak.

A villany felgyullad, óriási taps, a gyermekek csokoládé- és süteménycsomagocskákat kapnak, utána egy szovjet agitátor hazafias

beszédet intéz hozzájuk, kiemelve a szovjet állam hatalmát, hadseregének legyőzhetetlenségét, s a szovjet gyermekek védelmezőjét, Sztálint.

El kell ismerni, propagandának hatásos...

Egy most érkezett szállítmányból egyenesen a kórházba hozták az 1947-ben huszonöt évre ítélt Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát, volt földművelésügyi minisztert. A Rákosi-klikk szabadulni akart ettől a becsületes, talpig magyar politikustól, aki nem tartozott a Fejbólintó Jánosok közé, aki a magyar paraszt érdekét mindig védte a kommunistákkal szemben, s nem volt hajlandó a szolgahadba beállni.

Magas vérnyomását a többszöri éhségstrájk csak komplikálta, állandó fejfájásai, szívdzavarai voltak. Együttlétünk alatt a háborút közvetlen követő magyar politikai élet eseményeiről, személyeiről részletes leírást kaptam Kovács Bélától, akit 1955 novemberében, Magyarországra való visszaszállítása után a hazai kommunisták újra a börtönbe dugtak (velem együtt). Nyolc évvel azelőtt kellemetlen volt számukra közéleti szereplése, így hát átadták lassú halálra szovjet elvtársaiknak. A Sztálin halála utáni enyhülés visszadobta a magyaroknak, de sokáig nem lehetett bezárva tartani, így 1956 februárjában kiengették. A kommunistákkal semmiféle közösséget nem vállalt, visszavonulva élt. A Nagy Imre-kormányban újra földművelésügyi miniszter lett. A forradalom eltiprása után Kádárék ismét le akarták tartóztatni, de különös módon ezt éppen a szovjet hatóságok akadályozták meg. Talán azért, mert olyan derekasan viselkedett a fogságban, s véleményét mindig őszintén megmondta kínzóinak.

Két idősebb betegem vitatkozását akaratlanul is gyakran hallottam. Az egyik a hetven éven felüli ateista Kondratov, az ukrán legfelsőbb törvényszék egykori elnöke, a másik a nyolcvanéves Belov baptista prédikátor volt. Állandóan Isten létéről vitakoztak, s naponta háromszor vesztek össze. Kondratov mindig gúnyolódott:

— Te annyit imádkozol, s az Isten mégse segít rajtad. Nézd meg: minálunk, ateistáknál ez másképp megy. Tévedésből nekem is adtak ugyan huszonöt évet, de megírtam a kérvényt, s engem az elvtársak kivisznek innen.

— Igen, de a temetőbe, s nem az elvtársaid — jegyezte meg finom gúnnyal Belov.

Kondratovnak hamarosan visszajött a kérvénye. Piros ceruzával

val csak az volt ráírva: „Ítélete törvényes!” Lepecsételve a szovjet legfelsőbb bíróság pecsétjével, alatta olvashatatlan aláírás.

Ettől kezdve Kondratov búskomorságba esett. Nem vitatkozott, csendesen hallgatta Belov magyarázatát, s szeme nedvesen csillogott, amikor egy alkalommal megjegyezte:

– Ha tudnád, hány kérvényre írtam én is ugyanezt!

Amikor haldoklott, Belov csendesen imádkozott a priccsénél. Kondratov utolsó szavai ezek voltak:

– Belov, ha én a te Istened elé kerülök, rossz lesz nekem!

ZSIDÓ ORVOSOK LEFOGÁSA

Kedvezőtlen légkörben kezdődött ez a később nagy változásokat hozó 1953-as év.

Január első napjaiban a lágerügyészség megbízottai jelentek meg a táborpontokon. Nyilvánosságra hozták a legfelsőbb tanács ukázat, mely szerint ezentúl a lágerekben, börtönökben elkövetett gyilkosságokért halálbüntetés jár. Minden egyes fogolynak aláírásával kellett igazolni, hogy ezt tudomásul vette.

Találgattuk, mi lehet az oka ennek a hirtelen bevezetett rendelkezésnek. Újabb lázadásokról nem hallottunk, ahol csekistákat vagy azok embereit ölték volna meg. Olyan nagyok lennének az egyéni leszámolások esetei a fegyőrök, katonák ellen, hogy e lépés megtételére kényszerült az MVD? Vagy talán a közbűntényesek fogtak ismét valami véres akcióba?

Nem találtunk magyarázatot, de egyelőre semmi jót sem vártunk a ceremóniálisan kihirdetett törvénytől. Balsejtelmeink még fokozódtak, amikor közölték a zsidó orvosok letartóztatását, perüknek előkészítését.

Mint minden csekista provokációban, a név szerint megnevezettek csak a főszerepek eljátszására vannak kijelölve, s a névtelenek ezrei, százezrei ismerkednek meg a MVD módszereivel ilyen monstrózus perek alkalmával.

A mi táborunkban is hamarosan megjelentek a Vinigradov, Vovszij és társainak, az orvosvádlottak ügyének másod-, ötöd-, tizedrendű áldozatai. Elbeszélésük alapján a következő helyzetképet kaptuk erről a nagy visszhangot keltett esetről:

A szovjet minisztertanács elnökének helyettese, Sztálin volt sógora, a zsidó Lazar Kaganovics egyre inkább előtérbe jutott

a már betegeskedő Sztálin belső környezetében. A minden hájjal megkent Berija az utódlás kérdését látta veszélyben számára, s indirekt módon szeretne volna félretenni Kaganovicsot. Tekintve a sztálini sógorságot egyenesen nem tudott el-lene fordulni; Kaganovics nála is régebbi csekista volt, aki Sztálint minden tisztogatási akciójában vakul kiszolgálta.

Kiválogatott tizenegy, igen magas pozícióban lévő zsidó orvost, hamis tanúkkal vallomást íratott róluk, s azt Sztálin elé tárta. Berija jelentése szerint ezek az orvosok mérgezték meg Sztálin trónörökösét, Zsdanovot, rendszeresen alkalmaztak helytelen kezelést a szovjet vezető személyiségeknél, s jelenleg összeesküdtek Sztálin ellen is. Berija Konyev tábornagytól is írásbeli vallomást csikart ki, mely szerint őneki is lassan ható mérgeket írtak fel. Koronatanúként pedig Sztálin elé vitte Timasczuk orvosnőt, aki egy ideig az orvosokkal dolgozott a Kremlben, s most írásba foglalta, hogy több alkalommal észrevette a gyógyszerek nem megfelelő voltát, de nem mert szembeszállni a nagyhatalmú orvostanárokkal.

Sztálinnak elég volt ennyi. Mindig is félt az orvosoktól, mániája volt, hogy azok megmérgezik. S íme, most itt vannak a bizonyítékok! Az ő életére törnek!

Elrendelte a Berija által megjelölt orvosok letartóztatását, majd hívatta Ignatyevet, az akkori állambiztonsági minisztert, s halállal fenyegette meg, ha nem csikar ki beismerő vallomást a lefogottakból.

Kezdetüket vették a vallatások, amelyek folyamán két orvost halálra kínoztak, a többi — nagyrészt nyomorékká vert — vádlottat csak Sztálin halála mentette meg a biztos pusztulástól.

ELMENT...

Egyszerre mindent elfelejtettünk: nem éreztünk éhséget, hideget, fáradtságot. Nem szóltunk egy szót sem; a torkunkat valami szorította, s egy jóleső benső melegség fogott el bennünket, amikor 1953. március 5-én reggel a hangszórókban felhangzott Levitan hangja. Tudtuk, hogy ez a bemondó csak rendkívüli, országos jelentőségű híreket szokott beolvasni.

A barakkokban minden mozgás megszűnt. Lélegzet-visszafojtva vártuk azt, amit már évek óta vártunk. Nem csalód-

tunk: Levitan igen gyászos hangon közölte, hogy a nagy Lenin hű fegyvertársa, Joszif Visszarionovics Sztálin meghalt.

Igen.

Meghalt ő, a Nérók Nérója, aki annyi milliót küldött halálba! Ledőlt a vörös isten, az idő vele is végzett! Úristen, ez szinte hihetetlen! Hogy az emberiség megszabadult minden idők legvéresebb zsarnokától? Hát lehetséges volna?

Percekig álltunk némán. Éreztük, hogy ezután csak jobb lehet a sorsunk, s talán a szabadságunkat is visszanyerjük.

Az őrséget megkettőzték, a tornyokba géppuskákat szereltek fel; géppisztolyos erősítést és kutyákat osztottak be a kísérő katonasághoz. Merev arccal, szótlanul tették ezt: féltek.

Jóleső szájalommal figyeltem pribékjeinket: a fegyőrök csak hármasával közlekedtek a tábor területén, s nem szóltak senkire.

Egyetlen óra alatt megváltozott az egész világ körülöttünk: nem volt kiabálás, nem volt davaj-davaj, nem lökdöstek ki senkit a kapun, s egész halk hangon hívták kivonulásra a brigádokat. A katonaság is más lett: nem kellett a kezét hátratenni, nem fektették útközben a brigádokat, nem káromkodtak, nem raktak senkire bilincset, s a „Te fasiszta dög!” megszólítás helyezni önözni kezdtek bennünket.

Forradalmi hangulat volt az egész országban, de a nép nem használta ki a lehetőséget: túlságosan meg volt már félemlítve, s általános javulást várt.

A temetés közvetítését hallgattuk a kórházban, mialatt az öreg szobaügyeletes imígyen morfondírozott:

— Most legalább ő is megtudja, mi a hontalanság, mert még az ördögök se fogadják be maguk közé!

BERIJA HATALOMRA TÖR

Sztálin örökségére igen sok volt a jelentkező, de valamennyien féltek Berijától, aki ezzel tisztában volt. A pretendensek nagy számát tekintve újabb cselfogáshoz folyamodott: saját magát úgy tüntette fel előttük, mintha egyáltalán nem akarna Sztálin nyomdokaiba lépni, sőt: ellenfeleit javasolta maga fölött lévő pozíciókba. Így lett Vorosilov a legfelső tanács elnöke, Malenkov a minisztertanács elnöke, Kaganovics, Molotov és Be-

rija a helyettese, míg a párt első titkári teendőinek ellátásával Hruscsovot bízták meg.

Így látszólag a hatalmat megosztották, s elfogadták Berija demokratikusnak tűnő javaslatát az állambiztonsági minisztérium felosztatásáról, illetve a belügyminisztérium hatáskörébe való utalásáról az ő vezetése alatt.

Ez 1953. március 15-én meg is történt. A terrorszervek irányítása egy kézben, Berijáéban összpontosult.

Már a Sztálin halálát követő első napokban nyomtalanul eltűnt a moszkvai városparancsnok, a moszkvai katonai körzet parancsnoka, a Kreml parancsnoka, s még néhányan...

Berija lassan szőtte hálóját ellenlábasai köré; egyszerre akarta őket perbe fogni, kivégeztetni, s önmagát mestere korlátlan hatalmú utódjává kineveztetni. Egyidejűleg minden eszközzel igyekezett saját személyét a nép szemében rokonszenvessé tenni, s ennek érdekében még oly látszólagos humanista engedményeket is tett, amelyek a lágerlakók felfogásában is kételyeket okoztak személye irányában. Így már március végén amnesztia-rendelet jelent meg a politikai foglyok számára, először a Szovjetunió történetében. Igaz, hogy csak az öt évre elítélteket érintette, s csak akkor, ha büntetésük egyharmadát már letöltötték. Ilyen elem vajmi kevés akadt — az én akkori nyolcvanezres létszámú táborkörzetemből összesen csak heten szabadultak! —, de azért magának az amnesztia-rendeletnek a ténye reményeket ébresztett bennünk, s egyesek már Berijában látták az igazságos jötevőt.

LAVRENTYIJ PAVLOVICS, KÉREM...

Gyomorfekéllyel feküdt az osztályomon egy Vacler nevű ogyesz-szai őskommunista nyomdász. Pontosan emlékszem a Szent László-napot megelőző dátumra, július 26-ára, amikor esti szemlém alatt Vacler bizalmasan félrehúzott, és vidám hangon, áradozva mesélte:

— Természetesen én ártatlan vagyok. Mindig odaadással követtem a pártot, de sajnos ott is akadtak szabotőrök, akik a ki-próbált kommunistáktól szabadulni igyekeztek, s így tettek félre engem is. Éveken keresztül írtam kérvényeimet, de vagy nem érkezett rájuk válasz, vagy elutasították. Most azonban

biztos vagyok benne, hogy Berija elvtárs megsemmisíti ítéletem, s magához vesz. Tudja, 1921–1922-ben együtt voltunk a Kaukázusban; ismerem nagyon jól.

Kifújta magát, nagy lélegzetet vett, s tovább folytatta:

— Három hónapon keresztül mindent gondosan leírtam, ami ügyemmel kapcsolatos, s egyenesen *neki* címezve ma este betettem a belügyminisztérium levélszekrényébe. Másolatom is van róla, íme!

Legalább tíz oldalnyi papírt tartott a szemem elé, s kénytelen voltam azt elolvasni. Alapos munka volt, saját érdemei felsorolása ugyanannyit tett ki, mint Berija dicsőítése. Már a címzés is *Kedves Lavrentyij Pavlovicsnak* szólt. Vacler emlékeztette a második számú grúz hóhért közös munkájukra, amelyet mindig a párt érdekeinek védelmében végeztek. Írt arról a soha, egyetlen pillanatra meg nem szűnt párthűségéről, amelyet csak a pártba befurakodott destruktív, imperialista, Trockij-vonalas ügynökök vontak kétségbe, s juttatták őt börtönbe. Végezetül életét a pártnak felajánlva, szolgálatait Berijának szentelve, Vacler kérte azonnal szabadon bocsátását, megjegyezve, hogy a párt ellenségeinek felkutatásában ő hasznos útmutatásokkal tudna rendelkezésre állni.

Hízlgő, talpnyaló, karrierista párttag írása volt ez, az önmegalázás jelzőivel teleszurkálva. Undorító volt még olvasni is. Csak annyit jegyeztem meg:

— Igen jól fogalmaztad meg. Biztos lesz foganatja.

Az egész betegszoba tudott már Vacler kérvényéről, s tekintélye óriásira nőtt. Mindenki kedves lett hozzá, körülvették, beszélgettek vele, s tanácsait kérnék. Vacler pedig máris a szabadban érezte magát. Rendelkezett, mint egy párttitkár, s nem szólt semmit az öreg, szívbeteg, szibériai Frolov megjegyzésére:

— Szóval azért mész ki innen, hogy másokat küldj magad helyett ide?

Másnap délelőtt a rádió első hírként közölte, hogy „az 1921 óta az angol hírszerző szervek szolgálatában álló népelleniséget, Lavrentyij Pavlovics Beriját, aki a szovjet államhatalom megdöntésére szervezkedett, letartóztatták, és bíróság elé állítják”.

Vacler rémülten rohant a levélszekrényhez, de annak tartalmát már kiszedték. A parancsnokságon hiába kérte vissza kérvényét. Hidegen felvilágosították, hogy levelét sem felnyitni, sem visszaadni nincs joguk, s az eljut rendeltetési helyére.

Néhány nap múlva ismeretlen, a központból kiszállt őrnagy jelent meg a kórházban, s Vaclert hívatta. Gúnyos hangon mondta neki:

— Tekintettel a rendkívüli eseményekre, a főlágerügyész minden, a belügyminisztériumba címzett levél felbontására parancsot adott. (Ezt addig is megtették, de hallgattak róla.) Az ön érdekes dolgokat tartalmaz, hiszen, amint írja, évekig az áruló Berijával volt szoros kapcsolatban. Igaz? Nos, a részleteket majd Moszkvában elmesélheti.

Tíz perc múlva már vitték is Vaclert, és soha nem tudtuk meg, mi lett vele...

Már percekkel a letartóztatást közlő hír után a fegyőrök előzőnlőtték a lágert. Letépték és összetaposták arcképét, közben a legdurvább kifejezésekkel illették összes fel- és lemenő hozzátartozóit. A könyvtárba különbizottság érkezett, hogy a Beriját dicsőítő könyveket eltávolítsa, s valamennyi, a nevével kapcsolatos nyomtatványt, képet elkobozzon. A tábor cirkuszi komédia képét mutatta: örömmel néztük, amint a szolganépség izgatottan lótfut, hogy a tegnapi isten minden nyomát eltüntesse.

A táboron kívül, a „szabadságban” még izgatottabb, még mulatságosabb volt a helyzet. A Berija nevét viselő stadionok, kolhozok, klubok, mozik feliratait kellett lekaparni, letörni, kivésni, ki hogyan akarta. A tűzoltókon kívül még a foglyokat is kivezényelték ennek végrehajtására, s a munka igen alapos volt. A lelki megelégedettség mindent elfelejtetett a rabokkal. Hogyne, hisz' tegnap még karcer járt azért, ha valaki csak ferdén nézett a főhóhér képére, ma pedig tépni, szakítani, rombolni lehetett mindent, ami rá emlékeztet! S ezt maguk a hóhérok parancsolják... Ennél nagyobb örömet csak a szabadság jelenthet a fogolynak.

Alighogy a hír elhangzott, az egyik fogoly nem bírt magával: kiszaladt a barakkból egészen a tiltott zónáig, ott megállt, s felkiáltott az őrnök:

— Néptárs! Hamarosan saját főnöködet, Beriját fogod őrizni; ő is népellenesség lett!

A katona a toronyban szinte megkövült, aztán elordította magát:

— L—191! Feküdj! — s golyószóróját reá irányította.

A fogoly nyugodtan válaszolt:

— Eszemben sincs lefeküdni. Állva maradok. Neked nincs jogod ide belőni, én egy méterre vagyok a dróttól. De küldd ide a fegyőroket, ha akarod.

A katona a telefon után nyúlt, egy-két szót váltott az őrszobával, majd csendesen megszólalt:

— Eredj a dolgodra, elítélt! — s fegyverét elfordította.

Egész tömeg rab verődött össze, s ott termett az egyik főfegyőr is. Úgy látszik, már hallotta, hogy mi történt, mert csak félvállról kérdezte:

— Mit mondtál a katonának?

A fogoly egyszerűen válaszolt:

— A toronyban nincs rádió, így én közöltem vele a pártellenesség Berija lebukását.

— Ez ugyan nem a te dolgod — mormogta a fegyőr —, de ne sze... — és egy marék mahorkát adott az L—191-esnek...

FELKELESEK, LÁZADÁSOK

Július hava újabb érdekes hírrel szolgált: a berlini felkelésről szivárogtak be értesülések. A megszálló szovjet csapatoknak harc-kocsikkal kellett vérbe fojtani a német fiatalok és munkások megmozdulását.

Hamarosan meg is érkeztek táborunkba az ennek következtében elítélt első német áldozatok, akik részletesen beszámoltak a történetekről. Wilhelm Pieck és társai szovjet ágyúkra támaszkodó kommunista terrorját a német nép megunt, és ellene támadt. Ezt kellett eltaposni. A szomorú eredmény dacára jól jelnek tekintettük, hogy az egyik leigázott állam népe fegyverhez mer nyúlni a rendszer ellen. Gondoltuk: láncszerű folytatás következik, felszabadulnak Közép- és Kelet-Európa

népei, s velük együtt mi is. A berlini eseményeknek lett is folytatása, igaz, egyelőre nem a csatlós államokban, hanem nálunk, foglyoknál.

A VORKUTAI LÁZADÁS

Ebben a jól elrejtett fogolytemető lágerben sem Sztálin halála, sem Berija eltűnése nem hozott jelentős változást: minden a régi szigorúságban maradt. A rabok szigort enyhítő kéréseinek a vezetőség nem tett eleget; az évtizedek óta beléjük rögződött csekizmuson nem akartak változtatni. Nem maradt más hátra, mint a legradikálisab eszközhöz folyamodni: megtagadni a munkát.

Ez július 24-én történt a 29-es bányában és a hozzá tartozó 10-es számú táborponton. A foglyok rövid időn belül hatalmukba kerítették a lágert, szabad elvonulást engedve a velük együtt nem érzőknek. Mintegy százhuszan ki is mentek, főleg a besűgők, a kaukázusi származásúak és a zsidók. Bent maradt majdnem 3800 rab. Ezek — Isten tudja, hogyan — megszólaltatták saját rádióállomásukat, s az áram kikapcsolásáig német, francia és angol nyelven sugároztak egy teljes napon keresztül. Hírt adtak a lázadásról, ismertették annak részleteit, és segítséget kértek. Mint annyi más esetben, a támogatás elmaradt, s még csak választ sem kaptak senkitől, jöllehet megadták a hullámhosszot.

A többi bánya rabja is sztrájkba lépett, s a helyzet kritikusá vált. Július 29-én harminc főnyi bizottság érkezett Moszkvából Roman Rugyenko — a későbbi államügyész — vezetésével. Egész békés úton érintkezésbe léptek a foglyokkal, s tárgyalásba bocsátkoztak. Átvették és elfogadták a rabok memorandumát, amelynek pontjai így hangzottak:

1. Minden külföldi rab azonnal szabadon bocsátandó és hazaszállítandó.
2. Német fogságban volt és ezért elítélt szovjet állampolgár azonnal elengedendő.
3. Elbocsátandó minden kiskorú, ötven évnél idősebb, beteg és invalidus.
4. A katonai törvényszékek minden ítélete felülvizsgálandó, a különleges bíróságok által elítéltek pedig szabadon bocsátandók.

5. Minden egyes, tíz évet már leült fogoly elbocsátandó, az összes többi büntetése csökkentendő, a rabok számozása törlendő.

6. Minden fogoly részére biztosítandó a havi egyszeri levélváltás, valamint hozzátartozóik évenkénti látogatása.

7. Biztosítandó a munkanormák csökkentése, az élelmezés megjavítása, és a hetenként egyszeri pihenőnap.

A kérések józanok voltak, teljes mértékben megfelelték a körülményeknek. Rugyenkóék el is fogadták őket, de csak azért, hogy időt nyerjenek a megfelelő csapatösszevonásokra.

Augusztus elsejének reggelén a lágert körülvevő belügyi katonaság parancsnoka, Gyerevenko tábornok beszélt a foglyokhoz. Felszólította őket, hogy a sztrájkot hagyják abba, annak szervezőit szolgáltatassák ki a katonaságnak, és vonuljanak ki munkára. Öt perc időt ígért a foglyoknak, hogy követeléseit teljesítsék, de már egy perc múlva saját maga vezényelt tüzet.

Legalább harminc géppuska és ötszáz géppisztoly kezdte okádni a halált a tábor felé...

Már az első pillanatokban százak buktak véresen össze, de a foglyok nem csüggedtek: a meglévő fegyverekkel ők is tüzeltek, sőt: elszántan rohamra indultak a piros parolisok ellen. *Vagy-vagy* volt a jelszó, s olyan elszántsággal törtek előre, hogy minden valószínűség szerint elsöpörték volna az egész csekista bandát, ha egy újabb század katonaság hátulról nem nyit rájuk tüzet.

A csekisták részéről kétszáz főnyi lehetett a halottak száma. A foglyok vesztesége azon a napon körülbelül ötszáz halott és hatszáz sebesült, de ez utóbbiak 70%-a később belehalt sérüléseibe. Minden egyes hullából kioperálták a golyókat, nehogy áruló nyomként szolgáljanak valamikor később, mint a katyni tömegsírokban talált lengyel tisztek testében. Az MVD fejlődött...

Hősi halált halt bajtársaink vére azonban nem folyt el hiába. A jég megtört, Moszkva engedett, s már augusztus végén a következő ukáz jelent meg:

1. A különleges táborok megszüntetendő.
2. A ruházatról levették a számokat és a szigorú rezsimet jelző R betűt.
3. Az összes invalidus elengedendő.
4. Megengedték a rokonok látogatását s a havi kétszeri levélváltást.
5. Megengedték a saját ruha viselését.

6. A foglyok kultúratanácsot alakíthattak szellemi igényeik kielégítésére.

7. Az elítéltek a szabad személyzettel egyenrangú, de pótlékok nélküli fizetést kapnak. Ennek elosztása: fele egyenesen az állam részére lesz visszatartva; 25%-a lágerszemélyzet és őrség fenntartására lesz fordítva, s a maradék 25%-ból kellett a rabnak fizetnie étkezését, szállását, ruházatát. Ez utóbbit le lehetett mondani éppen úgy, mint az általános konyhai étkezést, ha a fogoly a felállított külön konyhán akart étkezni, vagy saját ruháját szándékozott viselni. Ha tehát hatszáz rubelt keresett, a levonások után hatvan-száz rubelje maradt. Nem volt nagy összeg, de akkoriban óriásinak tűnt.

8. Kantinokat állítottak fel a táborokban, s tényleg elláták mindenféle áruval: az élelmiszerektől kezdve a dohányon át a ruhaneműig mindent lehetett kapni.

A fenti rendelkezések megvalósítása természetesen hónapokat vett igénybe, ráadásul bennünket, külföldieket nem érintett a levelezésre, csomagkapásra, látogatásra vonatkozó rész. De azért nagyon örültünk a megváltozott viszonyoknak, s hittük: egyszer mi is sorra kerülünk.

Kevéssel a vorkutai eseményeket követően úgyszólván minden tíz évig terjedő büntetéssel „rendelkező” külföldi elítéltet összeszedtek, s közölték velük, hogy amnesztiában részesültek, s hazájukba szállították őket. Számukról még megközelítően sem tudok mondani valamit, de kevesen lehettek, mert az idegen állampolgárok büntetését előszeretettel kezdték tizenöt évnél, de inkább a húsz és huszonöt év volt divatban.

Ennek a bennünket első ízben érintő szabadon bocsátásnak az volt számunkra a legnagyobb előnye, hogy végre hírt adhattunk magunkról, és az amnesztiában részesítettek elvitele után követelni kezdtük a levélírás engedélyezését. Táborpontomon szabályszerű küldöttséget vezettem a levélcenzorhoz, s tanácsát kértem. Udvarias alhadnagy volt, nyugodtan végighallgatott bennünket, majd egész baráti hangon közölte:

— Helyzetüket megértem, de feleslegesnek tartom, hogy a táborparancsnokhoz forduljanak vele, vagy bárhova is írjanak ebben az ügyben. Annyit mondhatok, hogy ez a kérdés a felszínen van, s hamarosan Moszkva fog döntení. Remélem, az év végére megkapják az engedélyt.

Ez ugyan csak a következő év elején történt meg, de adigra már a közben hazaszállítottak hírt adtak rólunk, s a nem szovjet megszállás alatti országokból, mint Ausztria, Nyugat-Németország, a Vörös kereszt szervei elindították az első csoma-

gokat honfitársaiknak a Szovjetunióba. Karitatív egyesületekről lévén szó, Moszkva nem tudott kitérni a kézbesítések elől: a küldemények névre szólóak voltak, s még a lágerszám is szerepelt rajtuk. A hazatértek pontosan tájékoztatták az illetékeseket, s a számjelzések szégyenteljes ténye nyilvánosságra került. Ez is egyik oka volt, hogy lassan megkezdték eltávolításukat, illetve az egész ruházat kicserélését.

A szigorúság fokozatosan alábbhagyott, de még jócskán maradtak a helyükön a régi sztálinista gárdából nemcsak a táborokban, de a legfelső körökben is. Sötét üzelmeiket az enyhülés dacára tovább folytatták még 1954-ben is. Működésük jellemzésére álljon itt annak a japán katonának a története, akivel több ízben együtt voltam, megismertem soha meg nem alkvó jellemét, tőle nagyon sokat tanultam, s aki az ősi szamuráj szellem megtestesítője volt.

ASUKA ALTÁBORNAGY TÖRTÉNETE

Lobacsov ezredes a szovjet állambiztonsági minisztérium különleges osztályának vezetőhelyettese érdekes típusú ember volt. Mint egyszerű nyomozó kezdte pályafutását 1927-ben, húszéves korában. Sima, udvarias modora, kitűnő alkalmazkodóképessége már Trockij bukása után lehetővé tette számára a gyors érvényesülést az akkori hírhedt GPU-nál. 1937-ben századosi rendfokozattal a Tuhacsevszkij-per egyik nyomozó tisztje, a második világháború alatt mint alezredes a 14. szovjet hadsereg kémelhárító és hírszerző osztályának vezetője, majd a német fegyverletétel után a mandzsúriai arcvonalra helyezték ugyanolyan beosztásban. 1947-ben mint ezredes került jelenlegi helyére.

Lobacsov a kommunizmus ideológiájához nem sokat értett, dacára, hogy a különböző pártszemináriumokon mindig az első hallgatók között végzett. A marxi—engelsi—lenini—sztálini iskola minden hatásos, érvényben lévő idézetét fejből tudta, s mindig a kellő időben használta őket még feljebbvalói előtt is. Nem volt meggyőződéses kommunista, a hatalmat szerette csupán. Bámulatos ügyességgel, megérzéssel tudta előjáróit kiválasztani, illetve pontosan érezte, mikor kell azokkal

Ez nem lesz nehéz — mondotta önmagának, s visszagondolt Tuhacsevszkij tábornagy ügyére. Ott is sikerült rövid két hónap leforgása alatt olyan „beismerő” vallomásokat kapnia a gyanúsítottaktól, amelyeknek alapján a kiszabott halálbüntetés teljesen indokoltnak látszott.

Néhány napig csak az aktákat tanulmányozta. Magához rendelte Asuka altábornagy két év előtti nyomozótisztjeit, akik részletesen beszámoltak a japán tábornok viselkedéséről. A tisztek elbeszélése, valamint a kihallgatási jegyzőkönyvek alapján az eset tisztán állt előtte. Mindezek dacára Lobacsov arra a meggyőződésre jutott, hogy az ügy nehezebb lesz az eddigieknél. Asuka altábornagynak a bakteriológiai kísérletekkel kapcsolatos szerepéről semmi pozitívumot nem sikerült megtudni a két évvel azelőtti vallatások alkalmával. 1945 októberében történt első kihallgatásakor Asuka, aki az orosz nyelvet tökéletesen beszélte, a következőket mondotta:

— Hadifogolynak tekintem magam, s az ellenségnek semmiféle felvilágosítással nem szolgálok.

Hiába volt a tíz napos karcerbüntetés vízben, tíz deka kenyérrel és két deci vízzel naponta, hiába voltak az elektromos árammal történt vallatások. Ezek éppen olyan eredménytelenek maradtak, mint a spanyolkesztyűvel, tüvel, fogidegköszörüléssel történt kísérletek. Asuka néma maradt.

1946 januárjában a különleges osztály vezetői úgy határoztak, hogy magára hagyják a japán tábornokot gondolataival, hátha az egyedüllét változást idéz elő.

Szigorúan elkülönítve, immár tizenhetedik hónapja élt Asuka a Lubjanka egyik cellájában. Senki sem beszélt hozzá, hetenként egyszer engedélyeztek számára tíz percnyi sétát. Étkezése a minimális, ezer kalóriatartalmú, csökkentett étkezés volt. Testén még mindig élénken látszottak a vallatások nyomai, fogai hiányoztak, szeme elgyöngült, a tüdőbaj is befészkelte magát szervezetébe, testén pedig egyre szaporodtak a skorbut jellegzetes piros pontjai, inye állandóan vérzett. Ennek ellenére semmiféle orvosi kezelésben nem részesült.

1947 augusztusának egyik estéjén az altábornagy ugyanolyan nyugodtan feküdt le priccsére az esti ellenőrzés után, mint máskor, s rövidesen elszenderedett. Nem tudta, mennyit alhatott, csak a cellaajtó nyitására ébredt fel. A folyosón a fegyőrön kívül még ketten álltak.

— Öltözzék fel, velünk jön! — mondta az alacsonyabbik. Hangjában semmi durvaság nem volt.

— Hova visznek? — kérdezte fásultan Asuka.

— Kihallgatásra — volt a rövid válasz.

Asuka egykedvűen szedte magára ruháit, felhúzta csizmáját, s a két nyomozó kíséretében elindult. Gyalog igen keveset mentek, az út — amely körülbelül tíz percig tartott — nagyrészt felvonókon, mozgólépcsőkön és mozgószőnyegeken tették meg.

A kihallgatószoza fényűzően volt berendezve, minden bútordarab külön vagyont ért. Asukának egy pillanatra eszébe jutott 1937-es berlini látogatása. Annak idején a birodalmi kancellária épületében látott hasonlóan berendezett helyiségeket.

Miután egy intésre az Asukát kísérő két nyomozó eltávozott, az íróasztal mögött ülő magas szovjet katonatiszt felállt, foglyához ment, s nyugodt hangon a következőket mondotta:

— A nevem Lobacsov ezredes. Az állambiztonsági miniszter elvtárs az ön ügyében újravizsgálatot rendelt el, és a nyomozás lefolytatásával engem bízott meg. Kérem, altábornagy, foglaljon helyet!

Asuka könnyedén meghajtotta magát, s leült az íróasztallal szembeni fotelbe, mely úgyszólván teljesen elnyelte az apró termetű japán tábornokot.

Lobacsov folytatta:

— Tudom, hogy eddig önt fizikai eszközökkel kényszerítették vallomásra bírni, s ezek kapcsán olyan módszereket alkalmaztak önnel szemben, amelyek súlyosan sértik a szovjet büntető törvénykönyv rendelkezéseit. Én másképpen akarom végezni a kihallgatást. Elvem, hogy a gyanúsítottat nem szabad kényszeríteni; a bizonyítékok a döntőek, s ezeknek súlya alatt a kihallgatott kénytelen elismerni a bűncselekményt, ha ilyesmi egyáltalán létezik. Tapasztalatom pedig az, hogy teljesen jó erőállapotban lévő fogollyal lehet befolyásmentesen beszélni. Dohányzik? — kérdezte váratlanul.

— Nem.

Lobacsov rágyújtott, majd lassan folytatta:

— Látom, hogy ön egészségileg leromlott. Éppen ezért a mai naptól kezdve külön ellátásban fog részesülni, orvosi kezelésben mindennap. Ha valami különleges kívánsága lesz, kérem, közölje velem. Most pedig engedje meg, hogy vendégül lássam.

Gombnyomására nesztelenül kinyílt egy oldalajtó; fehér kabátos katona feketekávét, szendvicseket, vodkát hozott be, letette az asztalra, és távozott.

— Kérem, lásson hozzá! — mondta barátságos hangon Lobacsov. — Közben beszélgethetünk.

Asuka egy tojásos szendvicset vett ki, s lassan enni kezdte.

— Talán egy pohárka vodkát előbb? — kérdezte Lobacsov.

Asuka a fejét rázta. Az ezredes kissé csodálkozva nézett rá, majd töltött magának, s lehörpintette. Újra a fogolyhoz fordult.

— A mai napon csak röviden akarom önnel a teendőket megbeszélni, s ezeknek nagyrésztét már el is mondtam. Annyi hozzáfűznivalóm van csupán, hogy viselkedjék nyugodtan, egyék minél többet, s gondolkozzék a dolgokon. Azt hiszem, tizenhét hónap elég volt éhesen, egyedül, sötétségben. Mindez azonban már elmúlt, ne is emlékezzék rá. A bűnösök megkapták méltó büntetésüket. Úgy tíz nap múlva újra találkozunk. De most ne zavartassa magát, fogyasszon még!

— Köszönöm, elég volt — válaszolta Asuka, s kiitta a kávéját.

— Van valami kérése, panasza?

— Nincs.

— Akkor a viszontlátásra! — búcsúzott az ezredes. — Remélem, megértjük egymást.

— Ennek részemről semmi akadály — válaszolt az altábornagy, s a belépő két nyomozó között elhagyta a szobát.

Új, rácsos ablakú, villannyal ellátott cellába került, ahol asztal és szék is volt. Az asztalon felszeletelt kenyér, kolbász, csajka víz állott, egy tányéron pedig kockacukor volt kikészítve. Az ágyon öt alma hevert.

Asuka elgondolkozott. Ismerte már a szovjet kihallgatási módszereket, s Lobacsov ezredes viselkedéséből semmi jóra nem tudott következtetni.

Lesz, ahogy lesz — gondolta —, tőlem úgysem tudnak meg semmit.

Másnap Asukát megfürdették, megborotválták, bőséges reggelit kapott, a délelőtti folyamán pedig orvos jött hozzá, aki hosszasan, alaposan megvizsgálta. E naptól kezdve rendszeresen kapott glucosa- és ascorbinsavinjekciókat, foszfor- és vastartalmú tablettákat, csukamájolajat, különböző vitaminokat. Étkezésének kalóriatartalma 4000 körül mozgott.

Két hét elteltével Lobacsov újra kihallgatásra rendelte. Az ezredes minden tudását, kedvességét latba vetette, hogy foglyát vallomásra bírja. Rábeszélés, hazafias szölamok éppen úgy szerepeltek eszközei között, mint pénz, csábító ajánlatok megtétele, szabadlábra helyezés. Asuka azonban továbbra is mélyen hallgatott.

Öt hétig kísérletezett Lobacsov Asukával anélkül, hogy bármilyen fizikai eszközt igénybe vett volna. Az eredmény egyenlő volt a semmivel. Az altábornagy mindent elmesélt, ami Lobacsovot nem nagyon érdekelt. Így többek között rövid életrajzát, végzettségét, utazásait. Katonai beosztásáról, valamint az állítólagos bakteriológiai kísérletekről azonban semmit sem lehetett megtudni tőle.

A kihallgatás hatodik hetében Lobacsov a csapolási módszerhez folyamodott. Asuka altábornagyot egy karosszékre ültették, s szíjakkal, bilincsekkel teljesen mozdulatlan állapotba helyezték. Lábujjaitól kezdve törzsén át fejéig szinte odaszegezve ült a vallatószékben. Jobb karjának bicepszére gumipumpát helyeztek, majd jobb kezének vénáját egy 44-es tűvel megnyitották. A vér lassan csöpögni kezdett a karosszék mellett elhelyezett vödörbe...

Ez a vallatási módszer semmiféle fájdalommal nem jár, csupán félliter vér elvesztése után az áldozat kábulást, gyengeséget érez, s ezek egyre fokozódnak. Iszonyatos érzés a síri csendben a vércseppek hullását hallani. Látni, érezni, amint lassan távozik az élet a testből... A gumipumpával a vérfolyás gyorsaságát lehet szabályozni.

Asuka altábornagy több mint egy liter vért vesztett. Elájult, de nem vallott. Kihallgatása ismét eredménytelen maradt. Lobacsov ezután éheztetéssel, elektromos árammal is próbálkozott, de ezek sem jártak sikerrel.

A vallatások folyamán Asuka szervezete annyira legyöngült, hogy két hónapos kezelésre szorult a Lubjanka kórházában teljesen különzártan.

Ezután újabb két teljes esztendei egyedüllét következett, majd 1949 végén — a híres habarovszki per előtt — Lobacsov újabb kísérletet tett, hogy Asukát vallomásra kényszerítse. Mint a különleges osztály új vezetője szégyellte a kudarcot, legszívesebben végzett volna Asukával, de Abakumov utasítására Asukát nem volt szabad likvidálni.

Ez az 1949-es vallatás — amely szintén kizárólag fizikai eszközök alkalmazásából állott — szintén nem járt sikerrel. A habarovszki per Asuka nélkül folyt le.

1951-ben a súlyosan beteg altábornagyot az úgynevezett OSZO (különleges bíróság) huszonöt évi kényszerszolgálatra ítélte. Természetesen meghallgatása és jelenléte nélkül. Hatéves vizsgálati fogság után került az élőhalott altábornagy a 2. számú büntetőtáborba, amelynek összlétszáma 80 000 fő volt, jobbára külföldiek, közöttük mintegy 10 000 japán. Asukát azonnal 188

kórházba kellett utalni, és hála az ott dolgozó — szintén rab — orvosok erőfeszítéseinek, állapota rövidesen javulni kezdett, sőt: négy hónapi kezelés után elhagyhatta a kórházat.

A lágerponton lévő japánok a vezetőjüknek tekintették, és a legnagyobb tisztelettel vették körül.

A 2. számú büntetőtábor főleg fakitermeléssel és fafeldolgozással foglalkozott. A szervezetileg gyenge japánokat azonban az építkezésekhez osztották be téglahordásra. Eltérően a többi fogolytól, Nippon fiai mindenféle munkát megtagadtak. Kimentek ugyan a munkahelyre, de ott beszélgetéssel töltötték el a napot. Hiába voltak a fenyegetések, az élelemcsökkentés, majd -elvonás, fogda, karcser; a japánok nem voltak hajlandók dolgozni.

1953 januárjában a szovjet belügyminisztérium nyolc tagú bizottsága szállt ki a japánok ügyében. A bizottság elnöke Onufrijev, a hírhedt főügyész volt.

A japánokat két barakk közötti hatalmas térségen gyűjtötték össze, s Onufrijev megkezdte beszédét:

— A Szovjetunió igazságszolgáltatása szociális, humanista elvektől vezettetve az elítélt bűnösöket nem tartja börtönben, hanem lehetőséget ad nekik, hogy lágerben, becsületes munkával töltsék le büntetésük idejét. Az itt jelenlévő japán nemzeti-ségű elítéltek azonban nem vették s nem veszik figyelembe a szovjet hatóságok nemes szándékát, és a munkára való előírásoknak nem tesznek eleget. Mi azért jöttünk ide, hogy megtudjuk a japán elítéltek magatartásának okait, mert annak igen súlyos következményei lehetnek a jövőben.

Onufrijev szavait egy őrnagyi rendfokozatban lévő szovjet tiszt fordította le japán nyelvre. A beszéd elhangzása után a japánok soraiban kis mozgolódás támadt, majd előlépett Asuka, és Onufrijevhez fordult.

— Asuka japán altábornagy tisztelettel kérem az ügyész urat, hogy számomra szólási lehetőség adassék.

— Tessék — válaszolt Onufrijev —, de az ön részéről nekem a néptárs megszólítás jár. Azonkívül ön nem altábornagy, hanem elítélt.

— Bocsánat — mondta Asuka —, lehet, hogy elítélt vagyok, de rendfokozatomtól eddig még senki nem fosztott meg. A megszólításra vonatkozóan pedig úgy tanultam, hogy fehér emberek között az úr megszólítás van szokásban, s kérem ügyész urat, hagyjon meg engem ebben a hitemben.

— Folytassal — mondta röviden a főügyész, haragját rosszul leplezve.

— Tisztelettel tudomására hozom az ügyész úrnak, hogy az itt jelenlévő japánok valamennyien a japán császári hadsereg kvantuni hadseregcsoportjának állományába tartoztak. A szovjet hatóságok ugyan elítéltek bennünket állítólagos bűncselekmények elkövetése miatt, de az ítélet jogossága erősen vitatható, és fogságunk egyáltalában nem jelenti bűnösségünket. Mi most is hadifoglyoknak tekintjük magunkat, és ránk nézve kötelezőnek tartjuk a japán hadsereg hadifogságba került tagjaira vonatkozó katonai rendelkezéseket. Ezen előírások, valamint az 1927-es genfi nemzetközi egyezmény szerint, amelyet a Szovjetunió is aláírt, bennünket, hadifoglyokat, tilos kényszermunkára használni. Kérem továbbá tudomásul venni, hogy a japán császárság ma is létezik, a trónon pedig ugyanaz a császár ül, aki a háború alatt a japán haderő legfelsőbb hadura volt. Tekintettel arra, hogy a kvantuni hadseregcsoport közvetlenül a császárnak volt alárendelve, én mint rangidős parancsnok csak Hirohito császártól — Asuka itt fejét mélyen meghajtotta — fogadok el parancsot.

Asuka itt egy kis szünetet tartott, majd így folytatta:

— Bár tudom, hogy a szovjet lágertörvények értelmében az elítéltek kollektív formában kérést nem terjeszthetnek elő, mégis megkérjük ügyész urat a következők szíves tudomásul vételére: a japán hadifoglyokkal szemben alkalmazott büntető szankciók további elkerülése végett mély tisztelettel a következő indítványt terjesztjük ügyész úr elé: amennyiben ügyész úr Hirohito császár — újabb fejhajtás — azon írásbeli engedélyét nekünk felmutatni szíveskedik, mely szerint őfelsége beleegyezését adja a japán hadifoglyok Szovjetunióban történő munkájához, úgy mind én, mind honfitársaim hajlandók leszünk napi tizenkét órát bármilyen beosztásban dolgozni. Ha ennek az engedélynek a megszerzése az önök számára nehézséget jelentene, úgy elfogadjuk a jelenlegi japán kormány megbízottjának hasonló tartalmú, nekünk személyesen átadott üzenetét császárukéntől. Ennek hiányában kénytelenek vagyunk a munka megtagadását tovább is folytatni.

Asuka hangja eddig udvarias, de határozott volt. Most egész alázatosná változott, s beszédét így fejezte be:

— Ügyész úr tudni akarta munkamegtagadásunk okát. Nos, én közöltem önnel. Mind honfitársaim, mind a magam nevében hálásan köszönöm ügyész úr türelmét.

A bizottság tagjai összesúgtak, majd Onufrijev így válaszolt:

— Asuka elítélt szavai csak megerősítették azt a meggyőződés-
semet, hogy a japán nemzetiségű elítéltek még most is olyan
gyűlölettel tekintenek a Szovjetunióra, mint a háború napjaiban.
Vegyék tudomásul, hogy a japán elítéltek éppen olyanok,
mint a többiek, a hadifoglyokat megillető jogokkal nem bír-
nak. Hirohito császárt pedig a Szovjetunió kormánya háborús
bűnösnek tekinti, s minden tőle telhetőt megtesz, hogy bí-
róság elé állítsa.

Így végződött a belügyminisztériumi bizottság látogatása.
Asuka altábornagy története azonban folytatódott.

1953 augusztusában két polgári ruhás egyén érkezett a 2.
számú büntetőtábor 8-as pontjára. Asukát hívták magukhoz.
A Szovjetunió kommunista pártjától kiküldött bizottság tagjai-
ként mutatkoztak be, akiknek feladata a volt állambiztonsági
minisztérium vezető tisztviselői magatartásának kivizsgálása.
Röviden megkérdezték Asukát hatéves vizsgálati fogságának körülményeiről, majd közölték vele, hogy rövidesen Moszkvába szállítják, hogy ott tanúvallomást tegyen a vele szemben alkalmazott embertelen kihallgatási módszerekről és az azokat végrehajtó nyomozókról.

Asuka újabb csapdát sejtett, most azonban tévedett. 1953 októberében valóban Moszkvába szállították, s a Lubjankában helyezték el, de egész más körülmények között, mint két évvel ezelőtt: mindent megkapott, ami egy tárgyalásra beidézett tanúnak az európai országokban kijár. Csupán a külvilággal nem érintkezhetett.

Egy hideg novemberi napon a tárgyalóterembe vezették. A vörös posztóval bevont asztal mellett öten ültek, valamennyien katonák. Gyorsírók, fegyőrök s néhány polgári ruhás egyén tartózkodott a teremben.

Személyi adatainak ellenőrzése után az elnöklő vezérőrnagy felszólította az igazság hű elmondására, majd jelt adott, s két fegyőr a terembe vezetett egy magas termetű, sovány férfit, akit közvetlenül Asuka mellé állítottak.

— Forduljanak szembe! — vezényelt az elnök.

Mindketten oldalt fordultak.

— Asuka elítélt, ismeri ezt az embert? — kérdezte a vezérőrnagy.

A japán altábornagy szemügyre vette a vele szemben álló sápadt férfit, s rögtön felismerte. Az elnök felé fordult.

— Igen — mondta határozottan —, ez Lobacsov ezredes.

— Volt önnek Lobacsov kihallgató tisztje? — hangzott az újabb kérdés.

— Igen.

— Kényszerítette önt Lobacsov fizikai eszközökkel hamis vallomásra, vagy az őáltala felvett jegyzőkönyv aláírására?

— Kényszerített.

— Mondja el, milyen eszközökkel!

Asuka nem válaszolt rögtön. Eszébe jutottak a Lubjanka vallatóhelyiségeinek összes borzalmai, s szíve elszorult. De erőt vett magát, s így válaszolt:

— Lobacsov ezredes valamennyi, velem szemben alkalmazott vallatási módszerét elmondani sok időt venne igénybe, s kérem önöket, kíméljenek meg ettől. De valószínűleg tudomással bírnak önök a vércsapolási módszerről, amely előttem a legborzalmasabbnak látszik. Velem ezt is alkalmazta Lobacsov ezredes.

Az elnök utasítására Asuka részletesen ismertette a vércsapolás módozatait.

A vezérőrnagy utolsó kérdése ez volt:

— Szabadlábba helyezési ajánlatot tett-e önnek Lobacsov abban az esetben, ha hamis vallomást tesz?

— Igen.

— Elég! — szólt elnök. — Vezessék el!

Egy hónapi távollét után Asuka altábornagy újra a 2. számú büntetőtábor 8-as pontján volt, s habár egészségi állapota napról napra rosszabbodott, mégis mintha beszédesebb, vidámabb lett volna, mint azelőtt. Néha még sakkozni is leült. A lágerpont fogoly orvosainak Asuka kórházbeutalási kísérleteit a táborpont MVD-tisztje minden esetben meghiúsította.

1953 karácsonyának másodnapján a lágerpont „kultúrtermének” egyik sarkában Asuka altábornagy csendesén nézte a ki-függesztett újságot. Aki jobban megfigyelte az alacsony termető, megtört, de mégis mindig egyenesen járó katonát, egy könnyecseppet láthatott arcán legördülni. Az altábornagy — talán először életében — sírt. Az újság a Pravda 1953. december 25-i száma volt, benne egy rövid közlemény:

„A moszkvai katonai körzet különbírósa Jefremov igazságügyi vezérőrnagy elnöklete alatt tegnap, 1953. december 24-én hirdetett ítéletet Mihail Alekszandrovics Lobacsov, a volt állambiztonsági minisztérium különleges osztálya volt vezetőjének bűnperében.

A bíróság bűnösnek találta Mihail Alekszandrovics Lobacso-

vot a szovjet büntető törvénykönyv 58. paragrafusának 1b., 6., 8. és 10. pontjaiba ütköző bűncselekmények elkövetésében, ezért a Szovjetunió kommunista pártjából való kizárásra, lefokozásra, összes kitüntetésének és vagyonának elkobzására, valamint a legmagasabb fokú büntetésre, halálra ítélte.

Az ítéletet tegnap végrehajtották.”

Epilógus:

Kivonat

A Szovjetunió belügyminisztériuma

2. számú javítótábor

Központi kórház

Kórlap

A beteg neve: Asuka Kirohura

Születési helye: Kioto (Japán)

Születési éve: 1897

Nemzetisége: japán

Elítélve: az 58. paragrafusok 6., 8., 9. és 11. pontjai alapján

A büntetés tartama: 25 év

A büntetés kezdete: 1945. szeptember 23.

A kórházi felvétel ideje: 1954. március 10.

A betegség kimenetele: elhalálozott 1954. május 28-án

A halál oka: miliaris tuberculosis

Lihenszkij kezelőorvos

Vasziljev vezető orvos

ENYHÜLÉS

Elérkeztünk az 1954. esztendőhöz.

A hírek szerint óriási arányú tisztogatási akció folyt le Moszkvában az elmúlt hónapok alatt, és főleg a Berija-vonal embereit távolították el elsősorban, kit azonnali likvidálással, kit táborokba dugva. A mi politikai tisztjeink közül is kezdtek néhányan eltűnedezni, s a félelem egyre jobban mutatkozott rajtuk. Most ők igyekeztek rábeszélni a foglyokat kérények írására, mondván: a Berija-idők elmúltak, ők is nagyon nehezen tudták elviselni. Tisztában vannak azzal, hogy mennyi

ártatlan fogoly van a táborokban, ezért csak írni kell, s újra írni!

S valóban, igen rövid idő alatt több ítéletmegsemmisítő válasz érkezett a foglyok kérvényére, de főleg volt párttagok részére. Ránk külföldiekre nem vonatkozott semmiféle amnesztia, semmiféle rendelet. Hivatalosan közölték velünk, hogy ne is írjunk, mert ügyeink már felülvizsgálat alatt állanak az országaink képviselőivel folytatott tanácskozásokon, és nekünk csak várnunk kell.

Egy újabb ukáz elbocsátandónak jelölte meg mindazokat, akik büntették elkövetésekor kiskorúak voltak, és ha büntetésük egyharmadát már kitöltötték, valamint ha jó viselkedésük miatt a lágervezetőség ajánlja őket az idő előtti szabadulásra.

Egy másik rendelet ugyanebben a szellemben foglalkozott a nagykorú bűnösökkel, de azoknak ítéletük kétharmadát kellett leülni, példásan viselkedni, hogy szóba jöhessenek.

LÁZADÁS DAGISZTÁNBAN

Ilyen viszonyok közepette kaptunk hírt a dagisztáni táborban kitört újabb felkelésről s annak barbár vérbe fojtásáról. Ez a táborvezetőség sehogyan sem akart alkalmazkodni a megváltozott időkhöz, sőt: vissza akarta állítani a néhány év előtti, kínos emlékű rendszert. Kihirdették, hogy újra vegyesen lesznek a táborokban a politikaiak és a közbüntényesek. Egyrészt mert szerintük ez mindkét réteg számára csak előnyökkel fog járni, másrészt mert így hatalmas adminisztrációs költséget takarítanak meg.

A politikai foglyok sztrájkba léptek, s a moszkvai lágerügyész kiküldését kérték. Válaszul a táborparancsnokság ostromállapotot hirdetett ki, s a tábort harckocsizó és gépkocsizó gyalogos egységekkel vétette körül. Közben sikerült a férfi és női táboroknak egyesülni, benzinhoz és robbanóanyaghoz jutni. Kezdetleges kézigránátok, Molotov-koktélok már rendelkezésre álltak, mikor a harckocsik benyomultak a tábor területére.

Kezdetét vette a két napig tartó hősies küzdelem, ahol a nők férfiakat felülmúló bátorsággal harcoltak. Robbantak a harckocsik, égett a fél láger, de a foglyok tovább folytatták

az egyenlőtlen csatát, s végül a katonaság visszavonult. Másnap reggel újra kezdődött a viadal: a foglyok megfogadták, hogy inkább elpusztulnak, de nem adják meg magukat. Tanultak a vorkutai példából.

A második nap estéjén a csekisták beszüntették a tüzet. Megérkezett a főügyész, és álljt parancsolt. Másnap reggel bement a táborba, s igen megértő hangon tárgyalni kezdett a foglyokkal. Először is közölte, hogy máris leváltotta az egész táborvezetőséget, s ezt írásokkal igazolta. Ünnepelesen megígérte, hogy nem lesz semmiféle keveredés a közbüntényesekkel, és becsületszavát adta, hogy a foglyok közül senki nem kap büntetést a sztrájkban való részvételért és az azt követő fegyveres lázadásért.

Annyira meggyőzően beszélt, szavai annyira őszintén csengtek, hogy a foglyok beszüntették az ellenállást. Csodák csodájára — s talán először a szovjet lágerek történetében — a lázadóknak semmi bajuk nem lett, legalábbis 1955 végéig ilyesmiről nem hallottunk.

A moszkvai ügyész betartotta szavát: a politikai foglyok továbbra is elkülönítve maradtak, s lassanként az előírt rendelkezések előnyeiben részesültek. A tábor vezetőségének valóban nyoma veszett...

HAZAI LAPOK

Az év elején küldött első levelezőlapjainkra kezdtek válaszok érkezni. Nyolc-tíz év óta nem tudtak rólunk családtagjaink semmit, sokunkat már halottnak könyveltek el. Amilyen leírhatatlan örömet jelentettek egyesek számára ezek az első, hazulról érkezett sorok, ugyanolyan nagy tragédiát rejtettek magukban mások számára.

Ugyanis az országok többségében általános törvény, hogy ha valaki öt esztendei távollét után semmiféle életjelt nem ad magáról, a hatóságok halottnak nyilváníthatják. Különösen vonatkozott ez a háborúban vagy az azt követő zavaros időkben eltűntekre. Voltak közöttünk olyanok, akiket 1945-ben ítéltek el, és sehogyan sem tudtak kapcsolatba jutni családtagjaikkal. Természetes, hogy például a két gyerekkel odahaza maradt feleség várt-várt, de miután férjétől semmi

hírt nem kapott, a hatóságokhoz fordult. Ezeknél a csatlós szerveknél talán már előbb is érdeklődött férje után, de hát mit tudott csinálni egy kis megszállott ország szerve Moszkvánál? Egész pontosan semmit, legfeljebb ha a feleség sejtette, hogy férje szovjet lágerben ül valahol, azt tanácsolták az asszonynak, hogy írjon Moszkvába, és kérje címét. Persze az ilyen levelekre vagy egyáltalán nem érkezett válasz, vagy ha igen, akkor az, hogy „a nevezett nem tartózkodik szovjet területen”.

1950-ben viszont, öt év elteltével, a hatóságok készséggel kiadták a férj halotti bizonyítványát, örülve, hogy végre leírhatják számlájukról, hiszen valójában az illető már tényleg meg is halhatott, de ha nem, akkor Sztálin gondoskodik arról, nehogy hazakerüljön.

A férje halálát bizonyító irat birtokában az egyedülálló „özvegy” magától érthetően új élettársat keresett, és férjhez ment. És most, 1955-ben, amikor már két vagy három gyereke is volt a második férjétől, megérkezik az életben lévő első férj levele...

Mi a teendő? Jogilag nincs rá megoldás, és a három érdekelt fél közül senki sem hibás. Viszont nem lehet két férje a négy vagy öt gyermekes anyának, még ha hivatalosan az egyik halott is volt közben.

Ilyen családi állapotot leíró válaszokat kapott sok lágertársam. Volt olyan, aki hosszas lelki tusa után az öngyilkosságot választotta megoldásnak. Volt, aki félőrülden került haza, tíz év után meglátta családját, s utána teljesen megőrült. A bolsevista jog, a bolsevista humanizmus nevében...

A legközelebbi ukáz rendelkezései már a külföldiekre is vonatkoztak, s bennünk azt az érzést keltette, hogy még sincs olyan közel a szabadulásunk. Bevezették ugyanis az úgynevezett büntetésleszállítást, a végzett munka arányában lényegesen csökkentve a normákat. Eszerint:

111%-os munkateljesítményért egy napot leszállítanak a büntetésből, 121%-os munkateljesítményért pedig két nap jár.

Így havi huszonhat napi, 121%-os munkával a fogoly összesen 78 nappal kevesbítette büntetésének idejét; elvileg egy hónap helyett majdnem hármat ült le. Az MVD nem tévedett: ilyen tervtúlteljesítések soha nem voltak a Szovjetunióban!

Függetlenül attól, hogy a fenti előírásokat ránk is alkalmazták, hamarosan tudomásunkra hozták, hogy az összes külföldi foglyot gyűjtőhelyre fogják szállítani, onnan pedig vissza a hazájukba. De tekintve a foglyok szétszórtságát, ez nem fog 196

máról holnapra menni, s egy év is beletelhet, míg otthon leszünk. Addig továbbra is levelezésben állhatunk az otthonnal: havonta egyszer írhatunk, hazulról csomagot, sőt: pénzt is kaphatunk. Munkánkért fizetésben lesz részünk, úgy, mint a szabadoknak, de a szokásos levonásokkal.

A hazaszállítási rendelet nem tekintette külföldieknek a bukovinai, beszarábiai románokat, még ha családjuk Romániában is élt. E területeket a Szovjetunió magához csatolta a háború után, s az onnan származókat szovjet állampolgároknak tekintették. Éppen úgy, mint a lengyelektől, finnektől, magyaroktól elvett területekről származókat. Ezek továbbra is lágerben maradtak, és rájuk nézve érvényesek voltak a szovjet állampolgárokra vonatkozó rendelkezések.

Nagyrészt már saját ruháinkban érkeztünk meg a gyűjtőhelyre, amelyen kizárólag csak külföldi nemzetiségű foglyok tartózkodtak. Huszonhét különböző nemzet képviselőit számoltam meg. A szovjet táborok mélyéről egymás után érkeztek a különbözőféle földrészek még életben lévő rabjai. Koreait éppen úgy lehetett találni, mint hollandot vagy olaszt, de akadt francia, angol és amerikai is. Ez utóbbiakat valószínűleg a szövetségi hűség jegyében tartotta fogva évekig a Kreml...

DR. BÁRDOS VISSZATÉR

Újra találkoztam Bárdos kollégámmal, akitől 1951 végén váltam el. Attól kezdve végig Vorkután volt, ő ismertette részleteiben a múlt évi ottani lázadás mozzanatait, de más érdekességgel is szolgált. Így elmondta, hogy ugyancsak Vorkutára került 1953 elején a volt magyar belügyminiszter, Kádár János is. A hírek szerint közben rehabilitálták, visszaszállították Magyarországra, s ismét vezető szerepet játszik a kommunista pártban.

Dr. Bárdossal hazaszállításunkig együtt voltam. Az 1956-os magyar forradalom legázolása után ő is külföldre távozott, s újra találkoztam vele 1956 decemberében Svájcban. Röviddel ezután gépkocsibaleset áldozata lett, de genfi tartózkodásunk idején nyílt levelet intézett a szovjet tankok segítségével köz-

ben miniszterelnökké előléptetett Kádár Jánoshoz, s a levél egy másolatát átadta nekem. Választ persze sose kapott, de kötelességét megtette. Íme, a levél:

EZT MÁR ELFELEJTETTE, KÁDÁR ÚR?

1949 végén az ÁVO váratlanul letartóztatott Budapesten. Vád: népellenes szervezetben való részvétel, a demokratikus államforma iránti ellenséges magatartás, antikommunista propaganda stb.

Jóllehet a vád szervezkedésről szólt, ügyemben mégis egyedül voltam a vádlott.

Az ÁVO nyomozóapparátusa hat hétig vallatott, különböző fizikai módszereket alkalmazván, amelyeknek részletezése felesleges, hisz' időközben világszerte hírhedtekké váltak.

A fenti idő eltelte után nyomozótisztem, Berei főhadnagy úr őszintén megmondta, hogy semmi terhelőt nem találtak ellenem, de tekintve, hogy túl sokat tudok az ÁVO nyomozási technikájáról, s különben is én lélekben a kommunizmus ellensége vagyok, az apám főkönyvelő volt a Horthy-érában, én pedig a Donnál is voltam, tehát ülnöm kell. Berei főhadnagy megmutatta az ÁVO korlátlan hatalmú főnökének, Péter Gábornak az írását, miszerint engem át kell adni az MVD szerveinek.

Tiltakozásomra, miszerint magyar állampolgárt nem lehet csak úgy egyszerűen idegen államnak kiszolgáltatni, Berei először elmosolyodott, majd hatalmas pofon kíséretében nyájasan a következőket mondotta:

— Vegye tudomásul, hogy a Szovjetunió nem idegen állam, ő a mi felszabadítónk. De ha maga törvényes formát akar, úgy azon is segíthetünk.

Néhány nap múlva hívatott, s felmutatott egy nevemre szóló átadási határozatot.

— Nézze meg, ki írta alá. Remélem, ez elég magának.

A határozaton a következő aláírás állott: *Kádár János, a magyar népköztársaság belügyminisztere*. Ez az aláírás huszonöt évre szóló elítélést és hét év fogságot jelentett számomra, s hamarosan megkezdtem vándorlásomat és a politikai foglyok keserves életét a Szovjetunió lágerdzsungeljében.

1953 januárjában rendelő orvosként dolgoztam a vorkutai haláltábor egyik lágerpontján. A sztálinizmus terrorja vadul dühöngött, éhség vagy tüdőbaj, skorbut, halál...

Egy fagyos januári délelőtt az őrségre hívtak egy újonnan érkezett fogollyszállítmány megvizsgálására. A szállítmány valamennyi tagja nagyon rossz bőrben volt, de a legszálnalmasabb külsőt az én honfitársam, a magyar kommunista párt jelenlegi főtitkára, Kádár János nyújtotta. Az a Kádár, aki engem az MVD-nek adatott át. A szállítmányt kísérő durva örök kiabálását sem hallottam, csupán ezt a szálnalmas figurát néztem. Nem éreztem iránta semmiféle bosszút vagy gyűlöletet, csupán két közmondás jutott eszembe: *Így múlik el a világ dicsősége!* és *A forradalom felfalja saját gyermekeit!*

Kádár még a szovjet viszonyokat tekintve is rettenetes sovány volt, elkínzott. Fogai kiverve. Jobb kezének ujjairól hiányoztak a körmök. Olyan rossz állapotban volt, hogy a lágerpont egészségügyi részlegének vezetője — különben minden politikai fogoly esküdt ellensége — is kénytelen volt azonnal kórházba utalni.

Öt hetet töltött Kádár János a kórházban, ami után egy hólapátoló brigádba kapott beosztást.

Kádár gyakran járt az általam vezetett rendelőbe, kettős kesztyű engedélyezését, valamint fogprotézis csináltatását kérve. Még akkor is szálnalmas állapotban volt. Vallatásai során a hátgerincére kapott ütegek miatt nem tudott egyenesen járni, s a legkisebb zajra is félénken összerezzen.

Én szándékosan rendeltem be több ízben a rendelői órák után, hogy valamennyire nyugodtabban elbeszélgessek vele. E beszélgetések folyamán Kádár igen óvatos volt. Politikai vonatkozású ügyekről csak hetek múltán kezdett beszélni, de akkor is csak jelentéktelen dolgokat. Hangoztatta, hogy dacára az átélt szenvedések dacára idealista—kommunista maradt. Noha Sztálin közben már meghalt, mind róla, mind Rákosi-ról a legnagyobb óvatossággal beszélt, valószínűleg az esetleges megtorlásoktól félve. Letartóztatása okáról mélyen hallgatott, a Rajk-ügyről szintén. Az ÁVÓ embertelen kihallgatási módszereiről viszont bővebben mesélt. Gyakran emlegette a szadista Farkas Vladimir ezredest, aki a szájába vizelt. Borzongva emlékezett körmei leszakításáról, fogai kiveréséről. Egy alkalommal elmondta, hogy a táborpont MVD-s tisztje kísérletet tett nála a besúgók közé való beszervezésre. „Én ezt megtagadtam” — tette hozzá sietve. (A táborpont foglyainak, valamint saját megfigyelésem szerint is Kádár viselkedésében nem

volt semmi észrevehető, ami besúgóí ténykedésére gyanút szolgáaltatott volna.)

Én semmit sem mondtam Kádárnak aláírásáról, amellyel éveket loptak el az életemből. Csupán egy más táborba való áthelyezésem előtt ismertettem vele fogságom keletkezésének rövid történetét.

Lehet, hogy ön még emlékszik erre, főtitkár úr, valamint az önhöz intézett búcsúszavaimra:

— Én nem haragszom magára, Kádár. Igyekezék ember lenni!

Ön akkor, Kádár úr, nagyon meg volt lepve. Azzal védekezett, hogy annak idején nem tudta, mit ír alá, kényszerhelyzetben volt. Akkor én megértettem önt, főtitkár úr; önnek akkor nem volt más megoldása, mint ahogy nem volt 1956 novemberében sem. Ön az ő emberük, önnel ők rendelkeznek. Én csak azokra a magyar foglyokra gondolok, akiket talán megint az ön aláírásával adtak át vagy fognak átadni a KGB-szerveknek, s akik sorsa a biztos pusztulás. E szerencsétlen foglyok élete ön előtt jól ismert, hiszen ön is volt fogoly ugyanott.

A mi, volt szovjet politikai foglyok véleménye valószínűleg nem jelent sokat az ön számára. Mi viszont nem tudjuk megérteni, hogy vannak emberek, akik előtt semmi nem számít, még a saját megaláztatásuk sem. Hisz' Vorkután valami emberi megmozdult önben, főtitkár úr.

Vagy ez csak undorító gyávaság volt?

LELKIISMERET

A gyógyszerértárban dolgozott egy Farkas nevű kassai magyar patikus. Politikával egyáltalán nem foglalkozott, s amikor városa 1944 őszén a szovjet csapatok birtokába került, továbbra is megmaradt gyógyszerértárában.

A kassai kommunista párt titkárának azonban igen megtetszett Farkas csinos felesége, s mindenáron meg akarta magának szerezni. Eredménytelenül kísérletezett, az asszony hű maradt urához. A párttitkár ekkor pokoli tervet eszelt ki: feljelentette Farkast a szovjet csapatoknál, miszerint a vörös hadsereg elleni partizántevékenységet szervez.

Miután Farkast lefoglák, a párttitkár megígérte kiszabadítá-

sát, ha felesége néhány éjszakát hajlandó vele tölteni. Férje viszontlátásának reményében az asszony belement az alkuba, de hamarosan tapasztalnia kellett, hogy csalárd fondorlatnak lett áldozata: urát tíz évre ítélték. Sovány vigasz volt számára, hogy a párttitkár hamarosan huszonöt évet kapott állami pénz elsikkasztása miatt.

Farkas egészségügyi állapota súlyosnak látszott most, a szabadság előtti hónapokban. Vallási téboly tört ki rajta, ilyenkor sírt, imádkozott, s az Úristen bocsánatáért esdekelt.

Nem értettük ennek okát, hisz' aránylag még fiatal volt, előtte állt a szabadság, s most törik meg? Bárdos doktorral együtt vigasztalni próbáltuk, de félbeszakított bennünket:

— Sem ti, sem más nem tud engem megvigasztalni. Az én bűneimre nincs bocsánat; én tudom, miért imádkozom.

Elképedve néztünk rá.

Sírni kezdett, és ordítva mondta:

— Hát nem értitek? Nem tudjátok, hogy én mennyi embert juttattam börtönbe, temetőbe, mert nem bírtam a kínzásokat? Úgy vertek, hogy mindent elismertem, amit parancsoltak: azt, hogy terrorista voltam, hogy fel akartam robbantani a kijevei városházát, hogy... Mindenre igen volt a válaszem, s azt gondoltam: agyonlőnek, s megszabadulok a kínzásoktól, de nem...

— Elcsuklott a hangja. Megtörölte szemét, s újra kezdte: — De nem hagytak békét. Tovább folytatták a vallatást, s „bűntársaim” nevét követelték tőlem. Nem tudtam senkit megnevezni, hiszen hazugság volt az egész vallomásom. Erre ők adták a neveket, s ütöttek, amíg csak igent nem mondtam. Nem tudom, hányszor, lehet, hogy száznál is többször. Aláírtam, hogy én voltam a partizánok vezetője, én adtam parancsokat robbantásokra, gyilkosságokra, s én szerveztem be az embereket. Aláírtam mindent. Ismeretlen, soha nem látott személyeket kevertem bele az ügybe; ezeket miattam ölték meg, ezek miattam szenvednek most is. Nekem pedig hálából csak tíz évet adtak. Ó, nagyon nagy az én vétkem, most már megértitek, ugye? Éveken keresztül imádsággal csitítottam a lelkiismeretemet, de most, ha szabadon engednek, nem bírom tovább! Kinek a szemébe merek belenézni? Én, a gyilkos?!

Megdöbbszentő volt hallgatni Farkas lélekbe markoló vallomását, amely papírok nélküli vádirat volt az egész csekista rendszer ellen.

Valami nyugtatót ajánlottunk neki, de elhárította:

— Megnyugszom én magam is. Köszönöm, hogy végighallgattatok.

Aznap éjjel bezárkózott a gyógyszertárba, s az összes fellelhető savat kiitta. Amikor reggel rátaláltunk, már nem volt benne élet...

Ezzel zárult az 1954-es esztendő.

FÉLNEK A CSEKISTÁK

Tíz év után végre jóllakottan, kis fenyőágacskákkal, gyertyákkal köszönthettük a karácsonyt és az újévet. A megszelídült fegyőrök némán járták a barakkokat, látták a feldíszített ágakat, megálltak egy pillanatra, de senki közülük nem tett semmiféle megjegyzést. Azelőtt ilyen ünnepségért az egész barakkot karcerba vitték volna.

A parancsnokok, politikai tisztek, katonák, fegyőrök egyre inkább barátságos magatartást akartak mutatni felénk, de szemükben ott volt a kétségbeesés. Volt is mitől félniük. A kiszabadult, rehabilitált párttagok nem maradtak tétlen: most éltek az alkalommal, hogy törleszthessenek. Kímélet nélkül tették meg a légerek valós helyzetét visszatükröző jelentéseiket illetékes helyekre, és részletesen ismertették a táborbeli hóhérok munkáját. Ténykedésüknek igen sok esetben meg is volt az eredménye: minden héten leváltottak vagy letartóztattak valakit a volt pribékek közül. Több ízben hívtak foglyokat vallomástételre, ha velük szemben az új lágerlakó-jelölt azelőtt embertelen volt.

A katonaság tagjait orvosi vizsgára a fogoly orvosok rendelésére küldték, ez ugyanis nem került pénzbe. De számomra ez volt a legnagyobb erkölcsi elégtétel: látni tegnapi kízóimat most sorban várni *énrám*, a tegnapi számozott, névtelen rab-szolgára, hogy valódi vagy képzelt betegségük miatt egy-két nap szabadnapot engedélyezzek nekik. Igyekeztem velük minél kevesebbet beszélni, erélyesnek, de egyben igazságosnak is lenni, hisz' végeredményben félrevezetett végrehajtó eszközök voltak csak.

Csomagjainkat továbbra is a fegyőrök nyitották ki, és áhítatosan nézték a nyugati élelmiszereket, konzerveket, dohányneműt, ruhákat. Aki közülük azelőtt valamennyire is ember volt hozzánk, most minden csomagból kapott valamit, nem felejtettük

el. A kapott holmikat ki is vihették családjuknak, a régi mo-
tozások megszűntek. Másnap viszont ők keresték meg a tegnapi
ajándékozókat, s egy-két deci vodkát hoztak számukra.

ATEIZMUS?

Néha a zónán kívülre is kimehettem szabadokat vizsgálni,
s ilyenkor nem jött velem fegyveres őr; elég volt kíséretnek
a beteg valamelyik hozzátartozója. Egy esetben érdekes élmény-
ben volt részem

Ateista felfogásáról közismert főkönyvelő vitt ki beteg édesany-
ját megvizsgálni. Amint a beteg szobájába léptem, rögtön
szemembe tűnt az egyik legtiszteltebb orosz szentnek, Csodaté-
vő Szent Miklósnak ikonja, előtte két égő gyertyával. A fő-
könyvelő csendesén megszólalt:

— Az anyám nagyon vallásos. Isten adjon neki **egészséget!** — s ki-
fordult teát készíteni.

Kisebb gyomorrontása volt a nénikének, aki mindenről kér-
dezősködött. Nagyon kedves volt hozzám, s amikor elbúcsú-
tam tőle, pravoszláv módra megáldott.

SZOVJET GYEREKEK

Egy másik eset élénk fényt vet arra a nevelésre, amelyben
a táborok körüli szabad lakosság gyermekeit részesítette a rend-
szer. Ezek szemében a táborban lévők mind bűnösök, a nép
és az állam ellenségei, hiszen az iskolákban erre tanították
őket, nevelőiktől csak ezt hallották. De a gyereklélek még
a Szovjetunióban is megőrzi a maga egyszerűségét.

Történt a következő:

A gyűjtőponton nem volt röntgengép, az idő és a körülmények viszont lehetővé tették, hogy szűrővizsgálati kéréssel járuljunk a táborkörzet parancsnokságához. Meg is engedték, hogy hetenként kétszer az onnan három kilométerre lévő, szabadok részére épített poliklinikán átvilágíthassuk a betegeket.

Négy-öt fogoly egy szekérre került, a többi tizenöt-husz mellettük gyalogolva egy pisztolyos őr kíséretében elindult.

A Nyugatról kapott csomagoknak már nagy hírük volt, azok tartalmát a fegyőrök révén úgyszólván minden család megkóstolta, s irigyen szemlélték ruháinkat is.

Két fiatalabb beteggel a szekér előtt mentem, s alighogy rátértünk a falu mellett elvezető útra, négy-hat éves gyermekek serege jött felénk. Megálltak előttem, kezüket nyújtották, s vékony hangjukon kórusban zengtek:

— Gonosztevő bácsi, adj kopecet!

Adtunk. És sok mást is.

A régi elv, *Aki meghalt, az a bűnös* alkalmazására kitűnő alkalom nyílt Berija lefogásával és kivégzésével. Hirtelen ő lett a felelős mindenért, ő csinált minden rosszat, hogy diszkreditálja a pártot, amely azonban mindig az egyenes úton járt. Humanista magatartásának most is tanújelét adja, amikor könnyítéseket vezet be a lágerekben, hazaengedi a külföldieket, eltörli a számozást — és így tovább.

Igen, a párt kénytelen volt mindezeket megtenni, mert a húr túl volt feszítve, ez az igazság. A Sztálin halálát követő évben a néphangulat olyan feszült volt, a helyzet annyira bizonytalan, hogy a saját maga által megtöltött puskaporos hordó tetején ülő Kremllet annak felrobbanása fenyegette. Ez kényszerítette a Malenkov—Hruscsov-féle együttest engedmények megtételére, és nem a demagóg, papagájmódra hangoztatott emberséges elvek és pártszólamok. Nem a központi bizottság, nem a legfelsőbb tanács hozta a könnyítéseket, hanem az *idő*, amelyet évtizedekig hátráltatott, elnyomott a rendszer.

TEVÉKENYSÉGI TANÁCS

Minden táborponton megalakították a foglyok tevékenységi tanácsát, amely összekötő kapocsként szerepelt az elítéltek és a lágervezetőség között. Tagjainak megválasztása elvileg demokratikus módon, a foglyok akaratából történt, de a vezetőség mindenáron igyekezett a részére megbízhatónak látszó személyeket behozni a tanácsba, és az egész szervet saját akarata szerint irányítani. A mi pontunkon ez nagyon kis mértékben sikerült;

mindent elkövettünk, hogy a mi embereinket válasszák meg.

A tevékenységi tanácsnak többféle joga volt:

verekedés, lopás, kisebb kihágás ügyében saját maga dönthetett a bűnös elítélése felett;

a tanács útján bármelyik lágervezetőségi tagtól kihallgatást lehetett kapni, s vele a problémát megvitatni;

munkamegtagadás esetén a tanács köteles volt vizsgálatot indítani, a fogoly védekezését írásba venni, és az ügyet véleményezni a parancsnokság előtt; csak ezután kerülhetett sor esetleges ítéletre;

szovjet állampolgárságú, kiválóan dolgozó foglyot a tanács büntetéscsökkentésre ajánlhatta a lágerügyésznek, aki rendszerint hetente látogatta a táborpontokat, s ilyenkor szabályszerű bíróság alakult meg. Tagjai: az ügyész, a tanács két képviselője, a fogoly közvetlen főnöke és a láger egyik megbízottja. Nem egy esetben megtörtént, hogy másfél-két évvel lecsökkentették a fogoly ítéletét, s ezt azonnal be is vezették a törzskönyvébe.

Bármilyen szovjet befolyás alatt lévő ország újságjait is megrendelhattuk a szovjet lapok mellett, így nagyjából tudtunk a világ eseményeiről. Jöttek a levelek, érkeztek a csomagok főleg Ausztriából és Nyugat-Németországból. Münchenből hangszereket és egy csapatra való futballfelszerelést kaptunk. A zenei és sportélet megindult, a foglyok tábor közötti mérkőzéseket rendeztek, sakkbajnokságokat tartottak, hangversenyeket rendeztek, s a község sorait többségében szabadok töltötték meg.

Hivatalosan havonta kétszer volt mozielőadás, de pénzért lehetett hetenként filmet kölcsönözni, még nyugati gyártmányú zsákmányoltakat is. Így láttuk újra A kaméliás hölgyet Greta Garbóval és Robert Taylорral.

MOLOTOV SÓGORA

Hatvan év körüli, csendes öreg fogoly tartózkodott a gyűjtőponton, szabadulását várta majdnem tíz év után. Felcserként segédkezett a kórházban, s többször beszélgettem vele. Dmitrij Szemjonovics Zsemcsuzsin volt a neve; a Szovjetunió külügy-miniszterének, Molotovnak volt felesége a húga, Polina Szemjonovna Zsemcsuzsina.

Sehogyan sem akartam elhinni, de bebizonyosodott, hogy tényleg Sztálin egyik legbelsőbb barátjának a sógora.

Zsemcsuzsin nem volt kommunista. Közvetlenül a bolsevista forradalom győzelme után Mandzsúriába emigrált, s ott élt 1945-ig, amíg a szovjet csapatok oda be nem vonultak. Mint minden, a hazáját elhagyott szovjet polgár, ő is megkapta a maga tíz évét. Hiába volt a magas rokonság, büntetését végig kellett ülnie, sőt: 1949-ben a húga is lágerbe került mint „egycionista központ” tagja.

Sztálin nem kímélt senkit, ha tisztogatni kezdett...

Ez év júniusában volt a német kancellár, Konrad Adenauer moszkvai látogatása. Minden fogoly várt valamit ettől a kiváló, józan politikustól, és nem is csalódtak.

Néhány hónap múlva a szovjet kormány hivatalosan közölte, hogy az elítélt német „bűnösöket” visszaengedi hazájukba.

Ez volt az első, újságban napvilágot látott hivatalos közlemény a fogolyelbocsátásokról. Örömnepélyt rendeztünk aznap este. A németek valósággal lázban éltek, csomagjaikat szétosztották. Adenauer minden fogoly előtt a megváltást személyesítette meg.

KERESZTELÉS A TÁBORBAN

A kórházban nővérként alkalmazott fiatalasszony, aki egyébként az egyik politikai tisztnek volt a felesége, egy délután bizalmasan félrevont, s így szólt hozzám:

— Nézze, én magában teljesen megbízom, ezért is fordulok magához. Annyi ismerőse van itt, hogy biztosan tud rajtam segíteni, és én nagyon hálás leszek.

Kissé meglepődtem, és kíváncsian kérdeztem:

— Miről van szó?

— Tudja, nekem van egy másfél éves lányom és egy háromhónapos fiam. Szeretném őket megkereszteltetni pappal, s odakint nincsenek. Tud valaki megbízhatót itt a táborban?

Hitetlenkedve néztem rá, de az asszony többször is bólintott.

— Komolyan beszélek, én hívő vagyok, és annak akarom nevelni a gyermekeimet is.

— De hiszen végszükség esetén saját maga is megkeresztelheti

őket; erre minden kereszténynek joga van — vetettem ellen.

— Tudom, de jobb szeretném pappal, amíg lehetséges. Ki tudja, mikor lesz még erre alkalom. Kerítsen papot, s lehetőleg görögkeletit... Megáldja az Isten érte...

Elgondolkoztam. Az egész táborban egyetlen pravoszláv szerzetesről tudtam, Pityirim atyáról, aki fűtő volt a konyhán. Igen rendes embernek ismertem, így az asszonyhoz fordultam.

— Szerzetes jó lesz?

— Van? Az még jobb! — örvendezett.

Megígértem, hogy utánanézek a dolognak, s másnapra ígértem válaszomat.

Az ügynek nem volt „provokációs szaga”, de felkészültem minden lehetőségre. Bővebben tájékoztam a szerzetesről, s megnyugtató válaszokat kapva közöltem vele a dolgot. Készségesen állt rendelkezésemre. Azt mondta, hogy csak egy nagyobb edényre lesz szüksége, más mindene van.

Ilyen edény bőven akadt a rendelőben, s másnap értesítettem a nővért, hogy a másnapi ebédszünet alatt, úgy két óra tájban hozza be a két gyereket vizsgálatra, mi már várni fogjuk.

Ebéd után elküldtem a rendelőügyeletes takarítót pihenni, s magam maradtam. Kissé nyugtalankodtam, mert ha beugrálásról van szó, és szertartás közben bejönnek a katonák, én még csak mondhatom, hogy a gyerekeket vizsgálom, de mi lesz a szerzetessel?

Amint Pityirim atya megérkezett, közöltem vele aggodalmamat. Elmosolyodott, keresztet vetett, és azt mondta:

— Nem hinném, hogy ez a fiatalasszony provokálna. De ha be is jön valaki, én azt fogom mondani, hogy önt hívtam a konyhára a tejet megvizsgálni, azt ilyen időben hozzák. Ezt a kis zacskót pedig nem vehetik el tőlem, ez papi mivoltomhoz tartozik, és az idők megváltoztak. Ne tartson semmitől!

A nővér pontosan érkezett. A gyermekek meglehetősen sivalkodtak, amikor fejüket a vízbe mártotta a szerzetes, de minden más zavaró körülmény nélkül megtörtént a keresztelés. A keresztapát én helyettesítettem.

— Nagyon, de nagyon köszönöm mindkettőjüknek — mondta örömmel az asszony, és száz rubelt csúsztatott Pityirim atya kezébe. Nekem is ugyanannyit akart adni, s amikor nem fogadtam el, azt is a szerzetesnek adta.

Amikor délután bejött, félliter vodkával lepett meg. Azt viszont elfogadtam.

Már június óta általában havonta kétszer két-három tagú agitátorbizottság látogatta meg táborpontunkat. Gyűlést hívtak egybe az ebédlőben, a részvétel nem volt kötelező, de mégis sok fogoly elment rá. Rövid előadásokat tartottak különböző témákról; eléggé tárgyilagosan beszéltek, de a kommunista rendszer elsőbbségének kidomborítása volt vezérfonaluk. Tárgyaltak szociális, politikai, gazdasági, vallási, katonai problémákat. Kérdéseket lehetett feltenni nekik, s azokra meglehetősen értelmes válaszokat adtak. Hangsúlyozták a régi és az új lágerélet közötti különbséget, arra az egyszerű fogolylélektanra alapozva látogatásaikat, miszerint az ember hamar elfelejti a rosszat, de sokáig megőrzi jó emlékeit. Ekképpen tíz évig szenvedhettünk, de az utolsó néhány hónap alatti viszonylagos jólét maradt meg csak emlékezetünkben.

Sok esetben igazuk volt: évek múltán találkoztam volt fogolytársaimmal, s jobbára az 1955-ös változásokról, az akkor látott filmekről, az első csomagról kezdtek beszélni, s nem a lágeréletet elevenítették fel. Emberi tulajdonság ez, s bennem is élénkebben él a mordvin raktáros húsvéti ajándéka, mint vallatóim rúgásai.

Több nyelvet beszélő, jól képzett, aránylag fiatal tisztekből állt az agitátorcsoport. Valamelyik gyűlésük után egy alezredes bejött a rendelőbe, s fejfájás ellen kért valamit. Közben körülményeim iránt érdeklődött, s amikor megtudta nemzetiségem, minden további nélkül leült, megkínált cigarettával, s Magyarországról kezdett beszélni, mégpedig elképesztő őszinteséggel:

— Ott is voltak túlzások minden vonalon, de azokat még helyre lehet hozni valahogy. A kérdés ott van, hogy kikkel? Nincs ott megfelelő káderünk a jelenlegi vezetők helyettesítésére, s ez igen szomorú.

Ez a beszélgetés 1955 nyarán folyt le, és a szovjet tiszt szavai előrevetették Rákosi-Róth egy év múlva bekövetkezett bukását...

Az agitátor hirtelen témát változtatott:

— Mondja, ön hisz a harmadik világháborúban? Már úgy értem: köztünk s Amerika között?

Kitértem a válasz elől.

— Ki tudja ezt biztosan megmondani?

Az alezredes kissé eltűnődött.

— Azt hiszem, egy ilyen összetűzés elkerülhetetlen. Holnap? Tíz vagy harminc év múlva? Nem tudom, de elkövetkezik. És mit gondol, ki győz?

Nem tudtam, mire akar kilyukadni, de éreztem, hogy őszintén beszélhetek.

— Ebben az atombombás világban pontos adatok kellenének ennek eldöntésére. Szerintem ha az összeecsapás bekövetkezik, az igen rövid lesz. A tartalék energiaforrásokkal nem kell annyira számolni, mint az elmúlt háború alatt, mert...

Félbeszakított.

— Itt csak egy megoldás lesz: mi fogunk győzni! S minden körülmények között! Nem érti? Mindjárt megmagyarázom! — Egészen belehevült a témába. — Még akkor is mi fogunk győzni, ha veszítünk! Mert ha alulmaradunk, csak azt veszi el tőlünk a Nyugat, amit tőle kaptunk, amit nekünk adtak. Így végeredményben nem veszítünk semmit. Hitler is elvesztette a háborút, de olyan örökséget hagyott az imperialistáknak, amely megfojtja őket. Olvashatta, hogy a gyarmatokon mindenütt forrong a nép, Algériában már majd' egy éve szabályszerű háború folyik a franciák ellen, s ez terjedni fog mindenfelé. A másik lehetőségről, a mi győzelmünkről nem is beszélek, az annyira kézenfekvő. Ebben az esetben végérvényesen megdöntjük a kapitalizmust, megsemmisítjük a Nyugatot, s nem lesznek többé problémák.

Nem akartam vitába elegyedni az alezreddessel, hiszen nem vártam egy politikai magasiskolán keresztülment szovjet agitátortól, hogy belássa: nem minden úgy van, ahogy azt ő elképzei, s álláspontján változtasson. Szavain viszont sokszor elgondolkodtam, és azokban jó adagnyi igazságot véltem felfedezni. Videant consules.

KÖTVÉNYEK

A Szovjetunióban évenkénti szokás volt kibocsátani állami kötvényeket huszonöt-harmincéves lejáratú idővel. Jegyzésük kötelező volt mindenki számára, az összeget felülről szabták meg. Élvezettel alkalmazták ezt az elítélteknél, s amikor évekig semmiféle fizetést nem kaptunk, néha kezünkbe nyomtak huszonöt-ötven-

száz rubeles kötvényeket azzal, hogy annak ellenértékét az állam levonta tőlünk.

— De hol marad a fizetés a többi hónapról? — kérdeztük.

— Majd megkapják — volt az állandó válasz.

Így ment ez éveken keresztül: ha keserves munkával kerestünk valamit, abból először kötvényre vont le az állam, a maradékot pedig ismét az állam vagy a blatnojok tették zsebre. Sokan egyszerűen eldobálták ezeket a papírokat, de aki megőrizte, most, 1955-ben, és ha külföldi volt, jól járt velük. Minden egyes elszállításra kerülő foglytól udvarias formában kérdezték a pénzügyi részleg emberei:

— Államkötvény-papírja van?

S ha bemutatta, azonnal rubelra cserélték át. Ezt megtudták a szabadok, és tekintve, hogy a kötvények nem szóltak névre, rögtön meglátták annak számukra előnyös voltát. Az általuk megbízhatónak tartott foglyokat elárasztották ötven-száz rubeles kötvényekkel, mondván:

— Ezekből pénzt mi az életben nem fogunk látni, de te most a magadénak mondhatod őket. Beválthatod, s akkor felezünk. Így legalább kapunk értük valamit.

Kitűnően sikerült a beváltás, sokaknak teljesen ingyen csináltuk. A pénzügyi ellenőrök még csak nem is csodálkoztak a nagy mennyiségű kötvényen; tudták, miről van szó, és ők maguk is váltottak be szabad emberek részére kötvényeket, de azok 75%-át megtartották maguknak...

KÉT RENDSZER FOGLYA

Legnagyobb meglepetésemre valamelyik szibériai táborból szeptemberben megérkezett régi ismerősöm, a nálam néhány évvel idősebb dr. Heller. Utoljára 1943-ban láttam, akkor Budapest mellett volt röntgen-szakorvosi rendelője. Azt gondoltam, hogy valami nagy állást tölt be Magyarországon; zsidó származása miatti német fogsága után ez természetesnek tűnt volna fel előttem.

S most itt találkozom vele mint szovjet elítélttel

Heller csak két napot tartózkodott a gyűjtőponton, utána egyedül vitték sürgősen Moszkvába, s onnan Budapestre. Elmesélte, hogy Magyarország 1944 márciusi német megszállása

után őt is koncentrációs táborba vitték; ha jól emlékszem, Mauthausenbe. Majd' egy évet töltött ott, a gyengélkedően segedkezett, és megérte a szövetséges csapatok bevonulását.

1945 nyarának kezdetén a magyar foglyokat útnak indították Budapest felé, és az egészségügyi teendők ellátásával Hellert bízták meg. Simán érkeztek meg Bécsbe, pihenőt tartottak a pályaudvaron, amelyet Heller orvosságok vételezésére akart felhasználni. Vörös szalaggal a karján elindult a pályaudvarparancsnokság felé, de alig tett néhány lépést a sínek között, amikor három szovjet katona megragadta, fejbe ütötte, s eszméletlen állapotban egy kelet felé tartó rabszállítmány vagonjába rakták.

Amikor észhez tért, foglyok között találta magát, és a vonat már magyar területen járt. A foglyok megmagyarázták, hogy valószínűleg hiányos a rablétszám, az őrségnek pedig szám szerint kell elszámolni velük, s őt emiatt rabolták el Bécsben.

Szállítás közben minden magyarázata, tiltakozása eredménytelennek bizonyult.

Kijevbe való megérkezésekor szabályszerűen átvették az elosztó lágerben. Itt éhségstrájkot kezdett, és néhány nap múlva sikerült egy nyomozó elé kerülnie, aki szintén zsidó volt. Heller pontosan elmondta történetét, amelynek végén a tiszt csak ennyit jegyezett meg:

— Itt van papír és ceruza. Írja le pontosan, mi történt magával, miért vitték el a németek, hol volt, hogyan szabadult, hogyan került ide?!

Egész éjjel irodájában tartotta dr. Hellert, majd reggel átvette a leírt vallomást, s egyenesen a karcerbe vitette a szerencsétlen orvost. Két nap múlva újra hívatta; papírt, ceruzát tett elé, s lassan megszólalt:

— Nagyon szép, amit tegnapelőtt kombinált. De most írja le úgy, ahogy volt! De gyorsan!

Heller megint csak ugyanazt adta elő, mint első alkalommal. A tiszt rávetette magát, verni, rugdosni kezdte, s azt ordította:

— Te disznó! Mert zsidó vagy, elvittek a németek, ugye? Oda, ahol mindenki meghalt, és te onnan élve kikerültél? Persze, mert együtt dolgoztál a nácikkal, eladtad a többieket, te fasiszta kígó!

Csak akkor hagyta abba az ütlegetést, amikor Heller elájult. Fellocsolta, s nyugodt hangon megszólalt:

— Most megmondod az igazságot, vagy agyonlőlek! Felelj a következő kérdésekre: Ki szervezett be a Gestapóba? Mikor? Ho-

gyan? Hány embert adott el a németeknek? Milyen feladattal bíztak meg a háború után?

Heller doktor vallatása három hétig tartott, és amikor semmit sem volt hajlandó elismerni a képtelen vádakból, húsz évre ítélték mint a Gestapo és az SS ügynökét.

Azóta is ült, s amikor a külföldi foglyokat kezdték összegyűjteni, az ő neve nem szerepelt azok jegyzékében. Kérvény-áradatot indított minden irányban, s néhány nappal ezelőtt elhozták táborából, jelezve neki, hogy szabadulni viszik Budapestre.

Nyugtalan volt, amikor elvált tőlünk. Nem értette, hogy miért viszik egyedül?

Ennek okát csak egy év múlva tudtam meg, amikor már „szabad” emberként találkoztam vele otthon. A magyar főváros központjában dolgozott egy klinikán, s magánpraxissal is rendelkezett a Kálvin tér környékén. Igen jó anyagi körülmények között élt, mégis egy idegbajos benyomását tette rám. Elmesélte: a szovjet fogságból írott egyik kérvénye valahogy a magyar belügyminisztériumba is eljutott. Egy ottani magas beosztott együtt volt dr. Hellerrel a német koncentrációs táborban; tudta róla, hogy semmi köze nem volt a Gestapóhoz, s azonnal közbelépett érdekében. Esete tisztázódott, ezért vitték egyedül haza, elvtársként fogadták, és kártérítésben részesítették.

Otthoni ismerősei, barátai előtt gyanúsak tűnt, hogy Heller nem a többi fogollyal érkezett vissza, pénzt is kapott az államtól, jó álláshoz jutott; mindezekből arra következtettek, hogy dr. Heller az ÁVO embere, s lassan elfordultak tőle.

Budapesti találkozásunkkor Heller kétségbeesetten panaszkodott, hogy akárhová megy, ferdén néznek rá, nem mernek előtte beszélni, félnek tőle, s rendőrségi spiclinek tartják.

Ügyének folytatása: amikor 1956 októberében fellángolt a magyar forradalom, dr. Heller be akarta bizonyítani, hogy nem rendőrügynök, és csatlakozott a forradalmárokhöz. A legvéresebb harcok idején önként az utcákon tartózkodott, kereste, kötözte a sebesülteket, lakását kis kórházzá alakította át.

A forradalom eltiprása után a szovjet segítséggel felállított kommunista kormányzat „az ellenforradalomban való aktív részvétel miatt” 1957 januárjában dr. Hellert felakasztotta...

ADIEU, POKOL!

1955 novemberében elhagytuk a rabok véréből épített országot,
s megérkeztünk hazánkba. A KGB keze ott is szorosan kapcsolódott az ÁVH-éba: a feltételes szabadságot nem láttuk meg.

Újra börtönbe kerültünk.

Most magyar börtönbe.